Проф. д-р ХРИСТО
ДАНОВ

Христоматия по история на стария свят

ПЕТО ДОПЪЛНЕНО И ПОПРАВЕНО ИЗДАНИЕ

ИЗДАТЕЛСТВО НАУКА И ИЗКУСТВО СОФИЯ 1976

Втора част

РИМ

ВЪЗНИКВАНЕ НА РИМСКАТА РОБОВЛАДЕЛСКА ДЪРЖАВА. ЦАРСКИ И РАННОРЕПУБЛИКАНСКИ ПЕРИОД

1. Природно-географски условия и население на Италия в древността

Полибий

Полибий е най-значителният представител на гръцката историография през елинистическата епоха и след Херодот и Тукидид — един от най-талантливите представители на древногръцката историография изобщо. Роден е в гр. Мегалополис (Аркадия, в около 201 г. пр. н. е.). Като син на Ликортас, който бил един от главните ръководители на Ахейския съюз, Полибий редом с баща си вземал живо участие в ръководството на Ахейския съюз. Ето защо, след като Рим разчистил сметките си с Македония по време на III македонска война (171—168 г. пр. н. е.), а след това разгромил и самия Ахейски съюз, Полибий заедно с други 1000 ахейци от знатен и богат произход бил депортиран в Италия. Озовавайки се по-късно в Рим, Полибий, който бил един от най-образованите хора на своето време, влязъл в близки приятелски връзки с ръководните и образовани римски среди. Най-тесни били обаче връзките му с Емилий Павел и неговите синове. Тъй Полибий станал учител на младия Сципион Емилиан и могъл да го придружава по време на командуваните от него военни действия в Испания. Близкото познанство на Полибий със споменатите представители на знатните и ръководещи върхове на римската република му дали възможност да установи връзки и с останалите ръководни среди на римската държава. Вследствие на тези и редица други благоприятни обстоятелства по-време на своето изгнаничество в Италия Полибий имал рядката възможност да изучи отблизо устройството на управлението на римската робовладелско-аристократическа република тогава, когато тя била достигнала върховната точка на своето обществено-икономическо развитие и военно-политическо могъщество. В началото на своето принудително пребиваване в Италия Полибий не хранел особени симпатии към римските завоеватели. Могъществото на Рим по-скоро му импонирало, без да му вдъхва по-сърдечни чувства. Но впоследствие Полибий станал ревностен поклонник на римския държавен и обществен строй. Според Полибий главното предимство в държавното устройство на Рим било, че в него по един хармоничен начин били съчетани елементите на монархията, аристокрацията и демокрацията. Тези особености в устройството на римската държава обусловили според него огромните успехи на римляните както във външната, тъй и във вътрешната политика. Главното съчинение на Полибий е неговата „Обща история“. В нея авторът излага историческото развитие на средиземноморския свят от началото на II пуническа война (219 г. пр. н. е.) до превземането на Картаген от римляните (146 г. пр. н. е.), промеждутък от седем десетилетия и половина, през който средиземноморският *свят попаднал под римско владичество. От това голямо и обемисто съчинение на Полибий са оцелели напълно обаче само първите пет книги, значителни откъслеци от следващите 13 книги и съвсем нееднакви по размери и стойност фрагменти от следните 22 книги. Полибий е приложил в своя труд и един нов за времето си начин на излагане на историческия процес. Вместо да даде само една „частична“ или „частна“ история, авторът, държейки сметка за коренно променената историческа обстановка в цялото Средиземноморие, сметнал за по-уместно да възстанови хода на историческото развитие през посочения период в този обширен комплекс от страни като едно цяло. По този начин Полибий пръв задоволил нуждите от една „всеобща“ история. Излагайки тясната връзка между множество събития, които на пръв поглед нямали нищо общо помежду си, тъй като тези събития се развивали на различни и отдалечени един от друг театри, той успял в повечето случаи да покаже как всички тези събития водят неизбежно до установяването на римското владичество в средиземноморския свят. Значителна новост в античната, а не само в елинистичната историография представлява и целта на Полибий да даде една „прагматична“ история на посочения по-горе период, т. е. една история, построена въз основа на точното, почти техническо познаване на политиката и на военното изкуство, онези основни елементи, които според автора съставяли предмета на историята. Според Полибий за истинския историк не е достатъчно да познава само книгата, т. е. да бъде само кабинетен учен. Онези исторически съчинения, които отразяват само ерудицията и красноречието на своите автори, далеч не задоволяват изискванията на Полибий. Според него истинският историк трябва да познава добре политиката и войната. За своето време той разрешава сполучливо поставените си задачи и неговата „Всеобща история“ може с право да се смята като успешно възобновяване на традициите на гръцката историография от времето на Тукидид.*

Полибий, разбира се, не е могъл да надживее рамките на своята епоха, нито пък да се отърси напълно от всички предразсъдъци на класата, от чиито върхове той произхождал. Въпреки своите широки възгледи върху човека и човешките общества, въпреки своите нескрити симпатии към стоическата философия той не бил в състояние да си представи обществото, в което живеел, без роби. Полибий не е смогнал да се освободи напълно и от религиозните вярвания и суеверията на своето време. Той не бил в състояние да даде напълно научно обяснение на историческите процеси в днешния смисъл на думата. Наистина Полибий се отнасял с голяма за онова време добросъвестност и критичност към своите извори. Той отдавал решаващо значение на личното („собственочното“) запознаване на писателя-историк с изучаваните от него страни и тяхното население, както и на личните си наблюдения върху театрите на големите военни действия, но той не бил в състояние да даде едно напълно научно обяснение на цял ред явления от областта на икономиката, социологията и техниката. И все пак след Тукидид никой друг исторически писател освен Полибий не е смогнал да издигне на такава висота историографията на античния свят. Но ако това важи в пълна мяра за научните постижения на Полибий, то не би могло в никакъв случай да се каже за неговия език и стил. Словното богатство на Полибий е силно повлияно от речника на „общогръцкия“ език, на гръцки „койнѐ“ (буквално „общ език“), език, който се развил и усъвършенствувал през елинистическата епоха. Характерна черта (в същност слабост) на този език била неговата претовареност с многобройни технически и абстрактни термини. Въпреки че бил един от най-образованите и даровити хора на своето време, Полибий проявява подчертана слабост към тази особеност на елинистическото койнѐ. По-добри от езика са стилът и структурата на изложението у Полибий, но и в тях изобилствуват дълги и многоречиви отклонения, един вид „поучения“ и разсъждения, които въпреки своята полезност на много места са досадни за читателя.

Въпреки набелязаните и някои други слабости Полибий е и ще остане един от малцината антични историци, отговарящи до голяма степен на изискванията, които науката поставя и пред съвременния историк.

Полибий, II, 14—17

14 . . . Цяла Италия наподобява по общата си форма триъгълник, едната страна на който, а именно онази, която е обърната на изток, граничи с Йонийското море и свързания непосредствено с него Адриатически залив.[1] Другата му страна гледа на юг и запад, като граничи със Сицилийското и Тиренското море. Върхът на триъгълника, където тези две страни се съединяват помежду си, е образуван от предпланината, която се простира далече на юг, нарича се Кокинт и разделя Сицилийското от Тиренското море. Третата страна на триъгълника е обърната към север и към вътрешността на страната; тя граничи по цялото свое протежение с планинската верига на Алпите. Последната начева от Марсилия и от областта, разположена северно от Сардинското море, и продължава без прекъсване до най-дълбоко врязващата се част на Адриатика в континенталната суша. Единственото изключение в това отношение е прекъсването на Алпийския гребен на съвсем малко разстояние, преди да достигне до морето. На юг от подножията на планинската верига, която, както казахме вече, можем да приемем за основа на триъгълника, се простират равнини, които заемат най-северната част на Италия. За тях именно ще говорим сега. По своето плодородие и обширност те надминават останалите известни нам равнини в Европа. По своята външна форма те образуват също тъй един завършен триъгълник. Върхът на този триъгълник се разполага там, където става съединяването на т. нар. Апенински планини с Алпите, недалеч от Сардинското море, на север от Масалия. На север, както казахме вече, се простират Алпите на протежение от две хиляди и двеста стадии[2], а в южна посока Апенините, които достигат на дължина три хиляди и шестстотин стадии.

За основа на тази [триъгълна] фигура служи обаче крайбрежната линия на Адриатика. Дължината на основата от гр. Сена [Галска] до врязването на морския [Адриатически] залив в сушата е повече от две хиляди и петстотин стадии, тъй щото повърхнината на споменатите равнини има немного по-малко от десет хиляди стадии.

15. Съвсем не е лесно да се разкажат всичките предимства на тези земи. Тъй например тези области изобилствуват до такава степен със зърнени храни, че в наше време един сицилийски медимн[3] пшеница струва 4 обола[4], а един медимн ечемик — 2 обола. Толкова струва и един метрет[5] вино; в огромни количест-

---

[1] Полибий, както и други антични автори, си представя Адриатическото море като залив на Средиземно море.

[2] Стадия = 184,97 м.

[3] Медимн = 52,53 л.

[4] Обол — монета = на $^{1}/_{6}$ драхма.

[5] Метрет = 39,5 л.

ва растат тук елдата [гръцката пшеница] и просото. Всеки може да добие ясна представа за голямото количество жълъди, които се раждат в намиращите се на известно разстояние една от друга дъбови гори из тези равнини, като съди по следните факти. В Италия се колят огромен брой свине било за посрещане на домашните нужди, било за изхранването на войската. Месото на тези животни обаче се доставя тъкмо от тези равнини. За изобилието и евтинията на хранителните продукти тук може да се съди най-сигурно от това, че онези, които пътуват по тези места, когато отседнат в странноприемници, не питат ханджиите за стойността на отделните продукти, а ги питат за колко пари те ще подслонят отделния човек в странноприемницата си. Обикновено обаче ханджиите, предлагайки [на своите клиенти] всичко в изобилие, искат за това всичко половин ас[6], което прави 1/4 обол; само в редки случаи се искат по-високи цени. Многобройното население, неговият висок ръст и физическа красота, а също тъй и неговата смелост във време на война ще бъдат изяснени в историческото изложение на събитията.

От двете страни на Алпите, както от онази, която се спуска към р. Родан[7], тъй и от другата, която е наклонена към споменатите по-горе равнини, хълмистите местности, както и низините са гъсто населени; онези от тях, които са обърнати в посока към Родан и на север, са неселени с галати [гали], които се наричат „трансалпийски“ галати [задалпийски, отвъдалпийски гали — б. пр.], а пък онези, които гледат към равнината, се населяват от таврисите, агоните и много други варварски племена. Галатите се наричат „трансалпини“ не по своя произход, а по мястото, на което живеят, тъй като латинската дума „транс“, преведена, означава „на отвъдната страна“ [отвъд, зад], и римляните наричат съответно на това „трансалпини“ онези гали, които населяват земите, разположени отвъд Алпите.

Планинските върхове вследствие на неплодородната почва и натрупаните по тях вечни снегове са съвсем необитаеми.

16. Апенините в самото си начало от Масалия [Марсилия], там, където те се съединяват с Алпите, се населяват от лигистините [лигурите — б. пр.] както от онази страна, която гледа към Тиренско море, тъй и от тази страна, която се спуска към равнините. Техните селища се простират по протежение на морския бряг дори до гр. Пиза, който е първият тиренски [етруски] град на запад, а навътре в страната — до областта на аретините, след които следват тирените. Непосредствено до тях населяват умбрите, които заемат двата склона на тези планини. По-нататък [т. е. по̀ на юг], като се отклоняват вдясно от равнините, Апенините на едно разстояние от 500 стадии от Адриатическо море разделят Италия по цялото ѝ протежение дори до Сицилийско море, а равнината, която по този начин се е освободила от планините, достига до морето и до град Сена.

Реката Пад [т. е. По], която се възпява от поетите под името Еридан, извира от Алпите, почти от върха на описаната по-горе [геометрическа] фигура и като приема посока на юг, се спуска в равнините. Като стигне равните местности, течението на реката изменя посоката си и като протича през тях в източно направление, се излива посредством две устия в Адриатика; реката разделя равнината по такъв начин, че по-големият отрязък от нея спада към Алпите и към Адриатическия залив. Нито една друга река не влачи със себе си толкова много води като Пад, защото в него се вливат отвред всички потоци, които се спускат и от Алпите, и от Апенините в равнината.

Най-изобилна с вода става реката и най-величествено е нейното течение по време на изгряването на съзвездието „Куче“, когато количеството на водата в нея се увеличава от топящия се по двете планински вериги сняг. От морето през устието, което се нарича Олана, корабите могат да се изкачват срещу течението на едно разстояние от две хиляди стадии. Отначало в областта на своите извори реката тече само в едно русло; след това обаче в областта на т. нар. тригаболи тя се разделя на две, като едното от теченията се именува Падуа, а другото — Олана. На последното е разположено едно пристанище, което по отношение на сигурността, която предлага на влизащите в него кораби, няма равно на себе си по цялото Адриатическо море. Сред местното население реката се нарича Боденк. Всички останали неща, които гърците разказват за Пад, а именно историята на Фаетон и на неговото падане [в реката], за сълзите на тополите и за облеченото в черно тамошно население, което, както се разказва и досега, носи същите тези дрехи от жал за Фаетон[8], пък и всички подобни разкази, които подхождат по-скоро за сюжети на трагедии, ние оставяме настрана, тъй като тяхното подробно излагане не би отговаряло на характера на увода. . .

17. Тези равнини се владеели някога от тирените, както и т. нар. флегрейски поля[9] в околностите на Капуа и Нола, които са добре известни на мнозина и се славят поради своето плодородие. (2) Затова и онези, които изучават властването на тирените, би трябвало да имат пред вид не само земята, която ти-

---

[6] Асът е съвсем дребна разменна монета.

[7] Родан — дн. р. Рона.

[8] Фаетон (Фаетонт) бил според гръцката митология син на Хелиос — бога на слънцето. Той успял да склони след дълги молби баща си да му повери само за един ден слънчевата колесница. Неопитният младеж обаче изтървал юздите на конете и колесницата се понесла към земята, като с жарката си топлина причинила тук страшни опустошения. За да спаси земята, Зевс поразил смъртоносно с мълния Ф. и неговото тяло паднало в р. Еридан (По). Хелиадите, които били сестри на Ф., оплаквайки своя брат, се превърнали в тополи, а сълзите им — в кехлибар.

[9] Флегрейски поля — вулканическа област в Италия на запад от планината Везувий.

рените населяват сега, но и споменатите по-горе равнини и онези богати ресурси, които тирените добивали от тези области. (3) Келтите, бидейки съседи на тирените, поддържали връзки с тях. С алчни очи гледали те на богатствата на тази страна и по един незначителен повод внезапно нападнали тирените с огромни сили, като ги изтикали от припаданските земи и самите те сложили ръка на равнините. (4) Земите, които се намират най-близо до изворите на Пад, били завзети от лаите и лебекиите; подир тях следват инсобрите, които са най-многолюдното келтско племе; по-нататък по течението на реката в съседство с тях живеели гономаните; (5) земите, разположени по бреговете на Адриатическо море, били завладени от друго много старо племе, което се нарича венети. По отношение на нрави и облекло те малко се отличават от келтите, но говорят друг език. (6) Авторите на трагедии споменават често за този народ и разказват много чудесни неща за него. (7) Областите, разположени отвъд По в полите на Апенините, били заети най-напред от анарите, а подир тях от боите, а по-нататък по посока на Адриатика — от лингоните, като в крайните области на морето били заети от сеноните. (8) Тези били най-важните племена, които завзели споменатите по-горе земи. (9) Те живеели в неукрепени села и нямали никаква покъщнина, (10) тъй като спели на слама и се хранели с месо. Освен война и земеделие те нямали никакво друго занятие и изобщо водели примитивен начин на живот. Всички останали знания и изкуства им били напълно неизвестни. (11) Имуществото на всеки един от тях се състояло от добитък и злато, защото те могли да вземат само тези предмети лесно със себе си при всички обстоятелства и да ги пренасят от едно място на друго според желанието си. (12) Келтите проявявали най-големи грижи във връзка с формирането на дружини, защото най-страшен и най могъщ сред тях се смятал онзи, който имал най-много хора на служба при себе си и най-много дружинници.

Страбон

Роден през 70-те години на I в. пр. н. е. (64 г. пр. н. е. — 19 г. от н. е.) в гр. Амасия на южния бряг на Черно море, Страбон произхождал от знатните и богати среди на своя роден град. Това му дало възможност да добие всестранно образование, да се свърже отрано със знатни и влиятелни римляни и да има един безгрижен живот, разнообразяван и обогатяван с доста продължителни и далечни пътувания. Странствуванията на Страбон допринесли немалко за разширяването на неговия кръгозор като географ и историк. Най-важен от трудовете на Страбон е неговата „География", която се състои от 17 книги. Този труд представлява единственото почти изцяло запазено географско съчинение на древността, дошло до наши дни. Особено ценно в това съчинение е, че неговият автор не се задоволява само с географски данни, но твърде често дава и единствени по своята достоверност сведения с историческо и етнографско съдържание. Главните извори на Страбон за историческите и етнографските части на неговото съчинение са Полибий и Посейдоний. Страбон с право се смята за родоначалник на историческата география, особено защото в уводните книги на неговото съчинение (I и II книга) се съдържат важни сведения относно концепциите и показанията на неговите големи предшественици в областта на географията и астрономията, като Ератостен, Хипарх и др.

Страбон, V, 1, 2 сл. (С. 210—221)

2. Не е лесно да се обхване цяла днешна Италия в една геометрическа фигура, макар че някои[1] твърдят, че тя образува нос във формата на триъгълник, който се простира далече на юг и на югоизток и чийто връх се намира в Сицилийския проток, а основата му образуват Алпите. Можем да приемем това сравнение, що се отнася до основата и едната страна, именно онази, която завършва в протока и се мие от водите на Тиренското море. В същност обаче под триъгълник се разбира една фигура, образувана от прави линии. В дадения случай обаче както основата, тъй и едната страна [на въпросната фигура — б. пр.] са изкривени, тъй щото аз мисля, че ако до известна степен ние можем да приемем въпросното сравнение, следва да се приеме, че както основата, тъй и едната страна се отнасят към праволинейните фигури... В същност човек би желал да нарече общата форма на Италия по-скоро четиристранна, отколкото тристранна; в никакъв случай обаче не триъгълник, освен ако се злоупотреби с този термин. Много по-добре е да се съгласим със схващането на онези, според които изобразяването на една неправилна фигура не се поддава на точно очертаване.

3. По отношение на отделните части може да се каже следното. Склоновете и полите на Алпите са нагънати и наподобяват на залив, обърнат към Италия; средата на залива се намира в земята на саласите[2], а краищата на основата се извиват от едната страна към планината Окра и към Адриатическия залив, а от другата страна — по посока на крайбрежието на Лигистика[3] до Генуа, който е търговско средища на лигийците [лигурите], където Апенинските планини се свързват с Алпите.

Непосредствено в полите на Алпите се разстила обширна равнина, която е почти еднаква надлъж и нашир, а именно две хиляди и сто стадии. Нейната южна страна се ограничава отчасти от крайбрежието на енетите [венетите], отчасти от Апенините, които достигат дори околностите на Аримин[4] и Анкона[5]. Апенинските планини, започвайки от Лигистика, се простират до Тирения[6], като оставят място за една тясна крайбрежна ивица. След това, като се отдръпват малко по малко към вътрешността на страната, те, като достигнат в областта на Пиза [Пизатида], се обръщат на изток и към Адриатика чак в околностите на Аримин и Анкона, където по права линия се сливат с крайбрежието на енетите. В тези именно граници е включена земята на келтите отсам Алпите и дължината на нейната крайбрежна линия заедно с планините достига около 6300 стадии [около 1165 км]; на широчина тя е незначително по-малко от 2000 стадии [370 км]. Останалата част от Италия е тясна и продълговата и завършва с двоен нос. Единият от тези носове е насочен към Сицилийския проток, а другият — към Япигия. Тази част на Италия обаче и от двете си страни е стеснена: от едната си страна от Адриатическо море, а от другата — от Тиренско. По своята форма и големина Адриатическо море наподобява на Италия, която граничи от две страни с Апенинските планини и от двустранните морета, като се простира чак до Япигия и до провлака между Тарантския и Посейдонийския залив. Най-голямата широчина на сушата, включена между двете морета, е около хиляда и триста стадии [240 км], а дължината ѝ — немного по-малка от шест хиляди стадии [1110 км]. Останалата част от Италия е онази област, която се населява от брутиите и отчасти от луканите. Според Полибий пътят по суша пеш, и то по протежение на морския бряг от Япигия до протока, е 3000 стадии [555 км] и се мие от Сицилийското море. Пътят по море е с 500 стадии [92, 5 см] пократък. Апенинските планини достигат до околностите на Аримин и Анкона, където, след като ограничат широчината на Италия от едното море до другото, се обръщат и прерязват цяла Италия на дължина. Докато достигнат територията на певкетиите и левканите, те не се намират на много голямо разстояние от Адриатическо море, но когато стигнат до левканите се отклоняват към противоположното море и като минат посред земята на левканите и бретиите, завършват с т. нар. Левкопетра Регинска[7]. Такива са очертанията на сегашна Италия...

---

[1] В дадения случай Страбон спори, макар и дискретно, с Полибий.

[2] Многобройно лигурийско-келтско (?) племе, което живеело в северозападния ъгъл на Апенинския полуостров.

[3] Лигистика на гръцки = Лигурия на латински език.

[4] Дн. гр. Римини.

[5] И дн. Анкона.

3. За произхода на етруските

Страбон, V, 2, 2 (С. 219 сл.)

2. И тъй тирените се наричат от римляните хетруски и туски, а пък елините ги наричат така [т. е. тирени] по името на Тирен, сина на Атий, когото, както се разказва, изпратили там някога колонисти [заселници] от Лидия. Притиснат от глад и неурожай, Атий, един от потомците на Херакъл и Омфала, който имал двама синове, задържал за себе си чрез жребие Мед, а другия си син Тирен накарал да се изсели, като изпратил заедно с него и по-голямата част от народа. Земята, в която пристигнал, Тирен нарекъл на свое име Тирения и основал дванадесет града. За строител на тези градове Тирен назначил Таркон, по чието име бил наречен и гр. Тарквинии[1]. Тъй като Таркон още от детинство се отличавал с големия си ум, това послужило като начало и на баснята, според която той бил роден с побелели коси. Бидейки подчинени по онова време на един владетел, тирените били много силни. Впоследствие обаче, както изглежда, съюзът на 12-те града бил разтурен, властта се разделила между отделните градове и тирените попаднали под властта на своите съседи; иначе те не биха напуснали тази богата земя и не биха се отдали на разбойничество из различните морета, тъй като, ако биха били единни помежду си, те щяха да бъдат в състояние не само да отблъсват онези, които ги нападат, но и самите те да нападнат и да предприемат далечни военни походи.

След основаването на Рим [в Италия] се появил Демарат от Коринт, който водел със себе си и народ; намерил прием сред тирените, той станал баща на Лукумон от връзката си с една местна жена; последният, като се сприятелил с римския цар Анк Марций, станал цар и се преименувал в Луций Тарквиний Приск. И самият той, пък и баща му разкрасили Тирения; първият, като довел със себе си голям брой художници, които го придружавали още от родината му, а другият — като разполагал с изобилни средства, добивани от Рим. Разказва се, че разкошната обстановка и украса, при които се провеждали триумфите, облеклото на консулите и въобще на всички длъжностни лица били пренесени в Рим от тирените; също тъй и сноповете тояги, секирите, тръбите, жертвените обреди, гадателското изкуство, както и музиката, доколкото римляните я използуват за обществени цели. Синът на този Тарквиний бил Тарквиний II Горди, който, като последен римски цар, бил прогонен от Рим. Порсена, царят на клузините [жителите на тиренския град Клузий[2]], се опитал да му върне престола със силата на оръжието, но тъй като не бил в състояние да стори това, прекратил военните действия и се завърнал като приятел на римляните с почести и богати дарове.

Дионисий Халикарнаски

Дионисий Халикарнаски е гръцки писател с разностранни интереси. Той се родил в гр. Халикарнас (Западна Мала Азия) и починал към края на управлението на Август. Още към 30 г. пр. н. е. се преселил в Рим, къ-

---

[6] Или още Етрурия, дн. област Тоскана.

[7] Левкопетра Регинска отговаря днес на връх Капо дел'Арми.

[1] Тарквинии — дн. Корнето.

[2] Клузий — дн. Киузи.

дето се проявил като преподавател по граматика, като критик и като ретор. Основното му книжовно занятие било литературната критика, в която той проявил немалко субективност и страст, но едновременно с това Дионисий проявявал жив интерес и към историята. Този клон от неговата дейност е отразен по-специално в труда му „Римски древности“ (т. е. „Ранна история на Рим“) в 20 книги, от които са оцелели първите десет и само отделни фрагменти от останалите. Това произведение, без да може да се мери по своите достойнства с литературно-критическите етюди на своя автор, е важно като извор на ранната история на Рим и Италия, защото е съставено въз основа на сведения, които Дионисий черпил от най-известните млади аналисти на Рим. В много случаи при излагането на ранния период от от историческото развитие на Рим Дионисий Халикарнаски е използувал по-достоверни извори, отколкото Тит Ливий. По този начин чрез изложението на Дионисий Халикарнаски могат да се контролират и коригират редица положения у Тит Ливий. Подобно на Тит Ливий и Дионисий Халикарнаски използувал своите извори не особено критично, но, както споменахме вече, в много случаи неговите извори са били по-достоверни. Основната тенденция, която авторът на „Римски древности“ преследва, е да покаже родството между римляните и гърците. Римофилските чувства на този автор, по-специално неговите сенатско-аристократически позиции, се проявяват твърде подчертано в неговия стремеж да покаже добродетелите на римския народ, мъдрото устройство на римските институции и далновидността на римските държавни ръководители. Капитулантското държане на Дионисий Халикарнаски в това отношение е типично почти за всички представители на гръцката робовладелска върхушка по онова време.

Дионисий Халикарнаски, Римски древности, I, 26—30

Едни автори смятат тирените [етруските] за коренни жители на Италия, а други ги смятат за дошли отвън. Що се отнася до тяхното име, онези автори, които ги смятат за туземен народ, твърдят, че това име им е дадено от укрепителните съоръжения, които първи от жителите на Италия започнали да строят в своите земи. Известно е, че у тирените, както и у елините заобиколените със стени и добре защитени кули се наричат тирси или тири. Едни автори смятат, че това име им е дадено, тъй като у споменатите народи се срещат постройки, подобни на сградите у мосинеките, които живеят в Мала Азия и са наричани така, защото живеят зад прикритието на високи дървени палисади като кули, които при тях се наричат мосини.

Други автори, които смятат тирените за преселници, твърдят че вождът на преселниците се казвал Тирен и оттам те получили своето наименование тирени. Самият Тирен бил по произход лидиец от онази страна, която преди това се наричала Меония. . . на Атис. . . се родили двама синове: Мед и Тирен. От тях Мед, който останал в родината си, наследил властта на своя баща и по негово име и страната започнала да се нарича Медия. Тирен пък, който застанал начело на онези, които потеглили да се заселят другаде, основал голяма колония в Италия и на всички, които участвували в тази експедиция, дал име, произхождащо от неговото име.

3. Описание на Рим

Страбон, V, 3, 7 сл. (С. 234 сл.)

7. Във вътрешността на страната над Остия Рим е първият град на Тибър. За този град се каза вече по-горе,[3] че той бил основан не по избор, а по необходимост. Трябва да се добави, че и онези, които строили по-късно и построили някои нови части, не могли да направят нещо по-добро, а били зависими от онова, което съществувало отпреди. Първите основоположници оградили със стени Капитолий, Палатий и Квиринския хълм, който откъм външната си страна бил до такава степен достъпен, че Тит Таций могъл да го превземе набързо с пристъп, когато в желанието си да отмъсти заради обидата на техните девици нападнал Рим. Когато обаче Анк Марций прибавил още Целийския и Авентинския хълм и лежащата между тях низина, а тези [места] били разделени както помежду си, тъй и от онези части, които били оградени със стени от по-рано, той трябвало да ги включи по необходимост. Защото да остави вън от крепостната стена такива естествено укрепени хълмове, на които би могъл да се окопае всеки нападател, който пожелае, било също тъй неблагоразумно, както му било невъзможно и да изпълни строежа на крепостната стена в целия неин обхват чак до Квиринския хълм. Сервий Тулий успял да попълни тази празнина, защото той закръглил града, като включил в неговия обхват още хълмовете Есквилин и Виминал. И тези хълмове са лекодостъпни за външни нападатели. Затова бил прокопан един дълбок ров, нахвърлили на вътрешната му страна пръст и издигнали с нея един земен вал, дълъг около шест стадии, като върху него по цялото му протежение построили стена с кули от Колинската до Есквилинската порта. По средата на земния вал обаче има една трета порта, която е едноименна с Виминалския хълм. Така е устроена укрепителната система на града, като тя се нуждае и от други укрепителни съоръжения. Защото, както ми се струва, още първите строители са се ръководели по отношение на укрепяването на града от същите основни разсъждения, които били ръководно начало и на техните потомци, а именно че на римляните подобава да градят своята сигурност и изобщо своето благоденствие в друго отношение, не върху крепостни стени, а върху силата на оръжието си и върху своята доблест. Те считали именно че не стените са, които служат за отбрана на мъже, а, обратно, че мъжете служат за отбрана на стените.

Тъй като отначало плодородната и обширна земя в околността била в чужди ръце, а територията на града била лесно достъпна за нападения, местните изгледи за някаква особено щастлива участ на града не давали основание да бъдат особено възхвалявани. След като обаче чрез мъжеството и усилията [на римляните — б. пр.] земята станала собственост на града, тогава в него започнали да се стичат такива огромни количества материални блага, че те превъзхождали всички останали изгоди, произтичащи от естественото местоположение на града. Благодарение на тези обстоятелства градът, който пораснал толкова много, смогнал да посрещне нуждите си както откъм хранителни припаси, тъй и откъм дървен материал и камък, необходими за жилищния строеж. Събарянето на сградите, пожарите, както и тяхното непрекъснато препродаване поддържа строителството на жилища в непрестанен ход. Впрочем и препродаването е също така едно произволно събаряне, при което човек събаря едно, а построява по свое желание и разбиране друго нещо. Многобройните рудници, каменоломни и гори, както и свличащите тези материали реки доставят тези материални средства в грамадно количество. Нека споменем тук преди всичко р. Аний, която извира при латинския град Алба, намиращ се в съседство с марсите, и тече през равнината, която се разстила надолу, чак до сливането си с Тибър; след това реките Нар и Теней, които протичат през Умбрия и се вливат също в Тибър; през Тирения и областта на Клузий тече р. Кланис. Наистина император Август взе необходимите мерки срещу такива евентуални повреди и щети на града. Като мярка срещу пожарите той организира една военна команда пожарогасители, съставена от освободени роби, която да оказва помощ. Срещу срутванията на сградите пък той нареди да се ограничи височината на новите сгради и забрани да се издигат на обществените улици сгради, високи до 70 стъпки [около 21, 6 м]. Въпреки всичко това обаче възстановените строежи [в града — б. пр.] биха престанали, ако не бяха рудниците, каменоломните и горите, както и ако не беше налице улесненият транспорт на строителния материал.

---

[3] *Страбон,* V, 3, 2 (С. 229).

8. Тези са предимствата, които предлага природата на града. Към споменатите предимства самите римляни прибавили съзнателно ред други. Докато обаче елините смятали, че при строежа на своите градове са постигнали особено успешно своята цел, като им придадат красота и яркост, построят пристанища и се сдобият с плодородна земя, римляните, напротив, обръщали особено внимание на онова, което елините били пренебрегнали, а именно каменната настилка на улиците, водопроводите и отточните канали [клоаките], които можели да прочистват нечистотиите на града и да ги отвеждат в Тибър. Римляните снабдили с каменна настилка и пътищата, които водят вън от града, като прокопали там, където това е необходимо, могилите и изпълнили чрез насипване на впадините, тъй щото колите могли да товарят стоките, които пристигали в пристанищата. Иззиданите с гладки каменни блокове [квадри] подземни отточни канали са оставили място и за удобни пътища, по които се движат колите. Количеството на докарваната чрез водопроводите вода е толкова голямо, че цели реки протичат през града и през отточните канали, и почти всяка къща има свое водохранилище и чешма, и водоскок. За всички тези неща положи особено големи грижи Марк Агрипа, който разкраси града и чрез много други бляскави постройки и мероприятия. Казано най-общо обаче, предишните поколения не са полагали особено големи грижи за красотата на Рим, тъй като са били заети с по-големи и по-належащи задачи. По-младите поколения обаче, а особено нашите съвременници не изостанаха и в това отношение назад и напълниха града с множество красиви постройки. Така и Помпей, и божественият Цезар, и Август и неговите деца, и неговите приятели и приближени, и съпругата му, и сестра му надминаха всички очаквания по отношение на грижите и разноските, които те отделяха за строежите. Повечето от тези постройки се намират на Марсово поле, на което се съчетават природната красота с мъдрите грижи, полагани за неговото разкрасяване. Удивителната просторност на тази местност, която въпреки извънредно големия брой на онези, които се упражняват в игра на топка, на колело и в борба, дава все пак възможност да се намери достатъчно място както за надбягвания с колесници, тъй и за надпрепускане с коне. Освен това разположените околовръст постройки и паметници, както и зелените през цялата година морави, най-сетне и венецът от хълмове, който се извива над реката и се спуска чак до нейното русло, създава у наблюдателя илюзията за една художествено декорирана сцена. Всичко представя картина, от която очите на зрителя с мъка се откъсват. Наблизо оттук се намира и едно друго поле; около него има множество колонади, горички, три театъра, един амфитеатър, блестящи храмови постройки. Всички те са свързани помежду си тъй, че ни се струва излишно да описваме още и останалия град. Затова и римляните тачат това място като светилище, заслужаващо най-висока почит, и затова те издигали именно тук паметниците на своите най-видни мъже и жени.

Най-забележителен от тези паметници е т. нар. мавзолей. Той представлява един голям хълм, насипан от пръст недалеч от реката и положен върху висок фундамент, иззидан от бял мрамор. Мавзолеят чак до върха си е обрасъл с вечнозелени дървета. На върха му има статуя на Цезар Август, а в полите на хълма се намира неговият гроб, както и гробовете на неговите роднини и приятели. Зад този хълм се намира просторна горичка с чудни алеи в нея. Посред полето се намира оградата на кладата, върху която е било положено тялото на Цезар Август. И тази ограда е иззидана от бял мрамор, като е заобиколена околовръст с желязна решетка, от вътрешната си страна тя е засята с тополи. Когато човек върви по-нататък по стария площад и наблюдава как подир този площад следва друг, сетне царските колонади и храмовете, а след това види и Капитолий, пък и изделията на изкуството, които се намират както на него, тъй и на Палатинския хълм, пък и в колонадите на Ливия, той лесно забравя онова, което се намира вън от тези места. Такъв е Рим.

4. Легенда за основаването на Рим

Тит Ливий

Тит Ливий (52 г. пр. н. е. — 17 г. от н. е.) е безспорно един от най-значителните представители на римската историография. На младини той получил реторическо образование, но стоял настрана от тогавашните бурни политически събития. Наскоро след установяването на принципата Ливий започнал да пише своя огромен за времето си труд, озаглавен **„Ab urbe condita“**, *т. е. „История на града Рим от неговото основаване“. Това монументално съчинение се състояло от 142 книги, над които авторът работил през целия си живот. В него той дава художествено реторично изложение на римската история, като се започне с нейния митичен период и се завърши със смъртта на Друз — заварения син на Август (9 г. пр. н. е.). От това съчинение са се запазили изцяло 35 книги и други по-незначителни откъслеци.*

Като научно произведение римската история на Ливий не е на нужната висота. Авторът е по-скоро увличащ разказвач-морализатор, отколкото историк-изследвач. Ливий черпи обилно от своите предшественици, но в повечето случаи, особено що се касае до изворите на дорепубликанския и голяма част от републиканския период на римската история (чак до Пуническите войни), той ги използува случайно и безкритично. Към тази основна слабост се прибавя и една друга, а именно неговата подготовка във военното дело и неговата слаба ориентираност по политическите въпроси. Авторът държи да съобщи преди всичко онова, което е поучително от морализаторска и патриотична гледна точка и което е интересно и увлекателно като художествено-реторическо четиво, отколкото онова, което е от съществено значение за историческото развитие. По тези причини и фантастичните или малко вероятните разкази за подвизите на великите римляни от най-дълбока древност, както и разказите за „чудеса“ и поличби заемат в неговото изложение много повече място, отколкото предаването и тълкуването на съдържанието на онези закони и законопроекти, които са от неоценима важност като извори за социално-политическото развитие на римското общество през „царския“ и раннорепубликанския период. По-иначе стоят нещата относно използуваните от Ливий извори за периода на Пуническите, Македонските и Сирийските войни. Там този писател проявява пак своята несамостоятелност при оценката на събитията, но използува до голяма степен като извор съчинението на един първоразреден елинистически писател като Полибий.

Въпреки всичко Ливий бил един от най-популярните исторически писатели в древността и още приживе станал литературна знаменитост. Той бил неоспорим авторитет не само за хуманистите от епохата на Ренесанса, но и значително по-късно. Едва критичното изследване от ново и най-ново време разкри в пълна мяра научните недостатъци на труда на Ливий, но въпреки това той и до днес запазва стойността си не само като типичен представител на античната художествено-морализаторска историография, но и като един от малкото извори за историята на Рим през дорепубликанската и републиканската епоха. Въпреки своите не особено устойчиви и последователни политически възгледи Ливий се очертава като идеолог на управляващите среди и в началния период на принципата.

3. Асканий, синът на Еней,[1] още не бил на такава възраст, че да може да поеме властта, но тази власт се запазила непокътната за него до пълнолетието му. Латинската държава, царството на дядо му и баща му, се запазило за младенеца в течение на толкова продължително време благодарение на женска опека. Майката на Асканий, Лавиния, била именно тази способна жена.

Този Асканий. . .[2], когато се увеличило населението на Лавиний, напуснал цъфтящия и богат по онова време град на майка си или мащехата си, а самият той основал в подножието на Албанските планини нов град, който той нарекъл Алба Лонга, т. е. Дългата Алба, тъй като градът по своето местоположение се простирал по протежението на един планински хребет.

Между основаването на Лавиний и на колонията Алба Лонга изминали почти тридесет години и въпреки това могъществото на държавата, особено след поражението на етруските, нараснало до такава степен, че нито след смъртта на Еней, нито по времето на настойничеството на жената, нито даже след това през първите години от царуването на юношата Мезенций, вожда на етруските, нито пък другите съседи се осмелявали да дигнат оръжие срещу него. Мирният договор между етруските и латините бил сключен тъй, че граница между тях станала р. Албула, която сега се нарича Тибър. След това царувал синът на Асканий — Силвий, който по някаква случайност се родил в гората. Той имал син на име Еней Силвий, който също имал син — Латин Силвий. Последният основал няколко колонии, които били наречени древни латини.[3] След това на всички царе на Алба се запазило прозвището Силвий . . . Подир това . . . царувал Прока. Той имал синове Нумитор и Амулий. Старинното царство на Силвиите било завещано на Нумитор като по-стар син. Но силата се наложила над волята на бащата и над зачитането на старшинството: Амулий се възцарил, след като изгонил брата си. Към едното злодеяние той прибавил и друго, като убил братовия си син. Дъщерята пък на брата си — Рея Силвия, той лишил от надеждата за потомство, като я направил весталка и по този начин под предлог, че ѝ оказва почести, я обрекъл на вечно девство.

---

[1] Според преданието, което е разказано в предходните две глави от I кн. на историята на Рим от Т. Ливий, Еней, синът на Анхиз и Венера, бил заедно с Антенор един от двамата троянски първенци, към които гърците, след като превзели Троя, не приложили по думите на Ливий „правото на войната“ т. е. не ги убили, нито пък отвели в робство. Според същото предание Еней и придружаващите го троянци след дълги странствувания, които водели от Троя през Македония и Сицилия в Лаврентийската област (по-сетне Лациум), се установили в Лациум и Еней станал гост, а по-сетне зет на местния цар Латин. Троянските пришълци основали тук град, наречен по името на съпругата на Еней Лавиния. Немного след това от брака на Еней с Лавиния се родил син, когото родителите му го нарекли Асканий. Съюзът между латините и троянските пришълци събудил безпокойство и подозрение сред съседните племена рутули и етруски. Еней, виждайки опасността, която застрашава латините и троянците от страна на силния противник, и в желанието си да привлече местното население на своя страна, нарекъл двата народа латини. В битката, която се развихрила между латините и етруските, победили латините, но в същата битка загинал Еней.

[2] В означените с многоточие места съставителят е изпуснал някои несъществени подробности от оригиналния текст.

[3] За разлика от латините, които по-късно били подчинени на Рим.

4. Аз мисля обаче, че тези толкова силни град и държава, които отстъпвали по могъществото си само на боговете, дължали своето възникване само на предопределението на съдбата. Когато изнасилената весталка родила близнаци, тя обявила за баща на това незаконородено потомство бога на войната Марс, било защото вярвала в това, или пък защото считала за по-почтено да представи бога за виновник на своето прегрешение. Обаче нито боговете, нито хората могли да защитят нея и децата от жестокостта на царя. Жрицата била хвърлена в затвор и окована във вериги, като било заповядано децата да бъдат хвърлени в реката. Но по някаква определена от боговете случайност Тибър бил излязъл от коритото си и образувал застояли води, тъй че никъде не било възможно да се достигне истинското му корито. Но изпратените хора, които носели децата, се надявали, че те ще потънат дори и в такава вода. И тъй като смятали, че са изпълнили заповедта на царя, те подхвърлили децата в най-близкото блато, където сега се намира Руминалската смокиня (разказват, че тя се наричала Ромулова смокиня). По тези места тогава имало обширен пущинак. Съществува предание, че когато плаващото корито, в което били изхвърлени децата, след спадането на водата се спряло на сухо място, жадна вълчица, като слязла от близките хълмове да пие вода, се отправила към мястото, откъдето се чувал плачът на децата. Тя с голяма кротост им подложила гърдите си, а царският пастир на име Фаустул я видял да лиже децата. Той ги занесъл в кошарите си и ги поверил на своята жена Ларенция да ги отгледа... Така се родили те и така били отгледани. Когато пък израснали, те не оставали без работа в кошарата на пастира или около стадата, ходели на лов и бродели из гората. Закрепвайки сред такива занятия и тялом, и духом, те не само преследвали зверовете, но нападали и разбойници. Отрупани с плячка, делели награбеното с пастирите. Със своята дружина, която от ден на ден се увеличавала, те се занимавали и със сериозни неща, и с шеги.

5. Разказва се, че още тогава съществувало Луперкалското празненство ... Голи юноши тичали, като съпровождали с шеги и разпуснато веселие почитта, която отдавали на Ликейския Пан ... И ето, когато Ромул и Рем се били отдали на игрите, разбойниците, разгневени от загубата на плячката си, ги нападнали. Ромул храбро се защищавал, а Рем бил заловен и

след това бил предаден на цар Амулий, като освен това бил обвинен. Главното обвинение срещу братята се състояло в това, че те нападали владенията на Нумитор и с шайка юноши отвличали оттам добитъка също като неприятели. Тъй Рем бил предаден на Нумитор, за да бъде наказан със смърт.

Още от самото начало Фаустул предполагал, че в дома му се отглеждат царските деца. Той знаел, че те са подхвърлени по заповед на царя. Тази случка съвпадала с времето, когато той ги намерил, но той не желаел да разкрива работата преждевременно, освен ако му се удаде случай или ако това му се наложи от необходимостта. Тази необходимост се появила по-рано. И ето под влиянието на страха той разкрил всичко на Ромул. Случайно на Нумитор, докато той държал под стража Рем и слушал за братята близнаци и като съпоставил тяхната възраст и характер, в който нямало нищо робско [с онова, което слушал], дошла наум мисълта за неговите внуци. Чрез разпитване той стигнал до същия резултат и почти разпознал Рем. По този начин цар Амулий бил заплашен от всички страни с козни. Ромул, като не се смятал за достатъчно силен за открити действия, нападнал царя не с шайка юноши, а като заповядал на всички пастири да отидат по различни пътища, но в определено време да се приближат към двореца и да нападнат царя (Амулий). Откъм жилището на Нумитор пък му дошъл на помощ Рем, който бил подготвил друг отряд. Така те убили царя.

6. В началото на суматохата Нумитор, като повтарял непрекъснато вестта, че неприятели нахлули в града и нападнали двореца, свикал албанската младеж, за да го отбранява с оръжие. Когато обаче видял, че младежите, след като умъртвили царя, се отправят към него с приветствия, той веднага свикал събранието, извадил на бял свят престъплението на брата си против него, посочил произхода на внуците си — как те се родили, как били отгледани, как били разпознати, след това как бил убит тиранинът — и заявил, че той е виновникът за това деяние. Юношите застанали, строени сред събранието, и приветствували дядо си като цар, а последвалите единодушни възгласи на тълпата потвърдили в негова полза царското име и власт. Предоставяйки по този начин Албанското царство на Нумитор, Ромул и Рем пожелали да основат по ония места град, където били подхвърлени и отгледани. Освен това имало излишно население и в Алба, и в Лаций. Към него се присъединили пастирите, а всичко това давало надеждата, че и Алба, и Лавиний ще бъдат малки в сравнение с оня град, който те се готвели да основат. Но на тези намерения попречило наследеното от дедите им зло — жаждата за царска власт, вследствие на което миролюбивото начинание се превърнало в отвратителен спор. Тъй като братята били близнаци и не било възможно да се разреши въз основа на първенството по рождение, то Ромул избрал Палатинския, и Рем Авентинския хълм, за да гадаят, и боговете, които били

покровители на тези места, да им посочат чрез знамения кой от двамата да даде името си на новия град и кой от тях да го управлява.

7. Разказват, че знамението — шест ястреба — се явило по-рано на Рем и че то било вече съобщено, когато на Ромул се явили двойно по-голямо число ястреби; и тъй всеки един от тях бил приветствуван от многобройните си привърженици като цар — едните искали царската власт за своя вожд, като се позовавали на приоритета по време, а другите — на броя на птиците. Избухнала свада, а предизвиканото от нея раздразнение довело до сбиване, по време на което в суматохата Рем бил убит. По-разпространено е обаче преданието, според което Рем, като се надсмял над брат си, прескочил новите стени. Разгневен от това, Ромул го убил, като казал. „Така ще стане с всеки, който ще прексочи моите стени.“ По такъв начин Ромул останал единствен господар на властта, а градът, след като бил основан, бил наречен по името на основателя.

5. Общественият строй на Рим през „царския“ период

Дионисий Халикарнаски, Римски древности, II, 9—10, 14,72

9. И тъй Ромул, като отцепил низшите от висшите, създал закони и наредил какво трябва да правят едните и другите. Патрициите трябвало да заемат и изпълняват жреческите длъжности и магистратурите, да правораздават и със силата на правото да управляват държавата, като неотлъчно следят за хода на работите в града. Плебеите пък трябвало да бъдат освободени от задължението да водят тези дела, тъй като нямали опит в управлението на държавните работи, пък и поради липса на средства нямали възможност да се занимават с тези неща. Ето защо плебеите трябвало да обработват земята, да отглеждат добитък и да се занимават с доходни занаяти, за да не се бунтуват, както в други държави, било защото тези, които държат властта в свои ръце угнетяват и унижават народните низини, било пък защото низшите безимотни завиждат на високопоставените. Той предоставил плебеите на патрициите, като разрешил на всекиго от плебеите да си избере когото желае от патрициите за свой защитник [патрон]; този обичай е гръцки и старинен и той е бил спазван дълго време и у тесалийците, и у древните атиняни, но Ромул внесъл подобрения в него. Защото тесалийците се отнасяли с презрение към пелатите и им възлагали да извършват работи, които не подобавали на свободни хора, а в случай че те не изпълнявали онова, което им било заповядано, те ги биели с бич, пък и злоупотребявали с тях в друго отношение, както се постъпва със закупени на пазара роби. Атиняните наричали тези клиенти поради робското им положение тети, докато тесалийците, визирайки подигравателно тяхната бедност, ги наричали пенести [бедняци]. Ромул украсил с едно прилично име това нещо, като нарекъл покровителството на бедните и низшите патронат и като определил и възложил на двете съсловия да извършват изгодни за тях работи, направил тяхната взаимна обвързаност човечна и културна.

10. Правото на патроната, което било установено тогава от него и останало в сила дълго време в Рим, било устроено по следния начин. Патрициите трябвало да тълкуват законите на своите клиенти, тъй като последните били неуки в това отношение. Това патрициите били длъжни да вършат и в присъствието, и в отсъствието на клиентите и да се грижат за тях по същия начин, по който вършат всичко това бащите по отношение на своите деца при дела, свързани с имуществени или облигационни въпроси. Патрициите освен това са длъжни да присъствуват в съда и да оказват помощ в случаите, при които те претърпят неправда, или пък когато са обвиняеми, да поемат защитата им срещу техните обвинители. Или, за да изразя всичко това с малко думи, патрициите трябвало да гарантират сигурността на клиентите, като положат най-големите възможни грижи както по отношение на частните, тъй и на общите дела. Клиентите пък били задължени да подпомагат своите патрони, когато техните дъщери се омъжват, в случай че на родителите им липсвали достатъчно средства; клиентите били длъжни да откупват своите патрони от неприятеля, в случай че те самите или пък техните деца попаднели в плен; освен това клиентите били длъжни да заплатят със собствените си средства сумите, дължими от техните патрони, в случай че последните загубят процес от частен характер или пък бъдат осъдени в публични процеси, при които са задължени да заплатят като глоба на държавата парични суми, като при това се считало, че те не дават пари на заем, а правят подарък. Те също тъй били длъжни да вземат участие в посрещането на разноските, произтичащи от заемането и изпълнението [от страна на техните патрони] на магистатурите и жреческите длъжности, като че ли са от същия [на патроните] род. Изобщо според разпорежданията на божественото и човешкото право и едните, и другите не могли да се обвиняват един друг или да гласуват в подкрепа на неблагоприятно [за едните и другите] съдебно решение, или пък да се смятат от противната в процеса страна. В случай че някой се окаже замесен в злодеяния от този род, той подлежал на съдебна отговорност по силата на закона, създаден от Ромул, и ако бъде осъден, него можел да убие всеки, защото той се смятал за посветен на подземния Зевс . . .

14. . . . На царя пък Ромул отредил следните почести и власт. Той преди всичко трябвало да възглавява свещенодействията и да извършва всички неща, които се отнасят до тачението на култа към божествата. Освен това той бил длъжен да пази законите и обичаите, завещани от бащите, като разглежда

и преценява сам по-тежките престъпления и като предоставя разглеждането на по-леките престъпления на сената, като имал грижата да не се извърши никакво грубо нарушение на правото при воденето на съдебните процеси. Царят нареждал събирането на сената, свиквал народа, изказвал се пръв и провеждал решенията, взети от мнозинството в народното събрание. Такива почетни права предоставил Ромул на царя, а освен това последният трябвало да има във време на война върховното командуване в свои ръце.

На сената пък Ромул отредил следните компетенции [почести и власти]: да обсъжда и решава всички въпроси, с които бъде сезиран той от царя, и онова решение, което бъде възприето от мнозинството, то да се смята за закон . . .

. . . На народното събрание пък Ромул предоставил следните три компетенции: да избира висшите магистрати [длъжностни лица], да санкционира законите и да решава въпросите за обявяване на война в случаите, в които царят даде съгласието си за това. Никое от тези решения обаче нямало абсолютна сила, ако по тях нямало решение на сената. Целият народ обаче не гласувал наведнъж, а като бил свикван по курии.

72 (2—4) . . . [От царя Нума Помпилий е законодателството, уреждащо границите между полските имоти], за да бъде всеки доволен от своето и да не пожелава чуждото, се предвиждало чрез закон, създаден за прокарване на граници между отделните ниви, като в него царят разпоредил всеки да очертае границите на своята нива, като постави на нейните синори съответни гранични камъни за отмеждаване, и наредил още тези гранични камъни да бъдат поставени на Юпитер Термин[1] . . . (3) [Нума Помпилий нареждал по-нататък в същия закон], че ако някой снеме граничните камъни от междите или ги премести, да бъде прокълнат от този бог онзи, който е дръзнал да извърши нещо от този род, и всеки, който пожелае, да може да го убие като извършител на кощунство, а за извършителя да има сигурността, че той ще бъде чист от осквернението, [че е извършил убийство].

6. Реформата на Сервий Тулий

Дионисий Халикарнаски, Римски древности, IV, 15, 6—18

15 (6). Като създал изброените по-горе институции [Сервий Тулий], заповядал на всички римляни да се запишат в гражданските регистри и да дадат оценка на своето имущество, изразено в сребро, като скрепят своите декларации със законната клетва, че сведенията наистина са достоверни и че имуществото е оценено напълно, и то по най-високата оценка, да обявят писмено от кой баща произхожда всеки един от тях, да укажат своята възраст, като упоменат поименно жените и децата си и в коя градска триба е записан всеки един от тях или пък в коя околия (pagus) от селската територия. За оня, който не даде тази оценка, той определил като наказание да бъде лишен от имущество и след като бъде бит с бич, да бъде продаден в робство. Този закон останал в сила у римляните твърде продължително време.

16 (1). След като [римляните] направили оценка на своето имущество, той [Сервий Тулий] взел списъците им и като узнал техния брой и размерите на тяхното имущество, въвел най-мъдрото от всички политически устройства, което, както, показала действителността, било източник на най-големи блага за римляните. Такова било политическото устройство на Рим.

(2) Той отделил от всички една част, която притежавала най-голямо имущество, не по-малко от сто мини[1]. Като съставил от тези граждани 80 центурии, той им заповядал да имат следното пълно въоръжение: арголийски щитове, копия, медни шлемове, брони, наколенници и мечове. Като разделил след това тези центурии по наполовина, той образувал четиридесет центурии от по-младите, на които възложил воденето на военните действия на бойното поле, и 40 центурии от по-възрастните, които, в случай че младежите потеглили на поход, били длъжни да остават в града и да охраняват неговите стени отвътре.

(3) Това бил първият разред. Във време на война той заемал първите места в целия боен строй. След това от останалите той отделил друга част, която притежавала имущество, по-малко от 10 000 драхми, но не по-малко от 75 мини. Като ги разделил на 20 центурии, той им заповядал да имат същото въоръжение, само че не им дал брони и вместо арголийските щитове им дал продълговати читириъгълни щитове [scutum, мн. ч. scuta]. Отделяйки измежду тях хората, които били по-стари от 45 години, от онези, които по възраст били годни да носят оръжие, той образувал от тях десет центурии от млади войници, които били длъжни да се сражават вън от града, и десет центурии от по-старите, на които възложил охраната на крепостните стени. Това бил вторият разред, който във време на боя се сражавал след челните бойци. (4) Третия разред той образувал от останалите, имуществото на всеки от които било по-долу от 7500 драхми, но не по-малко от 50 мини. Тяхното въоръжение той облекчил, като отстранил при тях не само броните, както при втория разред, но и наколенниците. Той разделил този разред на 20 центурии и по същия начин, както при първите два разреда, ги разпределил по възраст и предоставил на младите войници десет центурии и също така по десет центурии на по-

---

[1] Т. е. Юпитер (Зевс), закрилник на междите (синорите).

---

[1] Мината е монетна единица в стара Гърция, отговаряща на около 450 г тегло, като 1 златна мина се равнява на 5 сребърни.

старите. Мястото на тези центурии в боя било зад командирите на челните бойци.

17 (1). Подбирайки отново от останалите, той събрал ония, които притежавали имущество, по-малко от 5000 драхми, но не по-малко от 25 мини, и образувал от тях четвъртия разред. И тях той разделил на 20 центурии: десет от хората, които били в разцвета на силите си, и десет други от по-възрастните лица, подобно на начина, по който той попълнил предходните разреди. Като въоръжение той им заповядал да имат продълговати щитове, мечове и копия и да заемат последното място в строя.

(2) Петият разред от онези хора, които притежавали средства за живеене по-малко от 25 мини, но не и по-малко от 12,5 мини, той разделил на 30 центурии. Но и те били разделени по възраст: 15 центурии от тях предоставил на възрастните хора и 15 — на младите. На тях той заповядал да се въоръжат с метални копия и прашки и се сражават вън от бойния строй. На четири центурии, които нямали никакво оръжие, той заповядал да вървят след въоръжените. От тези четири центурии две се състояли от оръжейните майстори, дърводелците и останалите занаятчии, които изготвяли всичко необходимо за военното дело, а две от тръбачите и от онези, които свирят с рогове, както и онези, които умеят да подават бойни сигнали с други инструменти. Центуриите, които се състояли от занаятчии, съпровождали бойците от втория разред, при което те били разделени също по възраст, и една центурия съпровождала младите, другата — възрастните; тръбачите и онези, които свирели с рогове [хорнистите], се намирали при центуриите от четвъртия разред. И от тях едната центурия се състояла от млади хора, а друга — от възрастни. Центурионите [лохагите], които се избирали от най-знатните, обучавали всеки своята центурия да се подчинява охотно и изпълнява военните команди.

18 (1). Такова било устройството на пехотните войски, които се състояли от легионски войници [фалангити] и от леко въоръжени. Цялата пък конница той [Сервий Тулий] образувал от такива хора, които имали най-голямо имущество и били най-знатни по произход. Той ги разделил на 18 центурии и ги придал към първите 80 центурии на фалангитите. Командирите на конните центурии [лохагите] били също така най-видни и знатни хора.

(2) А всички останали граждани, които притежавали имущество, по-малко от дванадесет и половина мини, при все че по брой надминавали всички по-горе споменати, той събрал в една центурия, освободил ги от военна служба и от всякакви данъци. И тъй имало всичко шест разреда, които римляните наричали класи, име, което водело началото си от гръцката дума клесис [набор, призив]...

(3) Във всички разреди заедно имало всичко 193 центурии. Първият разред заедно с конниците се състоял от 98 центурии;

вторият разред — от 22 центурии, като се смятат и 2 центурии занаятчии; третият разред от 20 центурии; четвъртият разред — пак от 22 центурии заедно с тръбачите и хорнистите, а петият разред — от 30 центурии; а шестият разред, който е поставен след всички други, се състоял от всичко една центурия на малоимотните.

7. Падане на царската власт в Рим

(Според едно твърде старинно предание, датиращо от края на VI в. пр. н. е.)

Тит Ливий, I, 59—60

Свалянето на Тарквиний Горди, последния цар в Рим, и неговото прогонване вън от пределите на римската община е отразено в разказа на трагичната кончина на Лукреция, добродетелната съпруга на Тарквиний Колатин, която станала жертва на престъпния и похотлив владетел. Неговите произволи и насилия, в които участвувала и неговата престъпна жена, засегнали не само широките народни слоеве, но и голяма част от знатната ръководна върхушка в Рим. Народното възмущение в случая било подтикнато, ръководено и използувано от неприязнено настроените аристократически среди в Рим срещу последния [етруск по произход] представител на царската власт в Рим. Тук са дадени в превод само последните най-ярки моменти, които предхождали народното движение, избухнало в Рим и възглавявано от споменатите знатни среди.

В предходния текст е описана сцената на самоубийството на добродетелната Лукреция, която не могла да преживее своята поругана чест, и скръбта на нейните баща Спурий Лукреций и съпруг Тарквиний Колатин и техните предани другари — Публий Валерий и Л. Юний Брут.

59. Докато те плачели, Брут, държейки пред себе си окървавения нож, изтеглен от раната на Лукреция, казал: „Кълна се в тази непорочна преди царското насилие кръв и призовавам вас, богове, за свидетели, че ще преследвам Луций Тарквиний Горди ведно с престъпната му жена и всички техни потомци с меч, огън и всичко, с което бъда в състояние, и че не ще позволя нито на тях, нито пък на който и да било друг да бъде цар в Рим.“ Подир това той предава ножа на Колатин, а след това на Лукреций и Валерий, които били просто вцепенени от учудване откъде се е взел този неподозиран дотогава у Брут ум. И те полагат клетва, както им бе заповядано; подир това, когато тяхната горест и сълзи се превърнали в гняв, те последват Брут, който ги предвождал и им заповядал да потеглят направо оттук и свалят със сила царската власт.

Като изнесли тялото на Лукреция от дома, те се упътили с него към форума и започнали да подбуждат към бунт населението, което било изумено, и както трябвало да се очаква, негодувало срещу небивалото злодеяние. Всички започнали да се оплакват от насилията и злодеянията на царя. Потресаващо впечатление произвели сред народа дълбоката скръб на бащата и порицанията, изречени от Брут относно сълзите и бездействените вопли, и неговия действен призив да се дигнат на оръжие, както това подобавало на мъже и на римляни, срещу онези, които дръзнали да извършат това безчовечно деяние. Най-пламенните смелчаци от младежите се явяват с оръжие в ръка, а подир тях следва и останалата младеж.

След това, като оставили част от този отряд за охрана на Колация и поставили стража на вратите, за да не би някой да извести на царското семейство за това движение, останалите въоръжени, предвождани от Брут, потеглили за Рим. Пристигайки там, въоръженият отряд възбудил смут и вълнение навред, където се появил. Хората обаче, виждайки, че начело на отряда са най-знатните, започнали да мислят, че каквото и да бъде в случая, то непременно е нещо сериозно. Това толкова страшно злодеяние предизвикало не по-малко възбуждане на духовете, не по-слаба ярост в Рим, отколкото в Колация. И ето че от всички части на града хората започнали да се стичат на форума. Когато там се събрали всички, глашатаят извикал народа да отиде при трибуна на т. нар. це́лери [„бързи“][1], който в случая бил самият Брут.

Тогава той се обърнал с реч към народа, като при това показал съвсем не онези слаби интелектуални и гласови качества, каквито дотогава се преструвал, че притежава, и разказал за насилието, извършено от Секст Тарквиний, и за неговата похотливост, за печалната кончина на Лукреция и за самотността на Триципитин, за когото причината за смъртта на дъщеря му е по-недостойна и по-наскърбяваща, отколкото самата смърт. Освен това [Брут] разказал и за високомерието на самия цар, и за мъките и усилния труд на народа, потопен в рововете и клоаките, които той бил насилен да копае. По този път римляните, които били победители на всички околни народи, от бойци били превърнати на занаятчии и каменари. Брут споменал и за възмутителното убийство на цар Сервий Тулий, и за това, че неговата престъпна дъщеря минала на колесница върху трупа на баща си, и призовал боговете, които отмъщават заради предците. Като споменал за тези ужасни деяния, а, както ми се вярва, и за други (това предизвикало негодувание и против събитията на настоящия момент) сцени, които писателят не е в състояние да възпроизведе, той подбудил възмутената тълпа да отнеме властта на царя и да прогони Луций Тарквиний заедно с жена му и групата му. А самият той, като избрал и въоръжил младежите, които доброволно се явили във войската, потеглил оттам към военния лагер при Ардея, за да вдигне войската против царя. Върховната власт в града той поверил на Лукреций, който преди това бил назначен от царя за префект на града. Сред този смут Тулия побягнала от дома

---

[1] Т. нар. „бързи“ (конна войскова част), били отряд от телохранители на рекса, един вид „царска гвардия“.

си и където да се появявала, мъжете и жените я проклинали и призовавали фуриите отмъстителки за предците.

60. Когато известието за тези неща стигнало в лагера, царят, смутен и объркан от неочакваните събития, потеглил за Рим да потуши метежа, а Брут, като узнал за неговото приближаване, се отклонил от пътя, за да не се срещне с него. И тъй почти едновременно, но по различни пътища Брут пристигнал в Ардея, а Тарквиний — в Рим. Тарквиний намерил градските порти затворени и му бил съобщен декретът, с който го осъждали на изгнание. Освободителят на града, напротив, бил посрещнат с радост в стана, а синовете на царя били прогонени оттам. Двамата последвали баща си и заминали в изгнание за гр. Цере в Етрурия. Секст Тарквиний отишъл в Габин, на който град той гледал като на свое царство, но паднал убит от отмъстители за своите предишни убийства и грабежи. Луций Тарквиний Горди царувал 25 години, а царската власт в Рим от основаването на града до неговото освобождение съществувала в продължение на 224 години. След това от центуриатите консули, свикани от префекта на града, били избрани в изпълнение на плана на Сервий Тулий двама консули, а именно Л. Юний Брут и Луций Тарквиний Колатин.

8. Възникване на трибуната

(Според едно старинно предание от началото на V в. пр. н. е.)

Т. Ливий, II, 23—24, 31—33

23. По това време обаче била надвиснала войната срещу волските, от една страна, а, от друга страна, вътре в самата държава царяла омраза поради непримиримата вражда между патрициите и плебеите. Главната причина за тази вражда било заробва́нето на плебеите заради дългове. Плебеите роптаели гръмко поради това, че докато вън от пределите на родината си те се сражавали за свобода и за империята, у дома си те се намирали в плен у своите съграждани и били угнетявани от тях, че тяхната [на плебеите] свобода била изложена във време на война, и то сред неприятеля, на по-малки рискове, отколкото в мирно време, и то сред техните собствени съграждани. И тази ненавист, която се засилвала от само себе си, била възпламенена от крайно бедственото положение на един човек. Това бил един старец, на когото се забелязвали ясно всички страдания и който се хвърлил на форума и се изложил на показ. Неговите дрехи били замърсени с кал, а още по-жалък вид имало тялото му, изтощено до крайна степен от бледност и слабост. Към това [се прибавяли] буйно израсналите му брада и коси, които придавали на лицето му свиреп и нечовешки израз. Макар и да бил обезобразен до та-

кава степен, хората могли да го познаят; говорело се, че той бил центурион; хората споменавали със съчувствие и за други негови бойни отличия. Самият той показал белезите от зарасналите рани по гърдите си, които свидетелствували за доблестното му държане в много битки. Когато заобикалящата го тълпа, наподобяваща народно събрание, го разпитвала на какво се дължи окъсаният му вид и неговата физическа обезобразеност, той отговорил, че когато служел във войската по време на войната срещу сабинците, задлъжнял. Вследствие на опустошенията от войната той бил лишен не само от добива на своите земи, но и неговото малко имение било опожарено, цялата покъщнина била разграбена, а добитъкът му — отвлечен. Тъкмо тогава, когато се намирал в такова тежко положение, той бил обложен с военен данък. Нарасналият от лихвите дълг го лишил от земята, останала от баща му и дядо му, подир това от останалото имущество, а най-сетне като неизлечима болест се стоварил върху тялото му и го поразил. Неговият кредитор не само го взел в робство, но го хвърлил и в затвора и наредил да го подложат на мъчения. След това той показал гърба си, обезобразен от следите на неотдавнашните удари. Виждайки и чувайки всичко това, народът надал силни викове. Възбуждението и смутът не се ограничили само на форума, но обхванали целия град. Длъжниците, оковани или пък без окови, се стичали от всички страни по улиците, като умолявали гражданите за закрила. Навред се намирали такива хора, които са готови да участвуват в смутове и бунтове. Многобройни тълпи се стичали отвред по улиците с викове към форума. Онези сенатори, които тогава се намирали случайно на форума, попаднали в тълпата и били изправени пред голяма опасност. И действително тълпата едва ли би се въздържала да им нанесе побой, ако консулите Публий Сервилий и Апий Клавдий не се били намесили бързо, за да възпрат бунтовното движение. Сега обаче тълпата се обърнала към тях; тя започнала да им показва своите окови и останалата си мизерия. Тя викала: „Ето, това е наградата за нашата служба!“. Всички с упрек и проклятия изброявали своите бойни подвизи по време на военната си служба на разни места. Плебеите искали настоятелно по-скоро със заплахи, отколкото с умолителен тон да се свика сенатът и обкръжили курията, за да контролират и ръководят решенията на общественото събрание. Консулите с мъка събрали малцината сенатори, които те случайно срещнали. Останалите сенатори се бояли да се покажат не само в курията, но дори и на форума и вследствие на своята малобройност сенатът не бил в състояние да проведе никакво съвещание. Тогава тълпата решила, че с нея се подиграват и умишлено протакат работите, че сенаторите, които отсъствуват, постъпват така не случайно, не от страх, а от желание да забавят работите, че и самите консули гледат да се изплъзнат и че без съмнение те се гаврят с тяхното бедствено положение. Работите стигнали вече дотам, че даже и авторитетът на консулите не бил в състояние да удържа разярената тълпа, докато най-после се събрали и сенаторите, които били закъснели, не знаейки кое е по-рискувано: да останат или да се разотидат. Когато обаче курията се напълнила, не било налице пълно съгласие не само между сенаторите, но и между самите консули. Апий, който бил човек с рязък и насилнически характер, бил на мнение, че консулите със своята власт трябва да поемат работите в свои ръце: „Ще арестуваме някои от тях, а останалите ще мирясат.“ Сервилий пък, който бил привърженик на меките мерки, смятал, че е по-лесно и по-сигурно възбудените духове да бъдат успокоени, отколкото те да бъдат сломени със сила.

24. В онова време се вдигнала и друга по-страшна буря. Пристигнали, препускайки на коне, латински конници с тревожната вест, че вражеските сили на волските се приближават към града с намерение да го обсадят. Това известие подействувало по съвсем различен начин на патрициите и плебеите (тъй рязко раздорът бил разделил една държава на две). Плебеите били вън от себе си от радост, че самите богове стават отмъстители за високомерието на патрициите, и се подканвали помежду си да не постъпват във войската, като казвали: „По-добре всички да загинат заедно, отколкото поотделно; нека да воюват патрициите, нека те вземат оръжие, за да може военната опасност да бъде за ония, които получават изгодите от нея.“ Между това обаче сенаторите, загрижени от страх от военната опасност — и от страна на своите съграждани, и от страна на неприятеля, започнали да молят консула Сервилий, който умеел по-добре да оглежда работите с народа, да не погубва държавата, която се намирала в толкова голяма опасност. Тогава консулът, като разпуснал сената, се явил в народното събрание. Тук той изложил, че сенатът отстоява интересите на народа, но че той прекъснал обсъждането на тия въпроси (наистина това били едни от най-важните въпроси, тъй като те се отнасяли до най-значителната част от всички граждани, но все пак до част от гражданите) вследствие на опасността, на която била изложена цялата държава. Че е невъзможно, когато врагът се намира почти пред вратите, да се предприеме каквото и да било преди войната. Пък дори и ако тежкото положение би се облекчило малко, за плебеите не би било особена чест, че те биха грабнали оръжие да отбраняват родината си само след като им бъде заплатено. От друга страна, и за патрициите не би било особено красиво, че са взели присърце мизерното положение на своите съграждани по-скоро от страх пред опасността, а не доброволно и след като опасността мине. В подкрепа на своята реч той издал един едикт, с който забранил на когото и да било да държи в окови

или в затвор римски гражданин и по тоя начин го възпрепятствувал да се записва пред консулите в редовете на войската, а също тъй забранявал комуто и да било да владее имуществото на войници или пък да продава това имущество, докато собствениците му се намирали в редовете на войската, или пък да задържа техните деца и внуци. След обявяването на този едикт ония изпаднали в дългово робство, които били налице, започнали незабавно да се записват във войската и отвред, от целия град, от домовете на частните лица, дето кредиторите нямали право да ги задържат повече, наизскачали масово хора, които се отправили към форума, за да положат клетва. По такъв начин се образувал един многоброен отряд, който във войната против волските се отличил със своята устремна храброст.

31. Въпреки успешното завършване на тази тройна война (срещу еквите, волските и сабините) разрешаването на вътрешните междуособици не престанало да занимава както сената, така и плебса. Но лихварите били вложили цялото си влияние и умение, за да измамят очакванията на плебеите и дори ония на диктатора. Именно Валерий след завръщането на консула Ветузий направил в сената доклад за победоносния народ и поставил на разглеждане въпроса, какво да се прави с изпадналите в дългово робство. Тъй като това негово предложение било отхвърлено, той казал: „Аз не ви се нравя, защото съм за съгласието между гражданите, но кълна ви се, че в скоро време вие ще желаете всички патрони на плебеите да приличат на мене. Що се отнася до мене, аз не ще мамя повече съгражданите си и не ще стоя повече като безполезен диктатор. Вътрешните раздори и външната война наложиха на държавата необходимостта да създаде тази длъжност [диктаторската]. Външният мир е постигнат, но той липсва вътре в държавата. Аз ще присъствувам при метежа по-добре като частно лице, отколкото като диктатор.“ С тия думи той излязъл от курията и сложил диктаторските си пълномощия. Плебеите схванали ясно, че той се отказва от длъжността си поради това, че се възмущава заради тяхната съдба. И тъй като го смятали, че той е удържал обещанието си, а неговото изпълнение не зависело от него, те го съпроводили до дома му и го обсипали с акламации и хвалебствия.

32. След това патрициите се бояли, че след разпускането на войската плебеите ще започнат отново тайни сборища и заговори. Затова, въпреки че наборът бил проведен от диктатора, те заповядали легионите да се изведат вън от града под предлог, че войната с еквите започва отново, като разчитали, че ще могат да обвържат войниците с клетвата, тъй като те я били положили пред консулите. Всичко това само ускорило надигането на народа. Отначало ставало дума, както изглежда, да убият консулите, за да се освободят от клетвата, но след това,

като разбрали, че престъплението не обезсилва никое религиозно обвързване и задължение,[1] плебеите по съвета на някой си Сициний престанали да се подчиняват на заповедите на консулите и се оттеглили на Свещената планина, която се намира отвъд р. Аниен на три мили от града. Това известие е различно от онова, което се поддържа от Пизон, а именно, че плебеите се отделили от Авентинския хълм. Там, като укрепили без какъвто и да било военачалник лагера си с окоп и вал и като взели със себе си само онова, което им било необходимо за прехрана, те стояли спокойно в продължение на няколко дни, без да нападат никого и без да бъдат нападани от никого.

В града царувала силна уплаха и вследствие на взаимния страх всичко било в пълна неизвестност. Ония, които били напуснати от своите близки плебеи, се боели от насилия от страна на патрициите, а последните се страхували от останалите в града плебеи, като се питали дали е по-добре да останат или да напуснат града и докога надигналите се и отделилите се ще запазят спокойствие. Какво ще стане, ако между това избухне някаква външна война? Патрициите виждали, че без съгласието на всички граждани положението било отчаяно. Те смятали, че съгласието в държавата трябва да бъде възстановено на всяка цена.

И тъй те решили да изпратят за посредник при плебеите Менений Агрипа, един красноречив оратор, чийто плебейски произход го правел популярен в техните среди. Когато го пуснали в лагера, той според преданието прибягнал до старинните и прости похвати на красноречието и им разказал следното: „По онова време, когато в човешкия организъм нямало такава хармония, каквато има сега, а всеки орган имал свои функции, своя реч, останалите части на тялото възнегодували, че със своите грижи, труд и функции те приготовляват всичко за стомаха, а самият той, който е разположен в средата, само се наслаждава на предоставените му удоволствия. Затова те организирали заговор, според който ръцете не трябвало да поднасят храната към устата, да не приемат онова, което ѝ дават, а зъбите да не дъвчат храната. Но вследствие на своето ожесточение и на желанието си да обуздаят стомаха с глад самите членове на тялото заедно с цялото тяло изобщо изпаднали в крайно изтощение. По този начин станало ясно, че и службата на стомаха не е много важна, че и той се храни дотолкова, колкото храни цялото тяло, като връща във всички части на тялото разпределената равномерно по кръвоносните съдове и превърнатата в кръв храна.“ Като направил по този начин сравнение до каква степен вътрешният метеж на тялото прилича на озлоблението на плебеите срещу патрициите, той променил настроението на духовете.

---

[1] Това предание, както се вижда, отразява едно твърде архаично вярване, според което клетвата е свързана с лицето, пред което е положена, и се обезсилва заедно с неговата смърт (срв. *Ливий,* III, 20).

33. След това се започнали преговори за примирие. Споразумението било постигнато при условие, че плебеите ще имат свои специални магистрати, които да са свещени и неприкосновени и които да имат право да им оказват помощ срещу консулите, като никой от патрициите да няма право да заема тази длъжност. По такъв начин били избрани двама народни трибуни: Гай Лициний и Луций Албин. Те са избрали трима колеги. Между тях бил и Сициний, виновникът за метежа. Относно двамата останали съществува разногласие. Някои твърдят, че на Свещената планина били избрани само двама трибуни и там бил прокаран и законът за неприкосновеността.

9. Законите на дванадесетте таблици

Древноримският писмен извор, известен под името „Дванадесетте таблици" или според въведената по-късно терминология — „Законите на дванадесетте таблици", има особено важно значение като извор за историята на древноримското право. Съставянето на този законник се смята обикновено като резултат на усилията на децемвирите. От някои учени този паметник се датира към средата на V в. пр. н. е., а от други — значително по-късно. Той е оцелял до наши дни само във вид на оскъдни и често пъти твърде неясни по смисъл откъслеци, които се срещат у по-късните латински автори като цитати или под формата на преразказ. Законите на дванадесетте таблици са важни преди всичко затова, защото в тях са отразени доста нагледно обществените отношения в Рим през раннорепубликанския период. Особено характерни и поучителни в тази връзка са ред отживелици на родовия строй (като напр. патриархалният характер на семейното право, по-конкретно неограничената власт на бащата върху членовете на неговото семейство, кръвното отмъщение и др.), които са се запазили заедно с разпорежданията, ограждащи младата, но неограничена частна собственост.

От таблица I

1. Ако [някого] призоват на съдебния процес, той е длъжен да се яви на процеса. Ако той не се яви, нека [този, който го е призовал] потвърди призовката си пред свидетели, а след това да го отведе насила в съда.

2. Ако призованият измисля уговорки за неявяване или се опитва да се укрие, то нека онзи, който го е призовал, да сложи ръка на него.

4. Нека за поръчител при съдопроизводство за оня, който живее от своето стопанство, да бъде само оня, който има свое стопанство. За гражданин, който не притежава стопанство, поръчител може да бъде всеки, който пожелае.

7. Ако на процеса присъстват и двете страни [т. е. ищецът и ответникът], нека залезът на слънцето бъде крайният срок за съдебното решение.

От таблица II

3. Нека тъжителят, комуто не достигат свидетелски показания, да отиде пред вратите на къщата [на неявилия се на споразумението свидетел] и в продължение на три дни да го призовава на всеуслишание.

От таблица III

1. На длъжника нека бъдат дадени тридесет дни отсрочка, след като признае дълга си или след издаването против него на съдебно решение.

2. След изтичане на указания срок [нека ищецът] да сложи ръка [върху длъжника]. Нека той да го отведе на съд [за изпълнение на решението].

3. Ако [длъжникът] не е изпълнил доброволно съдебното решение и никой не го е освободил от отговорност при издаване на присъдата, нека [ищецът] да го отведе у дома си и да го окове във вериги на тежест не по-голяма, а, в случай че пожелае, и по-малка от 15 фунта [1 фунт = около 0,450 кг].

4. По време на своето пребиваване на заточение длъжникът, ако пожелае, може да се храни на своя собствена сметка. Ако ли обаче той не се намира на своя издръжка, то нека [оня, който го държи заточен,] му дава по един фунт брашно, а ако желае, може да му дава и повече.

5. *Авъл Гелий;* Атически нощи, XX, 1, 46. През това време [т. е. докато длъжникът се намира на заточение] той имал правото да се помири [с ищеца], но ако [страните] не са помирени, то [такива длъжници] се задържали на заточение до 60 дни. В течение на този срок тях ги довеждали три пъти подред в пазарни дни при претора в комиция и при това се обявявало за каква сума те са били осъдени. На третия пазарен ден те се предавали на смъртно наказание или се продавали зад граница [отвъд р. Тибър].

6. На третия пазарен ден нека разсекат длъжника на части. Ако отсекат повече или по-малко, то нека това да не бъде вменявано [във вина].

Таблица IV

1. *Цицерон,* Закони, III, 8, 19: . . . със същата лекота било лишено от живот (според XII таблици) новороденото [което се отличавало] с необикновена уродливост.

2. Ако бащата продаде сина си в робство до три пъти, то нека синът бъде свободен [от властта] на баща си.

3. *Цицерон,* Филипики, II, 28, 69: Ползувайки се от постановлението на дванадесетте таблици, той заповядал на жена

си да вземе ония вещи, които ѝ принадлежали, и като ѝ отнел ключа, я изгонил.

4. *А Гелий,* Атически нощи, III, 16, 12: Известно ни е, че [когато] жената... е родила на единадесетия месец след смъртта на мъжа си, то [от това] възникнало дело, като че ли тя е заченала след смъртта на мъжа си, тъй като децемвирите са написали, че човек се ражда на десетия, а не на единадесетия месец.

Таблица V

1. *Гай* Inst., I, 144—145: Нашите прадеди поддържали, че даже и след пълнолетието си жените вследствие на присъщото им лекомислие трябва да се намират под опека... Изключение се допускало само за девиците весталки, които древните римляни от уважение към техния жречески сан освобождавали от опека. Така било поставено от Закона на дванадесетте таблици.

4. Ако някой, който няма подвластни лица, умре, като не остави разпореждания за наследника си, то нека неговото стопанство се вземе от най-близкия му агнат.[1]

5. Ако умрелият няма агнати, нека оставеното след смъртта му стопанство да вземат неговите сродници.

6. *Гай,* Inst., I, 155: Според Закона на XII таблици опекуни над лица, на които не е назначен опекун по завещанието, са техните агнати.

7 а. Ако някой полудее, то нека властта над него самия и над неговото имущество да поемат неговите агнати или сродниците му.

7 б. *Улпиан,* Lib. I ad Sab. D. XXVII, 10, 1: Законът на XII таблици забранява на оня, който разточителствува, да управлява принадлежащото му имущество.

Улпиан, Lib. sing. regul., XII, 2: Законът на XII таблици повелява на безумния и разточителя, на чието имущество е наложен запор, да се намира под попечителството на своите агнати.

8. *Улпиан.* Lib. sing. regul., LX, I: Законът на XII таблици предавал наследството на римски гражданин, по произход свободен роб, на патрона му, в случай че този римски гражданин нямал подвластни на себе си лица и умирал, без да остави завещание.

8 б. *Улпиан,* I, 195, § 1, 16: Говорейки за отношенията между патрона и освободения роб, Законът на дванадесетте таблици повелява, щото имуществото на освободения роб да премине от онова семейство, в което е бил освободен, в това, където отива.

От таблица VI

1. Ако някой сключва сделка за дълг или за отчуждаване на дадена вещ в присъствието на петима свидетели и на онзи, който тегли на везните, то нека думите, които се произнасят при това, да се зачитат като клетва.

2. *Цицерон,* De offic. III, 16: По Закона на XII таблици се смятало за достатъчно да се представят доказателства за онова, което било произнесено при сключването на сделката, и оня, който се отказвал от своите думи, подлежал на глоба в двоен размер.

3. *Цицерон,* Top., IV, 23: Давността на владението върху поземлен участък се установявала за две години, а по отношение на всички други вещи — за една година.

5. *А. Гелий,* Атически нощи, XX, 17, 7, 8: Да се отстоява собственоръчно своя вещ при съдопроизводството ... то значи да се сложи ръка на оная вещ, за която става спор при процеса, т. е. с други думи, състезавайки се с противника, да се улови с ръка спорната вещ и с тържествени изрази да се отстоява правото над нея. Полагането на ръка над вещта се извършвало на определено място и в присъствието на претора на основание на Закона на XII таблици.

5 б. *Павел,* Lib. I. manual., Vat. Gr., 50: Законът на XII таблици утвърждава отчуждаването на предмета посредством сделка, която се извършвала в присъствието на петима свидетели и на онзи, който тегли на везните, а също тъй и чрез отказ от правото на собственост върху тая вещ при процеса пред претора.

8 и 9. *Улпиан,* I, Ad edictum D.,XLVII, 3, 1: Законът на XII таблици не позволявал нито да се отнема, нито пък да се изисква като собственост откраднатата греда или прът, употребени за постройка или за засаждане на лозе, но предоставял при това искът да бъде в двоен размер на стойността на тези материали против оня, който се обвинявал в тяхното използуване.

От таблица VII

5 б. *Цицерон,* Закони, I, 21, 55: Съгласно с постановленията на Закона на XII таблици, когато възниква спор за граници, то ние произвеждаме разграничаването с участието на трима посредници.

8 б. *Павел,* 1, 16 ad Sab. D., XLIII, 8: Ако ручеят или водопроводът, който тече по обществена земя, е причинил щети на частно владение, то на собственика на последното се

---

[1] Агнатите са лицата, свързани помежду си чрез общата семейна власт на главата на семейството. Агнатските роднински връзки са от юридическо естество.

дава правото да предяви иск на основание на Закона на XII таблици за обезщетяване на нанесените вреди.

9. *Улпиан,* I, 1 ad D., XLIII, 27, 1, 8: Законът на XII таблици повелява да се вземат мерки за това, щото дърветата на височина до 15 стъпки (фута) да се окастрят на околовръст, за да не би тяхната сянка да причинява вреда на съседния участък.

9 б. *Помпоний,* 1, 34 ad Sab. D., XLIII, 27: Ако дървото от съседния участък се е наклонило от вятъра над твоя участък, то на основание на Закона на XII таблици можеш да предявиш иск за неговото отстраняване.

10. *Плиний,* Nat. hist., XVI, 5, 15: По Закона на XII таблици [било позволено] да се събират желъдите, които падат от съседния участък.

11. *Юстиниан,* Inst.. 2, 1, 41: Продадените или предадени вещи стават собственост на купувача само в случай че тоя заплати на продавача покупната стойност или пък му гарантира (по какъвто и да било начин удовлетворяването) на неговите искания, напр. представи поръчител или даде нещо като залог. Така било постановено от Закона на XII таблици.

12. *Улпиан,* II, 4: Ако [наследодателят] е направил следното разпореждане: [пущам роба на свобода при условие] че той ще заплати на моя наследник 10 000 сестерции, то този роб, макар и да е бил отчужден от наследника, той все пак трябва да получи свобода, ако заплати на купувача посочената сума. Така повелява Законът на XII таблици.

От таблица VIII

1. б. *Цицерон,* De rep., IV, 10, 12: XII таблици определяли смъртно наказание за неголям брой престъпни деяния и в това число считали неговото прилагане за необходимо в случай, когато някои съчинявали или разпространявали песен, която съдържа [представя] клевета или опозоряване на друг човек.

2. Ако някой причини [другиму] телесна повреда и не се помири [с потърпевшия], то нека и самият той да изтърпи същото.

3. Ако някой с ръка или тояга строши кост на свободен човек, да заплати глоба в размер от 300 аса, а ако стори същото на роб — 150 аса.

4. Ако нанесе обида, глобата да бъде 25 аса.

6. Улпиан, I, 18 ad ed D., IX, 1: Ако някой се оплаче, че [някое] домашно животно му е причинило щета, то Законът на XII таблици повелявал или животното, което е причинило вредите, да се предаде [на потърпевшия], или пък да се заплати стойността на нанесените вреди.

7. *Улпиан,* I, 41 ad Sab. D., XIX, 5, 14, 3: Ако желъдите от твоето дърво падат на моя участък, а аз, като вкарам добитъка

си, го храня с тях, то според Закона на XII таблици ти не можеш да предявиш иск нито за незаконно опасване, тъй като добитъкът не е пасъл на свое място, нито за вреда, причинена от животното, нито за загуби, нанесени чрез неправомерно деяние.

9. *Плиний,* Nat. hist., 18, 3, 12: Според XII таблици се смятало за смъртен грях на пълнолетен човек да унищожи или прибере нощно време реколтата от обработена нива; [XII таблици] предписвали обречен на Церера човек да бъде предаден на смърт. Непълнолетният [провинил се в подобно престъпление] по усмотрение на претора или предлагали на бичуване, или пък осъждали да възстанови причинените вреди в двоен размер.

10. *Гай,* I, 4 ad XII tab. D., XLVII, 9: [Законите на XII таблици] повелявали да бъде окован в окови и след като бъде подложен на бичуване, да бъде предаден на смъртно наказание оня, който е подпалил постройка или натрупаните около къщата купчини жито, ако е извършил това преднамерено. [Ако пожарът е избухнал] случайно, т. е. по непредпазливост, законът предписвал [виновникът] да заплати причинените щети, а в случай на несъстоятелност да изтърпи по-леко наказание.

11. *Плиний,* Nat. hist., 17, 1, 7: В XII таблици се предписвало, щото виновникът за злонамерено сечене на чужди дървета плащал по 25 аса за всяко дърво.

12. Ако онзи, който извършва кражба нощно време, бъде убит [на място], то нека убийството [му] да се смята правомерно.

13. Срв. *Цицерон,* Pro Tull., 20, 47: Той също тъй ми съобщи постановлението на XII таблици, с което се разрешавало убиването на нощния крадец, а също тъй и на дневния, който оказва въоръжена съпротива. Срв., *пак там,* 21, 50: XII таблици забраняват убиването на дневния крадец, ако той, както е казано там, не се защищава с оръжие: затова не може да бъде убит и оня крадец, който е донесъл със себе си оръжие, но не го е употребил и не се е съпротивявал; ако пък той е оказал съпротива [при задържането му], то нека потърпевшият да вика, за да го чуят и да се притекат на помощ.

14. *А. Гелий,* Атически нощи, XI, 18, 8: Децемвирите предписали, щото свободни хора, които били заловени в кражба на местопрестъплението, да бъдат подлагани на телесно наказание и да бъдат предавани [в робство] на оня, у когото е извършена кражбата, а робите да се наказват с бич и да се хвърлят от скалата: но [по отношение на непълнолетните] било постановено по усмотрение на претора или да ги подлагат на телесни наказания, или пък да изискват от тях възстановяване на загубите.

15 а. *Гай,* Inst. III, 191: По Закона на XII таблици се установявала глоба в троен размер от стойността на вещта в

случай, когато вещта се откривала у някого при формален обиск или пък когато тя била пренесена у укривателя и намерена у него.

15 б. *Гай,* Inst., III,192: Законът на XII таблици предвижда, щото при произвеждане на обиск [оня, който обискира] да няма на себе си никаква дреха освен една платнена превръзка и да държи в ръцете си чаша.

16. Ако се предяви иск за кражба [при която крадецът не е бил заловен на местопрестъплението], нека [съдът] да реши спора, [като присъди] двойния размер на стойността на вещта.

17. *Гай,* Inst., II, 45: По закона на XII таблици се забранява придобиването на крадена вещ по давност.

18 а. *Тацит,* Ann, VI, 16: За пръв път от XII таблици било постановено, щото никой да не взема повече от едно на сто лихва [на месец], докато преди това лихвата се събирала според прищявката на богатите.

18 б. *Катон.* De re rust. praef.., 1: Нашите прадеди имали обичай и са го вложили и в закона крадецът да бъде осъден да заплати в двоен размер стойността [на откраднатата вещ], а лихварят [да даде] в четворен размер получените лихви.

19. *Павел,* Sent., II, 12, 11: Според Закона на XII таблици за вещ, отдадена на съхранение, се прави иск в двоен размер от стойността на тази вещ.

20 а. *Улпиан,* I, 35 ad ed. D., XXVI, 10, 1, 2: Трябва да се отбележи, че обвинението срещу [опекун в недобросъвестно изпълнение на своите задължения] води началото си от Закона на XII таблици.

20 б. *Трибониан,* I, 1, f. 55, D., XXVI, 7, 55, 1: В случай на разхищение от страна на опекуните на имуществото на подопечния трябва да се установи не е ли допустим по отношение на всеки от тези опекуни поотделно онзи риск в двоен размер, който е бил установен в XII таблици против опекуните.

21. Да бъде проклет онзи патрон, който причинява вреди [на своя] клиент.

22. Ако [някой] е участвувал [при извършването на сделка] в качеството си на свидетел или като такъв, който е теглил на везните, [а след това] се откаже да признае това, то нека [той да бъде признат] за безчестен и да загуби правото да бъде свидетел.

23. *А. Гелий,* Атически нощи, XX, 1, 53: Според XII таблици онзи, който е уличен в лъжесвидетелство, бивал хвърлен от Тарпейската скала.

24. б. *Плиний,* Nat, hist., XVIII, 3, 12, 8—9: Според XII таблици за оня, който е пуснал тайно добитъка си да изпасе добива, [се предвиждало] смъртно наказание. . ., по-тежко, отколкото за убийството на човек.

26. *Порций Латрон,* Decl. in Cat., 19: Както знаем, в XII

таблици се предписвало никой да не устройва в града нощни сборища.

27. *Гай,* I, 4 ad leg. XII tab. D., XLVII, 22: Законът на XII таблици предоставил на членовете на колегите правото да сключват помежду си всякакви съглашения само в случай че чрез тях не нарушавали някакво постановление, засягащо обществения ред. Този закон, както изглежда, бил заимствуван от законодателството на Солон.

От таблица IX

1 и 2. *Цицерон,* Закони, III, 4, 12, 19, 44: Привилегии, т. е. отстъпление в своя полза от закона, нека не искат. Присъдите за смъртно наказание на римски граждани да не се произнасят другаде освен в центуриатните комиции. Всеизвестните Закони на XII таблици съдържали две постановления, едното от които унищожавало всички привилегии в полза на отделни лица, а другото забранявало произнасянето на присъди за смъртно наказание над римски граждани освен в центуриатните комиции.

3. *А. Гелий,* Атически нощи, XX, 1, 7: Нима ти не ще сметнеш за сурово постановлението на закона, което наказва със смърт оня съдия или посредник, който бил назначен при някое дело и бил уличен в това, че е взел парично възнаграждение по [това] дело.

4. *Помпоний,* Lib. sing. enchirid. D., 1,2: Квесторите, които присъствували при изпълнението на смъртните присъди, се наричали углавни квестори и за тях се споменавало дори в Закона на XII таблици.

5. *Марциан,* Lib. IX instit. D., XLVIII, 4: Законът на XII таблици повелява да бъде предаден на смъртно наказание оня, който подстрекава врага [на римския народ към нападение върху римската държава], или оня, който предава на неприятеля римски гражданин.

6. *Салвиан,* De gubern. dei, VIII, 5: Постановленията на XII таблици запрещавали да се лишава от живот без съд какъвто и да било човек.

Таблица X

1. Нека мъртвецът да не бъде погребван и да не бъде изгарян в града.

3. *Цицерон,* Закони, II, 23, 59: Ограничавайки разходите по погребението до три савана, една пурпурна туника и десет флейтисти, Законът на XII таблици запретил също така и оплакванията (на мъртъвците).

4. Нека [при погребението] жените да не си дерат бузите и да не оплакват мъртъвците.

5. *Цицерон,* Закони, II, 23, 59: Нека костите на мъртвеца не се събират, за да извършват по-късно погребението. С изключение само в ония случаи, когато смъртта е настъпила на бойното поле или в чужбина.

6 а. *Цицерон,* Закони, II, 23, 59: Освен това в законите се установяват още следните правила: отменя се намазването с мас [своего рода балсамиране] на робите и пиенето от една и съща чаша в кръг. „Без пищно ръсене, без дълги гирлянди и без кадилници."

7. Ако някой е бил награден с венец или самият той лично, или за своите коне и роби [които участвуват в игрите], или ако венецът му е бил даден за неговата храброст, то при неговата смърт не се забранявало да се постави венец на умрелия както в дома му, така и на форума, а по същия начин се позволявало на неговите роднини да присъствуват на погребението с венци на главите.

8. А също тъй да не се поставя при покойника злато. Но ако зъбите на умрелия са скрепени със злато, то да не се забранява той да бъде погребан или изгорен с това злато.

9. *Цицерон,* Закони, II, 24, 61: Законът забранява без съгласието на собственика да се устройва погребална клада или гроб на разстояние, по-близо от 40 фута от принадлежаща му сграда.

10. *Цицерон,* Закони, II, 24, 61: Законът забранява да се придобива по давност място на погребение, а също тъй и място за изгаряне на трупа.

Таблица XI

1. *Цицерон,* Де rep., II, 36, 37: Децемвирите от втората комиция, прибавяйки две таблици, санкционирали с най-безчовечен закон забраната на бракове между плебеи и патриции.

2. *Макробий,* Sat., I, 13, 21: Децемвирите, които прибавили две таблици, предлагали на народа да утвърди поправянето на календара.

Таблица XII

1. *Гай,* **Inst**, IV, 28: Със закон било въведено отнемането на залога с цел за обезпечаване на дълга и по Закона на XII таблици това било допускано против оня, който, придобивайки жертвено животно, не е заплатил за него изкупната му стойност, а също и против оня, който не представи възнаграждението за даденото му под наем товарно животно, с условие, че цената на ползуването е била употребена от него за жертвено пиршество.

2. *Гай,* **Inst.** IV, 75, 76: Престъпленията, извършени от подвластни лица или роби, пораждали искове за щети, по които на домопритежателя или собственика на роба се предоставяло или да възстанови стойността на причинената вреда, или да предаде главата на виновния... [Тези] искове са установени или по законите, или с преторски едикт. Към исковете, установени със закони, [спада] например искът за кражба, създаден от Закона на XII таблици.

3. Ако донесе на процеса фалшифицирана вещ или отрича самия факт на доказателствата, то преторът да назначи трима посредници и въз основа на тяхното решение да възстанови щетите в двоен размер на дохода [от спорната вещ].

4. *Гай,* I, 6 **ad leg. XII tab.** D. XLIV, 6: От Закона на XII таблици било забранено да се принася в жертва на храмовете вещ, която е предмет на съдебно дирене; в противен случай ние се наказваме с глоба в двоен размер от стойността на вещта, но никъде не е изяснено дали тази глоба се плаща от държавата, или на онова лице, което е изявило претенции върху дадената вещ.

5. *Ливий,* VII, 17, 12: В XII таблици се съдържало постановление за това, че за в бъдеще всяко решение на народното събрание трябва да има силата на закон.

10. Отменяване на дълговото робство в Рим

(Според писменото предание, отнасящо се към 326 г. пр. н. е.)

Тит Ливий, VIII, 28

28. За римските плебеи тази година имала значението, тъй да се каже, на ново начало на свободата, затова, защото тогава било унищожено робството за дългове. Тази промяна в законите се извършила както поради необикновената жестокост, тъй и поради похотливото сладострастие на един лихвар на име Л. Папирий. В неговите ръце попаднал в робска зависимост Г. Публилий вследствие на бащините си дългове. Възрастта и красотата на последния биха могли да предизвикат само състрадание. В действителност обаче те възбуждали само неговите порочни влечения и склонността му да върши безчестия. Считайки младостта и красотата на Г. Публилий като допълнителен дивиденд на своя даден назаем капитал, той се опитал да прелъсти юношата с неприлични изрази. След това, тъй като младежът оставал глух спрямо похотливите му думи, Папирий прибягнал до заплахи към него и постоянно му напомнял неговото положение. Най-после, като се убедил, че юношата мисли повече за своята свобода, отколкото за сегашното си положение, Папирий заповядал да го съблекат и му нанесат побой. Но когато смазаният по такъв начин младеж се втурнал на улицата и се показал наяве, като започнал да се оплаква от похотливото сладострастие и жестокостта на лихваря, народът се стекъл

масово и негодувайки от жестокото третиране на юношата, било от състрадание към неговата младост, било като имал пред очи и своето собствено положение, пък и с оглед към положението на собствените си деца, той се упътил устремително към форума, а оттам, като образувал масово шествие — към курията. Внезапно избухналият смут принудил консулите да свикат сената, а народът, като коленичел пред всеки един от сенаторите, който влизал в курията, им сочел обезобразения от бой гръб на младежа. На този ден поради необузданото насилие на един човек били строшени яките окови на дълговото заробване и на консулите е било заповядано да внесат предложение в народното събрание за в бъдеще никой да не бъде държан в окови или с пранги освен истинските злодеи, докато дойде времето за тяхната заслужена екзекуция. За дългове занапред трябвало да отговаря имуществото на длъжника, а не неговото тяло. По тоя начин изпадналите в дългово робство били освободени и за в бъдеще било забранено длъжниците да бъдат заробвани.

11. Римският държавно-политически строй

Полибий, Обща история, VI, 11, 11—14

1. И тъй в римската държава имало три управления, които аз споменах вече по-горе [аристократическо, демократическо и монархическо]. При това всички функции били разпределени между отделните власти и чрез тях било разпределено така равномерно и правилно, че никой дори и от местните хора не би могъл да се произнесе по един категоричен начин дали управлението в своята съвкупност е аристократическо, демократическо или монархическо. И в същност това е напълно разбираемо. Ако наистина съсредоточим вниманието си върху консулската власт, римската държава ще ни се представи като напълно монархическа и царска. Ако ли обърнем по-особено внимание на сената — тази държава ще ни се вижда аристократическа. Ако ли пък най-сетне някой се вгледа по-внимателно в правата на народа, той ще сметне римската държава за подчертано демократическа. Такова е значението, което е имала, а с малки изключения има и до днес всяка една от тези власти [управления] в римската държава.

12. Консулите, преди да потеглят на поход с легионите, пребивават в Рим и извършват суверенно всички държавни работи, тъй като всички останали длъжностни лица, с изключение на трибуните, са тям подчинени и изпълняват всички техни разпоредби. Те също така въвеждат чуждите делегации в сената. Освен това консулите докладват на сената по онези въпроси, които изискват обсъждане, и следят за изпълнението на всички издадени постановления. Също тъй всички държавни работи, които се осъществяват чрез народното събрание, се ръководят от консулите. Те свикват народните събрания, тям подлежи внасянето на предложенията, те са и които привеждат в изпълнение постановленията на мнозинството. Освен това консулите разполагат с почти неограничена власт по отношение на всички неща, които се отнасят до приготовленията за война и изобщо до ръководството на военните походи, тъй като те имат властта да изискват по свое усмотрение военни контингенти от съюзниците, да назначават военните трибуни, да провеждат военни набори и да избират годните за военна служба. Освен това те са властни да налагат наказания на всекиго от своите подчинени в лагера, на когото те пожелаят. На консулите принадлежи и властта да изразходват държавните средства до онзи размер, до който те намерят за добре, тъй като заедно с тях се движи и квесторът, който с готовност изпълнява всички техни нареждания. Затова всеки, който насочи вниманието си само върху този сектор от държавното управление, който се намира във ведомството на консулите, с право би могъл да твърди, че римският държавен строй е чисто и просто монархически или царски. Изказаното тук мнение [относно римския държавен строй] би останало в сила дори и тогава, когато онова, което казахме или ще кажем по-нататък, би претърпяло някакви изменения.

13. Що се касае пък до сената, то той има решаваща власт преди всичко по отношение на държавната хазна, защото той разпорежда както с всички приходи, тъй и с всички разходи [на държавата]. Тъй квесторите нямат право да правят парични разходи за посрещането на каквито и да било нужди без предварително постановление на сената освен за разходите, които се изискват от консулите. Даже и за най-важното и най-голямо разходно перо, което превишава всички останали, а именно това, което изискват цензорите всеки пет години за ремонтирането и оборудването на обществените строежи, се намира във властта на сената; от него се дава и необходимото за целта съгласие на цензорите. По същия начин и всички престъпления, които се извършват в пределите на Италия и за които се изисква следствие от страна на държавата (имам пред вид такива престъпления, каквито са измяната, заговорът, отровителството, предумишленото убийство), влизат в компетенциите на сената. Освен това сенатът е властен да разглежда онези случаи, в които се изисква разрешаването на спор по отношение на отделно лице или пък град в Италия, когато трябва да се наложи наказание, да се окаже помощ или защита. В кръга на задълженията на сената спада и това той да има грижата, когато трябва да се изпрати някаква делегация с [дипломатическа] мисия до някой град вън от Италия, било с цел да се сключи мир, да поиска помощ, или за да предаде нареждания, или пък за да приеме подчинението на някой народ на Рим, или пък най-сетне, за да обяви война. По същия начин от сената се

решават, и то във всички техни подробности, и въпросите, които се отнасят до това, как да бъде приета дадена чужда делегация, която е пристигнала в Рим, и какъв отговор да ѝ бъде даден. Нито в един от изброените по-горе дела обаче народът не вземал никакво участие. По този начин, ако някой се яви в Рим в отсъствието на консула, устройството на римската държава ще му се представи в напълно аристократическа форма. В това са убедени както много от гърците, тъй и мнозина от владетелите, понеже почти всички важни дела на римляните се отнасят до сената.

14. Вследствие на всичко това някой би могъл да запита съвсем не без основание какъв дял на участие в управлението на държавата остава на народа и изобщо остава ли за него какъвто и да било дял, когато сенатът е властен да решава всички изброени от нас държавни въпроси, когато — и това е и най-същественото — сенатът е компетентен по всички въпроси, свързани с приходите и разходите, и когато, от друга страна, консулите в качеството си на главнокомандуващи имат неограничена власт по въпросите, свързани с приготовленията за война, пък и също такива неограничени пълномощия за ръководенето на военните действия на фронта. Въпреки всичко това обаче остава място за участие и на народа в управлението на римската държава, и то едно особено влиятелно място. Защото единствен народът е властен да дава награди и да налага наказания в държавата, а, както е известно, чрез награди и наказания се поддържат царствата и свободните държави или за да кажем с една дума, целокупният човешки живот. В същност там, където не се прави разлика между награда и наказание, или макар тази разлика да се прави, но наградите и наказанията се разпределят неправилно, не е възможно никое от текущите дела да се проведе правилно. Пък и наистина разумно и справедливо ли е това, когато лошите и порочни люде са на еднаква почит с честните? Често пъти народът решава и такива дела, които влекат след себе си парични глоби; ако глобата за извършеното престъпление е значителна по своите размери и особено ако обвиняемите са такива лица, които са заемали висши държавни длъжности, народът издава смъртна присъда, тъй като единствено народът е властен да осъжда на смърт. В съдебната практика на римляните във връзка със споменатите дела има нещо, което е достойно за похвала и изрично споменаване и то се състои в следното. На онези, за които се иска смъртно наказание, в случай че бъдат осъдени на смърт, римляните съгласно съществуващия обичай разрешават да напуснат страната явно и да се осъдят доброволно на изгнание, в случай че макар и само една от трибите, които участвуват в издаването на присъдата, не е гласувала още. Като места, където осъдените на изгнание намират убежище, служат градовете Неапол, Пренесте и Тибур и всички останали градове,

които са обвързани с клетвен съюз с римляните. Народът е и който раздава длъжностите на достойните за това граждани, а това е и най-високото отличие в държавата за човешки добродетели и гражданска доблест. Също тъй във властта на народа е той да приема законите или пък да ги отхвърля, но което е най-важното — да обсъжда и решава въпросите за мир и война. Освен това народът е властен да утвърди или да отхвърли сключването на съюз, на примирие и на договори. Естествено е, ако се съди от всичко това, че всеки би могъл с право да каже, че в римската държава на народа принадлежи най-важният дял в управлението и че тази държава е демокрация.

12. Римската експанзия в Италия. Подчиняване на съседните племена от римляните

Тит Ливий, IV, 29. Завоевателни действия срещу еквите и волските.

Месий се понася стремително с група най-храбри младежи през труповете на враговете към лагера на волските, който още не бил превзет. Нататък се отправя и цялата войска. Консулът, преследвайки разбития неприятел чак до вала, напада самия лагер и вал. Към същото място от другата страна се насочва с войските си и диктаторът им. В щурма се хвърлили с такава енергия, с каквато водили боя. Разказва се, че консулът хвърлил и едно знаме във вала, за да подтикне войниците към атака, и натискът върху неприятелския лагер се засилил от желанието им да си върнат знамето. А диктаторът, извършвайки пробив във вала, повежда бой вече в самия лагер. Тогава неприятелите започнали повсеместно да хвърлят оръжието си и да се предават, а когато и този лагер бил превзет, всички заловени в плен неприятели с изключение на сенаторите били продадени в робство. Част от плячката, която латинците и херниките признали, че се пада на римляните, била дадена на последните, а останалото диктаторът изложил на публична продан чрез наддаване. Като предоставил командуването на лагера на консула, самият той влязъл в Рим с триумфално шествие и сложил диктаторските си пълномощия.

Тит Ливий, V, 23

Въпреки че били взети всички мерки, за да бъдат предотвратени лошите знамения, и въпреки че били известни отговорите и на прорицателите, и на Пития (а за да може освен това и човешката предвидливост да помогне в сполучливия изход на делото, римляните избрали за главнокомандуващ великия пълководец Фурий), все пак, когато в Рим стигнала вестта, че гр. Вейи бил превзет, това събитие предизвикало внезапно безгранична радост и всички храмове, преди още сенатът да се разпореди, били препълнени с римски матрони, които изразявали своята благодарност на боговете. Радостта на римляните се обяснява с това, че войната с Вейи се водила в продължение на толкова много години с променлив успех и те били претърпели толкова много поражения. Сенатът определил четири дни за молебствия, колкото не били предвиждани никога преди това и за никоя война. Пристигането на диктатора било съпроводено от такова голямо стичане на народ от всички съсловия, каквото не е ставало никога преди това за другиго, и триумфът надминал всяка обичайна тържественост при подобни случаи. Особено силно впечатление правел самият диктатор, когато влизал в града на колесница, запрегната в бели коне. Той съвсем не приличал не само на гражданин, но и на човек. Сред народа се говорело, че диктаторът е заграбил конете на Юпитер и Слънцето. В тази негова постъпка хората виждали посегателство спрямо религията. Единствено поради това триумфът бил по-скоро бляскав, отколкото акламиран. Тогава Камил Фурий заповядал да се издигне храм на Юнона на Авентинския хълм и осветил храма на Майката Матута[1], а след като приключил тия религиозни обреди и след като изпълнил гражданските си задължения, се отказал от диктаторските си пълномощия. . .

По същото време дошли пратеници от волските и еквите, за да искат мир, на които било отговорено със съгласие по-скоро с цел да се даде на гражданите възможност да отдъхнат, тъй като силите им били изчерпани от тъй продължителната война, отколкото за това, че тия, които молели за мир, го заслужавали.

13. Подчиняване на Южна Италия от Рим

Полибий, I, 6, 2—8

6(2). Галатите [галите, келтите] пък, като превзели с пристъп самия Рим освен Капитоля, го владеели. (3) Римляните сключили с келтите мир при условия, които били изгодни за последните,[1] и като получили въпреки очакванията си своя роден град отново, започнали да възстановяват своите сили, а подир това и да воюват със съседите си. (4) При това те благодарение на своето мъжество, пък и на щастието, което им се усмихвало в битките, римляните подчинили на своята власт всички жители на Лациум, след това воювали с етруските, още по-сетне с келтите, а подир това със самнитите, които на изток и север имат общи граници с латините. (5) Известно време след това тарентците[2], боейки се от римляните поради обидата, която те нанесли на тяхното пратеничество, повикали на помощ Пир[3]. Това станало една година преди нахлуването на галатите в Гърция,[4] същите онези галати, една част от които била разгромена при Делфи, а останалата част от тях се прехвърлила в Мала Азия. (6) В същото това време, след като покорили окончателно етруските и самнитите, побеждавайки в много сражения и келтите в Италия, римляните насочили отначало своите сили срещу останалите части на Италия. По време на битките, които водили със самнитите и келтите, римляните се усъвършенствували във военното дело и сега започнали да се готвят да воюват за земи, на по-голямата част от които те гледали вече не като на чуждо достояние, а като на нещо, което им принадлежало като тяхно владение. (7) Тази война те водили храбро и накрай изтласкали от Италия Пир заедно с неговите войски, а след това предприели нови войни и разбили онези, които участвували във войните като съюзници на Пир. (8) След като покорили неочаквано всички тези народи и като подчинили на своята власт цялото население на Италия освен келтите, те пристъпили подир това към обсадата на гр. Регий[5].

14. Организация на римската войска

Полибий, VI, 21—23

21 (6). След като военните трибуни в Рим проведат клетвата на новобранците в Рим, те определят деня и мястото, на което войниците от всеки легион са длъжни да се явят без оръжие, и след това ги разпускат. Когато на определения ден новобранците се съберат, трибуните зачисляват най-младите и най-бедните от тях в леко въоръжените части или, с други думи, в отрядите на онези, които носят метални копия.

Онези, които следват подир тях по имуществен ценз, те зачисляват в частите на т. нар. хастати [копиеносци]; хората пък, които са в разцвета на своите сили, те зачисляват в частите на т. нар. [princeps][1], докато най-старите по възраст те зачисляват в редовете на триариите.[2] Такива са [четирите] деления у римляните на всеки легион и такъв брой имат те, като се различават не само по названия и по възраст, но и по своето въоръжение. Разпределението на бойците [по численост] се извършва по такъв начин, че на най-старите, на т. нар. триарии, да се падат шестстотин души, на принципите — хиляда и двеста, толкова и на хастатите, а на останалите — най-младите, да се паднат леко въоръжените [велити, хастати]. В случай че броят на войниците надминава четири хиляди, изменя се съответно на това и тяхното разпределение по (споменатите) разреди освен на триариите, чийто брой остава винаги еднакъв.

---

[1] Матер Матута значи буквално „Майка Утро“, т. е. богинята на ранното утро.

[1] В случая става дума за мира, който римляните били принудени да сключат при неизгодни за тях условия с келтите, след като последните превзели Рим и го подложили на грабеж и палеж.

[2] Тарентци — жителите на гръцкия град Тарент, или Тарант, разположен на южния бряг на Италия и основан от Спарта.

[3] Епирският цар Пир, с когото тарентците сключили договор за помощ, насочен срещу Рим, през 281 г. пр. н. е.

[4] Галатите (келтите) нахлули според повечето гръцки писмени извори в Гърция през 279 г. пр. н. е.

[5] Регион (дн. Реджо ди Калабрио) — гръцки град, основан от халкидски (евбейски) колонисти на най-югозападния край на Италия. Регион се намирал на Сицилийския проток точно срещу гр. Месана и бил превзет от римските завоеватели в 270 г. пр. н. е.

[1] Принципи са онези бойци, които заемат първата редица на бойния строй на легиона.

22. Трибуните предписват на най-младите войници да бъдат въоръжени с меч, метални копия и лек щит. Последният има здраво и плътно устройство, пък и по размери е достатъчно голям, за да осигурява отбраната [на боеца]. По външната си форма този щит е кръгъл и в диаметър достига до три фута.[3] Леко въоръжените освен това носят на главата си гладка шапка, вълча кожа или нещо подобно от този род както за покриване на главата, тъй и да дадат възможност на отделните военачалници да отличават по този знак онези, които се сражават храбро и самоотвержено в боя, от страхливите. Стволът на копието е на дължина обикновено два лакътя [0,887 м], а на дебелина 1 цол [0,077 м]. Неговият наконечник е дълъг около 1 педя и е толкова тънък и заострен, че се забива непременно още при първия удар; затова и противникът не е в състояние да го мята обратно. В противен случай от метателното копие биха могли да се възползуват и двете страни.

23. Тези, които са втори по възраст [след най-младите], т. нар. хастати, получават заповед да носят пълно въоръжение. Към пълното римско въоръжение спада преди всичко щитът, който в изпъкналата си част е широк два фута и половина [0,938 м], а на дължина — четири фута [1,183 м]. Щитът от по-голям размер е с една педя по-дълъг [0,0739 м]. Той е сглобен от две дъски, слепени помежду си с туткал; обвит е отвън с ленено платно, а след това с телешка кожа. По краищата си от горе на долу пък е снабден с железни обковки, които го предпазват от ударите на мечовете и позволяват на боеца да го опира на земята. Щитът е снабден освен това с желязна изпъкналост, която го предпазва от силните удари на камъните, копията и всевъзможните опасни метателни съоръжения. Освен щита към въоръжението спада и мечът, който се носи на дясното бедро и се нарича иберийски. Той има яко устойчиво острие и затова промушва превъзходно, като едновременно с това и с двете си страни може да нанася тежки удари. Към това въоръжение принадлежат двете метални копия, медният щит и наколенниците. От копията едни биват по-дебели, а други — по-тънки. От дебелите копия, които са кръгли, имат в диаметър една педя [0,0739 м]; същия размер по отношение на повърхността на страните имат и четвъртитите копия. По-тънките пък наподобяват на ловните копия от средна големина и бойците ги носят заедно със споменатите преди това копия. Дължината на ствола и при двата вида копия е около 3 лакътя [1,33 м]. Към всеки ствол е принаден железен наконечник, завършващ с една обратно извита кука. Наконечникът има същата дължина, каквато има и стволът на копието. Той е споен твърде яко със ствола и е извънредно удобен за действие, защото той чак до средата си е втъкнат в дървения ствол и е скрепен с него посредством много железни скоби. Затова връзката между частите на копието при употреба не се прекъсва никога, освен ако желязото се пречупи въпреки дебелината на наконечника в неговата основа, там, където той се свързва със ствола, е около един пръст и половина [0,02772 м]. Толкова големи са грижите и вниманието, които римляните отдават за осигуряването на връзката между частите на копието. Към всичко казано дотук се прибавя още украсата на шлема с перушина. Последната се състои от три прави пера, които на цвят са черни или червени, а на дължина достигат един лакът [0,4436 м]. Прикрепени на върха на шлема пера ведно с останалото въоръжение правят някакси ръста на човека двойно по-висок и придават на боеца красив и ужасяващ противника изглед. Повечето от бойците носят още една броня, която на широчина и дължина достига до една педя [0,2312 м.] Тя е прикрепена към гърдите и се нарича предпазител на сърцето. С това завършва комплектното въоръжение на римските бойци. Онези римски граждани, чието имущество се изчислява от цензора на повече от десет хиляди драхми, прибавят към останалите си доспехи вместо предпазителите на сърдечната област броня от пръстени. По същия начин са въоръжени и принципиите с тази разлика само, че триариите вместо метателни носят обикновени копия.

15. Отбранителните съоръжения на римския военен стан

(в около 197 г. пр. н. е.)

Полибий, История, XVIII, 18.

Описанието на римски военен стан някъде в Тесалия по време на II македонска война. Тогава римски главнокомандуващ бил Тит Фламинин, а македонската войска се предвождала от Филип V. Полибиевото описание на римския стан, макар и да е от по-късно време (вероятно от средата на II в. пр. н. е.), показва точните познания на този автор върху военното изкуство на римляните.

---

[2] Триарии са стоящите в третата редица на бойния строй.
[3] Т. е. около 0,90 м.

Тъй като Тит Фламинин не можеше да узнае къде противникът се е разположил на лагер, но знаеше сигурно, че той вече е навлязъл в Тесалия, той заповяда на цялата си войска да си отсече колове и да ги носи със себе си, за да могат да си послужат с тях, щом се появи нужда [от тяхната употреба]. Това според гръцките методи на воюване изглежда нещо съвсем невъзможно според римската система, обаче то е нещо лесно. Гърците именно срещат трудност да държат своите дълги копия (сариси) във време на поход, тъй като те им са много тежки за носене. Римляните обаче, които окачват своите щитове с кожени ремъци през рамо и носят в ръцете си само копия, са в състояние да носят също така и коловете, предназначени за [направата] на рова.

При това обаче има значителна разлика между коловете, които употребяват едните и другите. Гърците смятат тия колове за най-добри, които имат множество вилоподобни израстъци на края на своя корен. При римляните тези колове имат само два или три, в краен случай само четири такива израстъка и те не бива да бъдат от двете страни, а само от едната страна на коловете. Вследствие на това не само носенето на тези колове е съвсем лесно — отделният човек носи три или четири кола, които са вързани заедно, но и тяхната употреба е извънредно сигурна. Когато обаче гръцкият кол, предназначен за устрояване на ров пред стана, бъде забит в земята, той може лесно да бъде изтръгнат от земята, понеже онази част от кола, която придава сила и устойчивост, е забита здраво в земята, но стърчи изолирано. По този начин намиращите се на кола вилообразни израстъци, макар и да са многобройни и големи, може да бъдат лесно изтръгнати, когато двама или трима мъже се заловят и теглят кола за неговите израстъци. Когато това обаче стане, поради големината на изтръгнатия кол се създава отвърстие, подобно на врата, вследствие на голямото разстояние на коловете. По този начин се загубва връзката и със съседните колове на палисадата, тъй като те са твърде малко свързани и кръстосани помежду си.

При римляните обаче става тъкмо обратното. Те преплитат коловете помежду им още когато ги забиват в земята така, че трудно може да се разпознае на кой от забитите колове принадлежат вилообразните израстъци или пък кои израстъци към кои колове принадлежат. По този начин не е възможно човек нито да си вмъкне ръката и да хване коловете, тъй като те са многобройни и са поставени нагъсто един до друг, а при това техните вилообразни израстъци са грижливо изострени, нито пък когато човек е хванал някой кол, е лесно да го изтръгне, защото преди всичко всички уловими места от палисадата, които стърчат над земята, придобиват почти една самостоятелна съпротива и освен това защото, когато човек тегли един от израстъците на кола, поради това, че коловете са преплетени помежду си и поради тяхната свързаност, е принуден да изтръгне много от тях наведнъж. Съвсем невероятно е обаче, че двама или трима души ще се заловят за един кол, (за да го изтръгнат). Когато обаче някой успее да изтръгне един или два кола, след като напрегне всичките си сили, образувалото се по този начин отвърстие едва се забелязва. Така този вид (римският) палисада има големи предимства, защото този вид колове могат лесно да се пренасят, лесно да се намират и са по-сигурни и по-стабилни за употреба (т. е. предоставят по-голяма и по-стабилна сигурност и закрила за бойците). Ето защо по мое мнение тези съоръжения във военното дело на римляните заслужават признание и подражание.

РИМСКИТЕ ЗАВОЕВАНИЯ ВЪН ОТ ИТАЛИЯ

ПУНИЧЕСКИ ВОЙНИ

16. Описание на Картаген

Апиан

Апиан бил по произход грък, роден в Александрия. Той живял и работил от края на I до втората половина на II в. от н. е. Апиан заемал ред длъжности в родния си град, но по време на едно народно въстание избягал от Александрия. В Рим получил права на римски гражданин и заемал няколко държавни служби. Трудът на Апиан, с който той е увековечил името си, се състоял от 2 книги и бил озаглавен „Римска история“. Апиан подобно на други антични историци построил своето съчинение така, че излагал в него историята на отделните народи, които играли по-изтъкната роля през периода на римските завоевания. До наши дни е оцеляла историята на Пуническите и Сирийските войни, както и на войните, които Рим водил срещу понтийския владетел Митридат VI. От историята на другите военнополитически събития особено ценно за нас е онова, което научаваме у Апиан за войните на Рим в Македония, Илирия и Тракия. Във всички трудове на Апиан личи една напълно последователно проведена проримска тенденция. Въпреки това трудът на Апиан е един от най-важните извори за римската история независимо и от това, че не всякога у него въпросите на хронологията са напълно изяснени и че той не всякога използува достатъчно сполучливо изворите, с които е разполагал. Особена ценност на неговия труд придава това, че при обяснението на историческите събития този автор проявява в много по-малка степен моралистически тенденции, отколкото неговите предшественици и съвременници. За разлика от другите антични историографи на Рим той обръща много повече внимание на ролята на класовата борба през периода на късната римска република. Това обстоятелство е спряло вниманието на Маркс и Енгелс върху съчинението на Апиан. Маркс подчертава, че Апиан се е стремял „да се добере до материалната основа на гражданските войни в Рим“[1], а Енгелс[2] пише: „От древните ис-

---

[1] *К. Маркс и Ф. Энгельс*, Соч., изд. 2, т. 21, стр. 312.

[2] *К. Маркс и Ф. Энгельс*, Избранные письма, М., 1953, стр. 121.

торици, които са описвали борбата, водеща се в недрата на римската република, само Апиан ни казва ясно и отчетливо за какво в края на краищата се водила тя: за поземлената собственост.“

Апиан, Римска история, VIII, 1, 95—96

95. Картаген бил разположен в дъното на един много голям залив и приличал много на полуостров. Един провлак, който достигал на широчина до 25 стадии, го отделял от сушата; от този провлак излиза в западна посока между езерото и морето една дълга и тясна пясъчна ивица, която на широчина достигала най-много до половин стадия... Оная част от града, която била обърната към морето, била обградена с необикновена стена, тъй като местността била стръмна. На юг пък и към сушата, където на тясната шийка се намирал акрополът на Картаген — Бирса, стената била тройна. Всяка една от тия стени достигала на височина до 30 лакътя без брустверите и кулите, които се намирали на разстояние два плетра един от от друг, като всяка една имала по четири етажа, а на широчина тя достигала до 30 стъпки. Всяка стена завършвала горе с два покрива, тъй като стените отвътре били кухи и сводести; при основите им били устроени обори за 300 слона, като на същото място били разположени и запасите от храна за тях. По-нататък се помещавали конюшните за 4000 коня и складовете за сено и ечемик, а също тъй и пристанищата за хората, а именно за около 20 000 пехотинци и за 4000 конници. Такова военно снаряжение било разпределено за бойците, които се намирали в самите крепостни стени. Ъгловата стена, която завивала покрай споменатата ивица от стената към пристанището, била слаба и ниска и отначало била напълно занемарена.

96. Картагенските пристанища били разположени тъй, че от едното пристанище могло да се влезе в другото, а откъм морето те имали общ вход на широчина до 70 стъпки, който се затварял с железни вериги. Първото пристанище било търговско и в него имало многобройни различни въжета за привързване на корабите. По средата на вътрешното пристанище имало един остров. Той, както и самото пристанище били преградени с големи бентове. На тях имало многобройни докове, които могли да поемат 220 кораба, и складове на тия докове, в които имало всичко необходимо да стъкмяването на корабите. На всеки док отпред имало по две йонийски колони, които придавали и на пристанището, и на острова вид на портика. На острова имало също тъй здание за командира на флотата, откъдето и тръбачът можел да дава сигнали, и глашатаят да оповестява, а командирът на флотата да наблюдава. Островът бил разположен близо до входа на пристанището и силно изпъкнал с височината си, тъй че командирът на флотата могъл да наблюдава всичко, което ставало в морето, а ония, които се приближавали по море, не могли да виждат точно онова, което се намирало в пристанището. А и търговците, които влизали в пристанището, не могли да разгледат поред доковете, защото на пътя им лежала двойна стена и имало особена порта, през която търговците отивали от първото пристанище в града, без да минават през доковете. Такъв бил тогавашният изглед на Картаген.

17. Държавният строй на Картаген

Аристотел,[1] Политика, кн. II, гл. 8, 2—8

8 (2). Картагенският държавен строй има следното сходство с държавния строй на Лакедемон: подобни на съвместните обеди [фидитиите] в лакедемонската държава са тук [в Картаген] известни общества от сътрапезници; след това на лакедемонските ефори отговаря на Картаген длъжността на т. нар. сто и четирима. Разликата между тия сто и четирима и ефорите се състои в това, че докато ефори могат да бъдат които и да било, сто и четиримата се избират изключително от средите на знатните. Картагенските царе и герузията са аналогични на лакедемонските царе и геронти, при което все пак предимството на картагенския строй се състои в това, че царете в Картаген не трябва да произхождат непременно от един и същ род, нито пък от какъвто и да било род, а трябвало да бъдат само от някой знатен род[2]..., що се отнася пък до геронтите, то те се избират от средите на тия именно знатни граждани, а не измежду престарелите мъже като в Лакедемон. И действително геронтите, като обсебят важните функции на властта, могат да причинят големи вреди, в случай че се окажат негодни и незначителни хора, нещо, което вече се е случвало в лакедемонската държава.

8 (3). ...Ако се съди обаче за картагенския строй по отношението му към ония задачи, които се поставят от аристокрацията и демокрацията, то в него се съдържат някои елементи, които клонят по-скоро към демокрацията, а други към олигархията. Царете заедно с геронтите, ако между тях няма разногласия, имат в едни случаи правото да внасят въпросите на разглеждане и разрешаване от народното събрание, в други случаи да не постъпват по този начин. В случай, че геронтите не са се споразумели помежду си, то решаващо значение има гласът на народното събрание. В ония дела, чието разрешаване царете и геронтите предоставят на народното събрание, послед-

---

[1] Бележка за живота и творчеството на Аристотел се дава в първата част на тази христоматия, 4. изд., С., 1973, стр. 85, в която този автор е застъпен с много повече откъси.

[2] В текста на това място има празнина, която обикновено се попълва по гореотбелязания начин.

ното не само се осведомява за постановлението на властта, но има правото и да ги обсъжда и всеки, който желае, може да вземе думата и да говори против внесените предложения, нещо, което ние не намираме в останалите държави. Мисълта да се дава възнаграждение на магистратите за тяхната служба, избирането им не с жребие и други подобни трябва да се смятат за черти, свойствени на аристократическия строй; на това отговаря също и обстоятелството, че в Картаген всички съдебни процеси се разглеждат от определени, назначени за целта магистрати, а не като в Лакедемон, където различните процеси подлежат на разпореждането на различни съдии...

8 (5). Държавното устройство на Картаген се отклонява от аристократическия строй и се доближава до олигархията по силата на следното съображение, което се сподели от мнозина: в Картаген се смята, че магистратите трябва да се избират на длъжност не само въз основа на благороден произход, но също тъй и въз основа на своето богатство, тъй като е невъзможно човек, който е необезпечен, да ръководи добре работите и да има достатъчно свободно време за това. Но ако избирането на магистратите по техния имуществен ценз е признак, присъщ на олигархическия строй, а тяхното избиране според добродетели характеризира аристократическия строй, то ние по силата на това бихме могли да смятаме оная форма на държавния строй, при която богатството е съчетано с добродетели, като една трета форма, въз основа на която картагенците организирали всички елементи на своя държавен строй, тъй като те избират магистратите, като обръщат внимание главно на тия две неща, и при това на главните магистрати, а именно на царете и на стратезите.

8 (6). Но това отклонение на аристократическия строй трябва да се смята за грешка на законодателя. Тъй като най-главното, и на него именно трябва да се обръща преди всичко внимание, се състои в това, че най-добрите хора в държавата да разполагат със свободно време и да не бъдат заставени да търпят непристойни към себе си обръщения независимо от това, дали те ще станат магистрати, или ще бъдат частни лица. А ако трябва да се държи сметка и за това, щото магистратите да живеят в изобилие и по силата на това да могат да разполагат със свободно време, то става лошо, когато най-висшите магистратури, а именно царското достойнство и стратегията, могат да се купуват за пари. Подобен закон довежда до това, че богатството се цени по-високо от добродетелта и цялата държава става користолюбива.

8 (7). Тъй като онова, което се смята за ценно от страна на ония, които държат властта, неминуемо става такова в схващанията и на останалите граждани. А там, където добродетелта не се цени по-високо от всичко друго, там държавният строй не може да се смята за напълно аристократически. Напълно естествено е, че ония, които купуват властта за пари, свикват да извличат от нея печалба в случай, когато те през време на своята дейност като магистрати се поизхарчат, а невероятно е, че човек, който е беден, но нравствено издигнат, ще пожелае да извлече печалба от своето служебно положение, а оня, който е по-малко порядъчен, няма да пожелае да стори това, особено ако постигането на властта е било свързано с известни разноски. Пред вид на всичко това трябва да имат власт ония, които са в състояние да упражняват властта най-добре. Ако картагенският законодател не се е погрижил за това да осигури едно благоденствие на почтените хора, все пак щеше да бъде по-добре да им обезпечи едно безгрижно съществуване в материално отношение, когато те заемат известна висша държавна магистратура.

8 (8). Порочно ми се струва и това: един и същ човек да взема няколко длъжности, нещо, което е твърде обичайно у картагенците. Една работа може да бъде извършена най-добре от един човек, който ѝ се посвещава напълно. Законодателят трябва винаги да държи сметка за тоя принцип и да не постановява един и същ човек да бъде едновременно флейтист и кърпач на обуща. Според това там, където държавата не е малка, ще бъде по-политично и по-демократично да се допуснат по-голям брой граждани до държавните длъжности. В такъв случай всяка работа ще се извършва, както казахме, като се държи сметка повече за интереса на общото, и ще се извършва по-бързо, отколкото когато се извършва от едни и същи лица. Това се вижда най-добре във военното и морското дело, при които командуването и подчинението минават, тъй да се каже, през целия персонал.

18. Договори на Рим с Картаген преди Пуническите войни

Полибий, III, 22—25

22. И така първият договор между римляните и картагенците бил сключен при Луций Юний Брут и Марк Хораций, които били първите консули след премахването на царската власт, същите, през времето на които бил осветен храмът на Зевс Капитолийски, т. е. 28 години преди нахлуването на Ксеркс в Елада.[1] Ние поднасяме съдържанието на този договор в превод по възможност точно, защото сегашният език и у римляните се отличава толкова много от стария, че и най-вещите и внимателни читатели само с големи усилия са в състояние да разберат сми-

---

[1] Полибий датира първия договор на римляните с картагенците в 508 г. пр. н. е. Това негово твърдение търпи сериозни възражения още повече за това, защото Полибий допуска в случая една фактическа грешка. Според официалната римска традиция първите консули били Луций Юний Брут и Луций Тарквиний Колатин, а не Марк Хораций.

съла на някои изрази в договора. Той има приблизително следното съдържание: „При следващите по-долу условия да има дружба между римляните и съюзниците на римляните, от една страна, и картагенците и техните съюзници, от друга страна: на римляните и на съюзниците на римляните се забранява да плуват със своите кораби по-далеч от Красивия нос, освен в случай, че те бъдат заставени от буря или от неприятеля. Ако някой бъде отвлечен против волята си, нему не е позволено нито да купува каквото и да било, нито да взема със себе си нещо повече от онова, което му е нужно за поправка на кораба или за извършване на жертвоприношение. В петдневен срок обаче той е длъжен да замине от тези места. Онези пък, които са се озовали тук по търговия, не могат да сключват сделки по друг път освен чрез посредничеството на глашатая или секретаря. За всички ония стоки, които са били продадени в Либия или в Сардиния в присъствието на тези свидетели, за гарант пред продавача служи държавата. Ако някой римлянин се появи в подвластната на картагенците Сицилия, то той да се ползува във всяко отношение с еднакви права с картагенците. На картагенците пък се забранява да извършват насилнически посегателства върху народа на ардеатите, анциатите, ларентиниите, цирцентите и върху всички латински народи, които са подчинени на римляните. Даже и ако някой народ не е подчинен на римляните, на картагенците е забранено да нападат неговите градове. Ако ли пък те превземат някой град, то те са длъжни да го върнат непокътнат на римляните. На картагенците се забранява да строят укрепления в Лациум и даже когато навлизат в страната като неприятели, на тях е забранено да пренощуват там.“

23. Красивият нос се нарича онзи, който се вдава от територията на самия Картаген на север. Картагенците смятали за необходимо да не се позволява изобщо на римляните да се движат с дълги кораби на юг отвъд Красивия нос и по протежение на него, понеже те, както ми се струва, не желаели римляните да познават нито местностите, разположени около Бисатида[2], нито пък онези около Малка Сирта[3]. Тези области се наричат Емпория[4] [„Тържища“] и се отличават с големи естествени предимства. В случай че някой бъде отвлечен натам от буря против волята си или под натиска на неприятеля и се нуждае от нещо, което му е необходимо за жертвоприношение или пък за ремонта на кораба си, той може да получи тези неща от картагенците, но нищо повече освен тях. При това те [картагенците] изискват от тези, които са се озовали [по тези места], непременно да ги напуснат в срок от пет дни. На римляните е позволено да идват с корабите си в Картаген по търговия и в цялата останала Либия, която е разположена отсам Красивия нос, както и в Сардиния, и в онази част от Сицилия, която е подвластна на Картаген, като при това картагенците обещават със съответни правителствени гаранции да осигурят всекиму това право. От текста на договора се вижда ясно, че картагенците говорят за Сардиния и Либия като за свои собствени владения, докато по отношение на Сицилия те ограничават изрично само онази част, която се намира под властта на картагенците, и сключват договора само по отношение на нея. По същия начин и римляните сключват договора само по отношение на Лациум, без да споменават останалата част от Италия, тъй като тогава тя не се намирала под тяхна власт.

24. След този договор те сключили друг, в който картагенците включили още жителите на гр. Тир и народа на гр. Утика[5]. Сега към Красивия нос били прибавени градовете Мастия и Тарсей[6], като при това картагенците изисквали в договора от римляните те да не отиват по-далеч от тези два пункта и да не основават градове. Ето приблизително съдържанието на договора: „Да има дружба при приблизително следните условия между римляните и техните съюзници, от една страна, и картагенците, тирийците и народа на Утика и техните съюзници, от друга страна. Отвъд Красивия нос, Мастия и Тарсей римляните не бива да отиват и плячкосват, да търгуват, както и да основават град. В случай че картагенците превземат някой град, находящ се в Лациум, който не е подвластен на римляните, те могат да задържат парите и пленниците, но самия град са длъжни да върнат обратно. Ако ли пък някои картагенци заловят пленници, произхождащи от някоя италийска народност, с която римляните се намират в мир, почиващ на основата на писмен договор, но която народност не е подчинена на римляните, на картагенците се забранява да докарват пленниците в римски пристанища; в случай че такъв пленник бъде закаран в римско пристанище и някой римлянин го придобие, то такъв пленник следва да бъде пуснат на свобода. Същата забрана важи и за римляните. Ако ли пък някой римлянин вземе вода или продоволствие от някоя територия, която е подвластна на картагенците, нему е забранено да уврежда интересите с помощ-

---

[2] Бисатида — област на брега на Северна Африка и немного далеч от самия Картаген, която имала естествено удобно пристанище.

[3] Малка Сирта — област на северноафриканското крайбрежие с удобни природни условия за пристанище.

[4] Обстоятелството, че въпросните местности носят гръцко име, показва, че гръцките пирати, мореплаватели и търговци отрано познавали техните природни предимства и им дали съответствуващото с това име.

[5] Значително и богато селище на северния бряг на Африка и недалеч от Картаген. Според едно старо предание Утика била основана цели 3 века преди Картаген.

[6] Мастия и Тарсей били важни селища в южната част на Пиренейския полуостров (по-сетне тази част, която започва да носи името Хитания), които се намирали недалеч от „Херкулесовите стълбове“, т. е. днешния Гибралтарски проток.

та на тези припаси на някого от онези, които се намират в мир и дружба с картагенците. Същата забрана важи и за картагенците. Ако ли обаче се случи нещо подобно, то на оня, чиито интереси са увредени, се забранява да отмъщава самият той за себе си; и ако някой стори нещо подобно, то неговото деяние да се смята като престъпление против държавата. В Сардиния и Либия не е позволено на никой римлянин да търгува, нито пък да основава град, нито пък да хвърля котва където и да било освен само с цел да се снабди с хранителни припаси или пък да извърши ремонт на своя кораб. Ако някой римлянин бъде отнесен от буря, то той е длъжен да отпътува от тези места в срок от пет дни. В онази част на Сицилия, която се намира под властта на картагенците, а също така и в Картаген римлянинът има наравно с картагенския гражданин право да извършва продажби и всякакви други сделки. Със същите права да се ползува и картагенецът в Рим."

В този договор картагенците подчертават още по-силно своите права на собственост върху Либия и Сардиния и забраняват всякакъв достъп на римляните до тези земи. По отношение на Сицилия те, напротив, различават ясно само онази част от острова, която се намирала под тяхна власт. Точно така процедират и римляните по отношение на Лациум и задължават в договора картагенците да не нанасят никаква неправда на ардеатците[7], анциатците[8], цирцейците[9] и тарацините[10].

Това са именно градовете, които са разположени по периферията на Лациум край морето, по отношение на която област е сключен и договорът.

25. И така римляните сключили най-сетне и последния договор [с Картаген] по време на преминаването на Пир в Италия, преди картагенците да започнат войната за Сицилия. В него се потвърждават всички онези клаузи, които се съдържат и в предишните договори, и се прибавят още следните условия: „В случай че римляните или картагенците желаят да сключат писмен договор с Пир, то това трябва да стане при условие, че на тях им е позволено да си оказват взаимна помощ, когато при неприятелско нахлуване една от двете страни бъде нападната. Ако единият или другият народ се нуждае от помощ, картагенците са задължени да доставят плавателни съдове, и то както товарните, тъй и военните кораби; разноските, необходими и за изплащането на възнаграждението на войниците, трябва да поеме сама всяка една от двете страни съответно за своите войници. Картагенците обаче са задължени да оказват помощ на римляните и по море, в случай че това е необходимо. Никой няма право обаче да принуждава екипажа на кораб да слезе на сушата, ако той не желае да стори това.

---

[7] Жители на Ардея, град на Лациум на Тиренско море, център на племето рутули.

[8] Жители на гр. Анциум (дн. Анцио), разположен в Лациум на територията на племето волски и на брега на Тиренско море.

[9] Жители на гр. Цирцеи (дн. Сан Феличе ин монте Чирчело) на територията на волските и на брега на Тиренско море.

[10] Жители на гр. Тарацина (по-рано Анксур, дн. Тарачина), град в Лациум на територията на волските и на брега на Тиренско море.

19. Причини за Първата пуническа война и нейното начало (264—241 г. пр. н. е.)

Полибий, I, 10—12

10. А мамертинците,[1] както вече казах по-горе, още преди това се лишили от поддръжката на Регий; сега по причини, които току-що бяха изяснени, и техните собствени сили били напълно разгромени. Затова едни от тях избягали при картагенците, като капитулирали пред тях, предавайки и себе си, и акропола. Другата част от мамертинците проводила пратеничество при римляните с предложение на тях да предадат своя град и с молба да им помогнат като сродни по племенен произход. Римляните дълго време били обзети от безизходно колебание по отношение на това, какво да предприемат, защото смятали, че ако окажат помощ на мамертинците, щяло да бъде очебийна непоследователност. Понеже самите римляни малко преди това екзекутирали с най-голяма суровост своите собствени граждани за това, че те нарушили договора с регийците, то желанието им сега да окажат помощ на мамертинците, които имали почти същата вина не само пред месенците, но и пред града на регийците, щяло да бъде непростима несправедливост. Римляните разбирали добре всички тези неща; от друга страна обаче, те виждали, че картагенците били подчинили на своята власт не само земите на Либия, но и голяма част от земите на Иберия, че тяхното господство се е разпростряло над всички острови в Сардинско и Тиренско море. Ето защо те се безпокоели от мисълта да не би в лицето на картагенците да придобият опасни и страшни съседи, в случай че последните покорят Сицилия. В такъв случай те щели да обкръжат римляните като в обръч и да заплашват цяла Италия. Било впрочем съвсем ясно, че ако мамертинците не получат помощ, картагенците много скоро щели да завладеят Сицилия. Държейки в свои ръце Месана, която им се предала сама, картагенците за кратко време щели да разгромят Сиракуза, тъй като почти цяла Сицилия се намирала в тяхна власт. Като имали пред вид всички тези неща и тъй като смятали, че за тях е от жизнена

---

[1] Мамертинците, които служели като наемници в Сиракуза по времето на тиранина Агатокъл и малко след неговата смърт (289 г. пр. н. е.), когато трябвало да напуснат Сицилия, турили ръка на гр. Месана (дн. Месина), разположен точно срещу Рениен, били от италийски произход. Самите те се наричали „синове на Марс“ или мамертинци.

необходимост да не изоставят Месана, нито пък да позволят на картагенците да си послужат с този град като с мост за преминаване в Италия, римляните обсъждали продължително създалото се положение.

11. Поради изложените току-що причини сенатът не взел никакво решение, защото смятал, че съображенията, които говорели против оказването на поддръжка на мамертинците като признак за непоследователност, се уравновесяват от предимствата, които носело със себе си оказването на помощ. Народът обаче, който бил измъчен от предишните войни и желаел да поправи по всички възможни начини своето положение, взел решение по внушение на консулите да се притече на помощ на мамертинците. В добавка на току-що изтъкнатите съображения, говорещи в полза на войната, с оглед към изгодите, произтичащи от нея за държавата, консулите посочили и явните, и значителни предимства, които щял да има от нея и отделният човек. И когато предложението било прието от народа, тогава един от консулите, Апий Клавдий, бил избран за военачалник, като му било заповядано да прехвърли войски в помощ на гр. Месана. Мамертинците пък било със заплашване, било с измама прогонили военачалника на картагенците, който държал акропола на града, и като повикали Клавдий, му предали града. Картагенците от своя страна разпънали своя военачалник на кръст, считайки, че той предал акропола на града от безразсъдство и страх. И като разположили своята флота в Пелориада[2], а сухопътните си сили — в т. нар. местност Сйнии (Sinies), те започнали да обсаждат енергично Месана. В това време Хиерон[3] сключил съюз с картагенците, тъй като смятал, че настоящата обстановка е благоприятна, за да може той да очисти напълно Сицилия от варварите, които държали Месана в свои ръце. И като потеглил с войските си от Сиракуза, Хиерон се насочил към споменатия вече град [Месана]; разположил се на стан откъм противоположната страна, наблизо до т. нар. Халкедонска планина, като по този начин отрязал излаза на обсадените в града и в тази посока. Римският военачалник Апий от своя страна, като прехвърлил смело и неочаквано своите войски през [Месанския] проток, се озовал пред Месана. Виждайки обаче, че неприятелите напират силно от всички страни върху града, и схващайки, от друга страна, че обсадата ще бъде свързана за него със срамен край и с опасност, докато неприятелите имат превъзходство и по суша, и по море, Апий изпратил най-напред пратеници и до двете страни, за да избави мамертинците от войната. Тъй като обаче нито една от двете страни не се вслушала в думите му, той, заставен от необходимостта, приел риска на сражението и решил да нападне най-напред сиракузците. Той извел войските си от стана и ги построил в боен ред, а сиракузкият цар бързо излязъл насреща му. След продължително и ожесточено сражение Апий успял да вземе връх над неприятеля и преследвал всички бягащи сили на противника чак до самия ров. След като смъкнал доспехите от телата на убитите, Апий се завърнал в Месана, а Хиерон, който се боял, предвиждайки лошия изход от цялата война, се оттеглил с настъпването на нощта бързо към Сиракуза.

---

[2] Скалист нос (дн. Фаро) на североизточния край на о. Сицилия.

[3] Тогавашният цар на Сиракуза Хиерон II, провъзгласен за цар около 265 г. пр. н. е.

12. Когато на следния ден Апий узнал за бягството на сиракузците, той се окуражил и решил, без да се бави, да нападне картагенците. Ето защо той заповядал на своите войници да се подготвят навреме за битка и още на разсъмване потеглил на поход. В битките с противниковите войски той избил голяма част от тях и принудил останалите да подирят спасение в съседните градове чрез бързо бягство. След тези победи и след като снел обсадата от Месана, Апий кръстосвал без страх във всички посоки, опустошавал посевите на сиракузците и на техните съюзници, като при това никой не се осмелявал да излезе насреща му на открит бой. Най-сетне той заел позиции около самата Сиракуза и започнал да обсажда града.

Първият излаз на римляните с въоръжени сили вън от Италия в друга страна бил току-що описаният. Той бил извършен по това време.

20. Надписът върху колоната на Дуилий[1]

C. I. L., VI, 1300

...Той освободи жителите на Сегеста[2] от обсадата [на картагенците] и всички картагенски легиони и техните найвисши магистрати бягаха в продължение на девет дни от становете посред бял ден. Той превзе в бой града Мацела[3]; и изпълнявайки същата магистратура, той пръв от римските консули извърши велики дела с кораби по море. Той пръв приготви и въоръжи морските войски и корабите и с помощта на тези кораби срази в битката цялата картагенска флота и най-голямата войска на пуните в присъствието на диктатора [т. е. адмирала]

---

[1] Марк Дуилий в качеството си на консул нанесъл голямо поражение на картагенската флота в битката при гр. Миле (дн. гр. Милацо), разположен на североизточния край на о. Сицилия. В памет на тази победа била издигната колона, върху която бил издълбан текстът на горния надпис. Войските на Дуилий спечелили тази забележителна победа благодарение на въведените от него абордажни мостове (т. нар. „гарвани"), посредством които римските пешеходци били в състояние да водят бой и по море, като че ли се сражават на суша.

[2] Сегеста — Егеста [недалеч от дн. Калатафими]. Град на северозападния край на о. Сицилия на известно разстояние от морския бряг.

[3] Селище на о. Сицилия с не напълно сигурно местоположение.

Ханибал[4] на открито море. И той залови в плен кораби заедно с техния екипаж, една септерема[5], а потопи 30 квинквереми[6] и 13 триреми[7]. Той взе 3700 златни монети и сребро като военна плячка... и цялата придобита като плячка сума възлизаше на повече от 200 000 ... Той пръв раздаде на народа плячката, придобита по море, и пръв води в триумфалното си шествие картагенци, родени като свободни хора.

21. Мирният договор, сключен между Рим и Картаген след I пуническа война (241 г. пр. н. е.)

Полибий, I, 62—63

62. Затова [картагенците] изпратили незабавно бързоходци при Барка[1] и го облекли с неограничени пълномощия.

Барка се справил със своите задължения, като се проявил като свестен и разумен пълководец. Неговите заслуги се състоят в това именно, че докато в общата обстановка била налице някаква надежда за успех, той не се спирал пред никакви усилия и опасности и, както подобава на истинския военачалник, опитвал всички средства, които обещавали победа. Когато обаче положението се влошило и всички надежди за спасяване на войските, които били в негово подчинение, изчезнали, тогава Барка, съобразявайки се напълно разумно и мъдро с обстоятелствата, изпратил пратеници, които да водят преговори за договор и сключване на мир. Защото наистина от истинския пълководец се изисква той да може еднакво правилно да определя момента както за извоюване на победата, тъй и за отстъпление. Но тъй като Лутаций[2] охотно приел предложенията на Барка, защото той знаел, че и неговите войски са изтощени и вече обезкръвени от войната, бил сложен край на враждебните действия, като бил подписан мирен договор със следното съдържание: „Да има дружба между картагенците и римляните при следващите по-долу посочени условия, ако и римският народ ги одобри: картагенците се задължават да опразнят цяла Сицилия и да не воюват в Хиерон, нито да вдигат оръжие срещу сиракузците, нито пък срещу съюзниците на сиракузците. Картагенците са длъжни да предадат на римляните всички пленниците без откуп; картагенците трябва да изплатят на римляните в продължение на двадесет години две хиляди и двеста таланта[3] сребро."

63. Когато тези условия били препратени в Рим, народното събрание не ги приело и изпратило в Сицилия една десетчленна комисия, която да разследва работите. Когато десетте пълномощници пристигнали в Сицилия, те не променили нещо съществено от целия договор, освен дето утежнили някои задължения на картагенците, а именно те съкратили срока за изплащането на сумата наполовина, прибавили още хиляда таланта, както и това, че наложили на картагенците да опразнят всички острови, разположени между Италия и Сицилия.

22. Началото на II пуническа война (218—201 г. пр. н. е.)

Преминаването на картагенците през Алпите

Тит Ливий, XXI, 32—35

32 (6). От р. Друенция[1] Ханибал стигнал предимно през равнинна местност до полите на Алпите, като не бил обезпокояван от галите, които живеели по тези места. Тогава пуните, макар и да били подготвени от мълвата, която обикновено преувеличава онова, за което човек не може да има ясна представа, все пак били ужасени, когато видели отблизо тези грамадни планини и снегове, които се сливали с небесния свод, мизерните и невзрачни колиби, накацали по скалите, вцепенения от студ едър и дребен добитък, небръснати и нечисти хора и всичко неодушевено и живо, вкоченясало от студ.

Когато войската започнала да се изкачва по първите склонове, появили се планинците, които били заели доминиращите височини, и ако биха устроили засада по скритите части на височината и след това внезапно биха се втурнали в атака, биха произвели голяма сеч и бъркотия в редовете на картагенците. Ханибал заповядал на войската си да спре и изпратил гали за разузнаване. Като узнал от тях, че е невъзможно да се превземе проходът, той се разположил на лагер на една по възможност по-широка долина сред стръмнините и пропастите.

След това разпоредил на тези гали, които не се различавали особено нито по език, нито по нрави от местните жители, да

---

[4] Едноименник на великия картагенски пълководец през II пуническа война.

[5] Кораб със седем реда гребци.

[6] Военен кораб с пет реда гребци.

[7] Кораб с три реда гребци.

[1] Хамилкар Барка бил виден и даровит картагенски пълководец, който се проявил особено към края на I пуническа война. Една от неговите особени заслуги към ръководната робовладелска върхушка в Картаген било потушаването на опасния стихиен бунт на наемниците, които служели в картагенската войска (за този бунт вж. *Полибий,* I, 65—70). Хамилкар Барка бил баща на Ханибал, даровития картагенски пълководец, който предвождал силите на Картаген през време на II пуническа война.

[2] Гай Катул Лутаций бил консул през 242 г. пр. н. е. и командувал римската флота, като нанесъл решително поражение на картагенците в битката при Егатските острови.

---

[3] Талантът бил основната парично-тегловна единица в стара Гърция. Като мярка за тегло той съдържал около 26 кг, а като златна монета струвал приблизително 1820 лв.

[1] Друенция — ляв приток на Родан (дн. Рона), който сега носи името Дюранс.

се намесят в разговорите на планинците и като разбрал, че те пазят прохода само през деня, а нощно време всеки се прибира у дома си, призори на следния ден той се придвижил към височините, давайки вид, че има намерение да си пробие път през теснината, и то посред бял ден. Като прекарал цял ден в занятия, които нямали нищо общо с неговите истински намерения, той започнал да укрепява онова място, на което се бил установил на лагер, и щом като разбрал, че планинците са се оттеглили от височините и караулите били разпуснати, заповядал, за да заблуди противника, да запалят повече огньове, отколкото е необходимо, за ония войници, които оставали, и като оставил обоза заедно с конницата и по-голямата част от пехотата, сам той с най-смелите от леко въоръжените преминал стремително теснините и завладял височините, които се намирали в ръцете на противника.

33. С настъпването на деня останалата войска напуснала лагера и потеглила напред. Планиците по даден сигнал вече се стичали от своите укрепени селища към обичайните си позиции, когато забелязали, че част от враговете им е завладяла твърдината и се били надвесили над главите им, а друга част от тях минавала по пътя. Тия две неща им произвели толкова силно впечатление, че когато ги видели, за известно време те се вцепенили. След това обаче, като забелязали бъркотията в теснината и разстроената от своята собствена уплаха войска, като от всичко най-много лудували конете, решили, че врагът не ще избегне гибелта, ако и те от своя страна поувеличат малко тази суматоха, и тъй като били привикнали да пълзят както по достъпни, тъй и по недостъпни скали, се спуснали стремително и от двете страни на теснината.

Тогава пуните трябвало да се борят едновременно и с враговете, и с неблагоприятната местност и понеже всеки гледал да се измъкне час по-скоро от опасната зона, то те едва ли не се сражавали повече помежду си, отколкото с неприятеля. Най-голяма уплаха на войската обаче от всичко друго причинявали конете, които се плашели извънредно много от страшните викове на противника, усилвани многократно от ехото на горите и долините. Ако пък случайно конете бъдели ударени или ранени, те подлудявали до такава степен, че причинявали страшни загуби на хора и на всевъзможни товари. Тази бъркотия отпратила в бездънната пропаст мнозина, в това число и няколко войници, тъй като теснината била и от двете страни стръмна и пресечена. Но най-вече се сгромолясали в пропастта товарните животни заедно с товара си подобно на лавина.

Ханибал, макар и да бил ужасен от това зрелище, стоял известно време неподвижно и възпирал своите войници, за да не увеличи суматохата и уплахата. След това, като видял, че колоната е прекъсната и че съществува опасност съвсем да загуби обоза, а в такъв случай би било безполезно дори ако би

взел войската си невредима, той се втурнал от височините и със своя устрем разпръснал противника, но увеличил и бъркотията сред своите войници. Тя обаче била отстранена веднага щом като пътят бил освободен, след като планинците побягнали и войската била преведена през теснината не само напълно спокойно, но и почти при абсолютна тишина. След това Ханибал превзел укреплението, което било средище на тази област заедно със съседните селища и с плячкосаната храна и добитък могъл да изхрани войската в продължение на три дни. И понеже сразените планинци в първо време не възобновили нападенията си, пък и самата местност не възпрепятствувала особено движението, той в продължение на тия три дни изминал доста голямо разстояние.

34. След това стигнал в област, която била много гъсто населена със селяни, обработващи земята, доколкото, разбира се, това е възможно да бъде в планинските кантони. Тук Ханибал едва не станал жертва, и то не в открито сражение, а вследствие на военните похвати — коварство и измама, с които си служел той. При него дошли в качеството на пратеници старейшините от укрепените селища и му казали, че са извлекли поука от примера на чуждите беди и че предпочитат да притежават приятелството на картагенците, отколкото да изпитат тяхната сила. Обещали, че ще изпълнят заповедите му, предложили му съестни продукти, пътеводители, както и заложници, за да има той гаранция за истинността на техните обещания. Ханибал сметнал, че не бива да им се доверява сляпо, но пък и че не би трябвало да отхвърля техните предложения, за да не би, като ги отблъсне, да ги направи открити врагове. Затова той им дал благоприятен отговор, приел заложниците, които му предложили, и се възползувал от припасите, които сами му донесли на пътя, обаче следвал техните водачи с войската си, строена и стъкмена в боен ред, а не както когато минавал през приятелска и усмирена земя. В челната колона се движели слоновете и конницата, а самият той с най-здравите пехотни части се движел подир тях, като се оглеждал бдително на всички страни и се грижел за всичко с голямо внимание.

35. . . . На деветия ден стигнали билото на Алпите, като често трябвало да си пробиват път през непроходими местности и на няколко пъти да се лутат в безпътица вследствие на коварството на пътеводителите, било пък вследствие на това, че те самите нямали доверие в тях и навлизали неблагоразумно в задънени долини, в които предполагали, че съществува проходим и удобен път. В продължение на два дни те прекарали на лагер на билото на планината и на войниците, които били изтощени от усилия и боеве, била дадена почивка. Няколко товарни животни, които се били подхлъзнали и паднали от скалите, вървейки по следите на войската, успели да се доберат до лагера. Падналият на 24 октомври сняг причинил ужас

сред уморените до втръсване от толкова много изпитания войници. На разсъмване лагерът бил дигнат и войската се придвижила бавно напред по пътя, който бил затрупан със сняг, като по лицата на всичките се четели досада и отчаяние. Тогава Ханибал, като излязъл пред знамената начело на колоната, заповядал на войниците да се спрат на едно възвишение, откъдето могло да се вижда нашироко и надалеко, и им показал Италия и простиращата се в подножието на Алпите Паданска равнина. „Вие — казал той тогава на войниците си — преминахте не само крепостните стени на Италия, но и на Рим. Пътят, който ни остава отсега нататък, води към равнината и дори е наклонен. Остава ни още едно или най-много две сражения и ние ще имаме в ръцете си главната твърдина и столицата на Италия . . .“

Сражението при Кана (216 г. пр. н. е.)

Тит Ливий, XXII, 46—49

46. На разсъмване, като изпратил напред балеарците и другите лековъоръжени войски, Ханибал преминал реката [Ауфид] и на същото място, където прехвърлил войските си през реката, построил в боен ред отделните поделения. На лявото крило близо до брега на реката той разположил срещу римската конница галските и испанските конници, а на дясното крило поставил нумидийските конници, при което центърът бил подкрепен с пехота, тъй че двете крила се състояли от африканци, а между тях били разположени галите и испанците. Човек би могъл да сметне голяма част от африканците за римска войска, защото те били въоръжени с оръжието, отнето от римляните в битката при Требия, но главно с оръжието, пленено при Тразименското езеро. Галите и испанците имали щитове с почти една и съща форма, а мечовете им били различни. Мечовете на галите били дълги и накрая затъпени, а испанците, които имали обичай при нападение върху неприятеля по-скоро да колят, отколкото да секат, имали къси и пригодни за целта мечове. Тези племена обаче за разлика от другите [пуни и африканци] всявали страх както с грамадния си ръст, тъй и с цялата си външност. Галите се строявали голи до кръста, а испанците носели платнени туники, украсени с пурпурни краища, които блестели с чудната си белота. Броят на всички пехотинци, които тогава се намирали в строя, бил 40 000, а на конниците — 10 000 души. Хаздрубал командувал лявото крило, а Махарбал — дясното, докато начело на центъра стоял Ханибал заедно с брата си Магон. Независимо от това, дали войските били разположени нарочно или случайно, тъй, но слънчевите лъчи падали и върху едната, и върху другата страна косо, тъй като картагенците били обърнати с лице към север, а римляните към юг. Вятърът, наречен от жителите на тази област волту́рн, духал право срещу римляните и като носел със себе си маса прах точно в лицата им, ги заслепявал.

47. Като надали боен вик, спомагателните войски се втурнали в атака и отначало се завързало сражение между леко въоръжените сили. След това лявото крило, на което били разположени галските и испанските конници, се ударило с дясното крило на римляните, при което боят съвсем не приличал на конно сражение, понеже конниците трябвало да се сражават лице с лице, а не им оставало никакво свободно пространство да извършват необходимите обходни движения, тъй като от едната страна им преграждала пътя реката, а от другата страна — пехотата. По такъв начин движението на конницата и от двете страни се извършвало направо и конете в края на краищата се наблъскали един до друг и не могли да се мръднат напред, а бойците започнали да се счепкват и един друг да се смъкват от конете. Така сражението в по-голямата си част се превърнало на пехотно. То било обаче по-ожесточено, отколкото продължително, като сразената римска конница обърнала гръб. Към края на конното сражение се дигнали на бой пехотните части, като и двете страни отначало били равни по сила и по храброст, особено докато испанците и галите се държали здраво на местата си. Към края обаче след продължителни и многократни напори римляните успели със своя извит навътре боен строй да сломят издаващия се напред и отделящ се от останалите части във форма на клин неприятелски строй, който имал твърде малка дълбочина и затова бил особено неустойчив. След като битият противник се оттеглил ужасен назад, римляните започнали да напират срещу него и като си проправяли път през тълпата на ония, които бягали през глава, те проникнали наведнъж най-напред в средата на неприятелския фронт, а след това, като не срещнали никаква съпротива, стигнали и до спомагателните отряди и на африканците, които след оттеглянето на двете крила останали в центъра, значително издаден напред и зает по-рано от галите и испанците. Когато бойците, които образували тази клинообразна издаденост на фронта, били обърнати в бягство, фронтовата линия отначало се изправила, след това поради предишното отстъпление образувала една издаденост в средата. По тоя начин африканците, които се придвижили отстрана напред, могли да обкръжат със своите редици римляните, които непредпазливо нахлули в центъра на противника. Като разтеглили още повече крилата си във всички посоки, картагенците могли скоро да обкръжат своите неприятели и откъм тила. Сега римляните, след като завършили безуспешно една битка, трябвало да изоставят боя с галите и с испанците и да започнат нова битка, и то с африканците, която била неравна не само поради това, че в случая

се сражавали уморени войски срещу един противник, чиито сили били свежи и бодри.

48. Вече и на левия фланг на римляните, където стояли съюзническите конници срещу нумидийците, се завързало сражение, което отначало се развивало вяло и в което картагенците започнали да действуват коварно. Около петстотин нумидийци, които освен обикновеното оръжие и стрели имали скрити под броните си мечове, преструвайки се на бегълци, с щитове на гърба си избягали от своите при римляните. Те наскачали изведнъж от конете си и като захвърлили в нозете на своите неприятели щитовете и стрелите си, били приети в центъра на техния боен ред. След това те били отведени в най-задните редици и получили заповед да се разположат в тила. Докато сражението се разпалило по целия фронт, те стояли спокойно; след като вниманието и погледите на всички обаче били съсредоточени в битката, нумидийците, като награбили щитовете, които се търкаляли навред между купищата от мъртви тела, нападнали римския отряд изотзад и поразявайки римляните в тил и прерязвайки техните коленни стави, им нанесли страшни загуби и произвели много голяма паника и смут в редовете им. По това време, когато на едно място изплашените римляни бягали, а на друго място кипяла отчаяна борба, макар и вече със слаба надежда за успех, Хаздрубал, който командувал оная част, изтеглил от центъра на строя нумидийците, тъй като те се сражавали вяло с разположените срещу тях римляни, и ги изпратил да преследват навред бягащите римляни, а испанските и галските конници прибавил към африканците, които вече почти изнемогвали не толкова от битката, колкото от избиването на неприятеля.

49. На другата страна на бойното поле консулът Павел бил ранен тежко с прашка още в началото на сражението, но въпреки това начело със значителен отряд предприемал неведнъж контраатаки срещу Ханибал и на няколко места възстановил сражението. Римските конници го прикривали, а накрая слезли от конете си, тъй като консулът нямал сили да управлява даже коня си. Тогава разказват, че Ханибал, като получил известие, че консулът заповядал на конниците да се спешат, казал: „На мене би ми било по-приятно, ако той би ми ги предал вързани." Спешните конници се сражавали тъй, както хората се сражават, когато победата на неприятеля не подлежи на съмнение: победените предпочитали да умрат на мястото си, отколкото да бягат, а победителите, раздразнени от забавянето на победата, посичали ония, които те не могли да принудят да отстъпят. Когато обаче римляните останали съвсем малко и изнемогвали от изтощение и рани, тогава те били обърнати в бягство. След това всички се разпръснали и които могли, се стараели да намерят своите коне, за да бягат. Когато военният трибун Гней Лентул, минавайки яздещ на кон, видял

окървавения консул да седи на един камък, казал: „Боговете би трябвало да се погрижат за тебе, Луций Емилий, тъй като ти единствен си невинен само за днешното поражение. Вземи моя кон, докато имаш още сили, а аз, като те съпровождам, мога да те подигам и защищавам. Не допускай това сражение да бъде помрачено и от смъртта на консула: и без това има достатъчно много причини за сълзи и скръб." На това консулът отговорил тъй: „Благодаря ти Гней Корнелий, за твоята доблест, но не губи в напразно състрадание малкото време, което ти остава, за да можеш да се измъкнеш от ръцете на противника! Върви и извести на всички сенатори да укрепят Рим и да го осигурят със силни гарнизони, преди там да е стигнал победоносният противник. На Квинт Фабий предай специално, че Емилий живя и умря, помнейки неговите наставления, а на мене позволи да умра сред труповете на загиналите мои войници, за да не ми се наложи да бъда обвинен от консулите или пък да стана обвинител на колегата си и по такъв начин, като обвиня другия, да прикрия своята виновност."

Докато те водели този разговор, нахлула отначало тълпа от бягащи римляни, а след това неприятелите. Те обсипали консула със стрели, без да знаят кой е той, а сред бъркотията конят отнесъл Лентул. Тогава римляните се втурнали да бягат във всички посоки в пълен безпорядък. Седем хиляди души избягали в по-малкия лагер, десет хиляди — в големия, а почти две хиляди души — в самото село Кана. Тези последните били незабавно обкръжени от Карталон и неговите конници, тъй като с. Кана не било защитено от никакви укрепления. Другият консул случайно или пък умишлено не се присъединил към никой от отрядите на бягащите, но с приблизително петдесет конници избягал във Венузия[1]. Казват, че били избити 45 000 пехотинци, 2700 конници и при това толкова римски граждани, колкото и съюзници.

23. Договорът за мир между Рим и Картаген
(Краят на II пуническа война)

Полибий, XV, 18

Най-важните от предложените условия били следните: картагенците да владеят градовете в Либия, които се намирали под тяхна власт и по-рано, преди да водят последната война против римляните. Те да владеят и територията, която им е принадлежала от памтивека, заедно със стадата добитък, робите и останалото имущество. От този ден нататък картагенците да живеят според техните собствени обичаи и закони, като не бъдат третирани повече като неприятели и на тяхна територия да няма римски [окупационни] гарнизони. Такива били човечните разпореждания на мирния договор, а противоположните на тях гласели, както следва: картагенците били длъжни да обезщетят римляните за всички щети, които те им били причинили по време на примирието, да им върнат обратно всички пленници и дезертьори за цялото времетраене на войната, да предадат на римляните всичките си военни кораби с изключение на 10 триери, както и всичките си бойни слонове. Да не обявяват война на никого без предварително съгласие на римляните нито вън от пределите на Либия, нито пък в самата Либия. Да върнат на Масиниса[2] къщите, земята, градовете и всяко друго имущество, което принадлежало на цар Масиниса и на неговите предци, като предадат всичко това на Масиниса в посочените им граници. Да осигурят прехраната на римската войска в течение на 3 месеца в размери, които им бъдат определени, и да ѝ изплащат заплатата дотогава, докато от Рим не пристигне отговор относно условията за мирния договор. Картагенците се задължават десет хиляди таланта в пари в продължение на 50 години, като изплащат всяка година по 200 евбейски таланта. За обезпечаването на сигурността на договора картагенците са длъжни да предоставят сто заложници, които ще посочи римският главнокомандуващ, на възраст не по-стари от 40 години и не по-млади от 30 години.

---

[1] Венузия — град в Апулия.

РИМСКАТА ЕКСПАНЗИЯ НА БАЛКАНИТЕ

24. Условията на мирния договор, сключен между Рим и Македония след края на II македонска война (197 г. пр. н. е.)

Тит Ливий, XXXIII, 30

Мирът с Филип[1] бил сключен при следните условия: Всички гръцки държави, намиращи се в Европа и Азия, трябвало да бъдат свободни и да се управляват според своите закони; от онези държави, които се намирали под властта на Филип, той трябвало да изтегли своите гарнизони и да ги предаде на римляните, евакуирани преди отпразнуването на Истмийските игри[2]. Филип трябвало да изтегли своите гарнизони и от онези градове, които се намират в Азия, като Евром, Педаз, Баргилия, Иасос, Мирина, Абидос, Тасос и Перинт, по отношение на тях

---

[2] Масиниса бил първоначално нумидийски авантюрист, сетне цар на Нумидия, който като оръдие на римляните и техен съюзник трябвало да бъде богато възнаграден за сметка на Картаген.

[1] Филип V Македонски (управлявал от 220—179 г. пр. н. е.).

[2] Всенародни гръцки празненства, които се провеждали на Коринтския провлак, недалеч от прочутия храм на Посейдон.

било решено те също така да бъдат свободни; по отношение пък на освобождението на киосците Квинкций[3] трябвало да съобщи писмено на витинския цар Прусий решението на сената. Освен това Филип се задължавал да върне на римляните пленниците и бегълците, както и да им предаде всички военни кораби с изключение на пет и на царския кораб, който бил почти негоден за употреба вследствие на своите размери, тъй като могъл да се движи с помощта на 16 реда гребла; Филип се задължил да не държи повече от 5000 души въоръжени и нито един боен слон; нему не се разрешавало да води война вън от пределите на Македония без съгласието на сената; той трябвало да заплати на римския народ 1000 таланта, половината от тях в брой, а другата половина на части в продължение на 10 години. Валерий Анциат[4] пък съобщава, че на царя била наложена контрибуция по 4000 фунта сребро [около 1308 кг] в продължение на 10 години, а Клавдий[5] — че данъкът, наложен на Филип, бил 4200 фунта [около 1373,40 кг] в продължение на 30 години, като той заплати обаче в брой 20 000 фунта [около 6540 кг]; според неговите сведения [в договора] било добавено изрично Филип да не води война с пергамския цар Евмен, сина на Атал, който по това време току-що бил стъпил на престола. За гарантиране на договора били взети заложници, между които и Деметрий, синът на Филип. Валерий Анциат добавя, че на Атал били дадени задочно като подарък остров Егина и слонове, на родосците — Стратоникея[6] и други градове в Кария, които Филип държал под своя власт, а атиняните получили островите Парос, Имброс, Делос и Скирос.

25. Гърция става римска провинция

Тит Ливий, XXXIII, 31—32

31. Всички гръцки държавици одобрили този мир. Против решенията на десетчленната комисия роптаели тайно само етолийците. „Това са — казвали те — празни писания, украсени с призрачна свобода; защото римляните връщат едни градове, без да ги споменават поименно, а други споменават по име и ги обявяват за свободни, без да ги върнат, ако не за това, защото в действителност се освобождават градовете в Азия, кои-

---

[3] Квинкций — Тит Квинкций Фламинин, консул през 198 г. пр. н. е. и главнокомандуващ на римските войски през време на II македонска война.

[4] Валерий Анциат бил римски аналист, който живял през II в. пр. н. е. Тит Ливий използувал и неговото съчинение като извор.

[5] Квинт Клавдий Квадригарий бил един от представителите на по-младите аналисти.

[6] Стратоникея, по-рано Идриас, дн. Ескихисар в Мала Азия. Градът бил преименуван в Стратоникея от Антиох Сирийски Сотер в чест на жена му Стратоника.

то са по-сигурни поради своята отдалеченост, а градовете в Гърция, чиито имена не се споменават дори, като Коринт, Халкида, Орей, Еретрия и Деметриада, се задържат.“ Това обвинение не било съвсем неоснователно, тъй като съществувало съмнение относно съдбата на Коринт, Халкида и Деметриада. Сенатското решение, по силата на което била изпратена десетчленна комисия, обявила за свободни всички градове в Гърция и Азия с изключение на тези три града, по отношение на които пълномощниците получили нареждане да вземат такова решение, което да бъде едновременно от полза за държавата и в съгласие с такова тяхно решение, взето съобразно с техния дълг и съвест, което се налагало от политическото положение. Тъй като римляните не се съмнявали ни най-малко, че Антиох ще се прехвърли в Европа веднага щом сметне, че силите му позволяват да стори това, те и затова именно не желаели да му позволяват да заеме градове с такова изгодно местоположение. Квинкций заедно с десетте упълномощени от сената комисари отишли от Елатея[1] в Антикира[2], а оттам в Коринт. Тук на събранието на десетте комисари [делегати на сената] в продължение на почти цели дни се провеждали съвещания върху свободата на Гърция. Квинций поддържал постоянно, че „трябва да се даде свобода на цяла Гърция, ако те искат да запушат устата на етолийците, ако желаят да внушат любов към името на римляните, ако желаят да ги убедят, че римляните са се прехвърлили тук отвъд морето, за да донесат свобода на Гърция, а не за да поемат те самите господството на Филип [над Гърция]. Останалите [сенатски делегати] не му възразявали нищо по отношение на свободата на гръцките градове, но все пак изтъквали, че за самите градове ще бъде по-сигурно да останат за известно време под закрилата на римляните, отколкото да сменят владичеството на Филип с онова на Антиох. Най-сетне било взето решение Коринт да бъде върнат на ахейците, като обаче на Акрокоринт остане един римски гарнизон, а Халкида и Деметриада да бъдат задържани от римляните, докато изчезне всяко опасение от страна на Антиох.

32. Настъпвало определеното време за отпразнуването на Истмийските игри, едно празненство, което и по друго време привличало голямо стичане на зрители било по причина на вроденото у гръцкия народ влечение към този вид игри, при които се оспорва наградата за сила, бързина и ловкост във всички изкуства, било поради изгодното местоположение, което доставяло на хората посредством разположените едно срещу друго морета всички необходими предмети; тук ставало тържището, на което се срещали народите на Европа и Азия; а по онова време се стекли от всички страни не само за да задоволяват обичайните си нужди, но и затова, защото очаквали с напрегнато възбуждане да узнаят какво ще бъде бъдещото положение на Гърция и каква ще бъде съдбата на всяка държава поотделно; те разсъждавали помежду си по този въпрос и не само тихичко, но и открито при разговорите си едни изказвали едни, а други — други предположения относно това, как ще постъпят римляните, но едва ли някой вярвал, че римляните ще напуснат цяла Гърция. Заели местата си, за да наблюдават зрелището. Глашатаят заедно с тръбача според обичая излезли на средата на арената, откъдето обикновено се обявявало чрез тържествени формули започването на игрите. След като звукът на тръбата установил тишина, глашатаят произнесъл следните думи:

„Римският сенат и главнокомандуващият Т. Квинкций след победата си над цар Филип и македонците решават и постановяват всички коринтийци, фокейци, локрийци заедно с остров Евбея и магнетите, тесалийците, перебите и фтиотидските ахейци да бъдат свободни, да не плащат данъци и да имат свои собствени закони.“ Той изброил всички племена, които се намирали под властта на Филип. При тези думи на глашатая избухнала такава радост, каквато изобщо е възможно да обземе хората; всеки един едва вярвал на ушите си; всички с изумление се гледали помежду си точно тъй, както се гледа на призрака при сновиденията; въобразявайки си, че не са чули добре, те питали най-близките си съседи дали не са се излъгали. Глашатаят бил повикан отново, тъй като всеки желаел не само да чуе, но и да види вестителя на свободата; последният повторил думите, които бил произнесъл вече. Тогава, когато радостта им била вън от всякакво съмнение, избухнали гръмки ръкопляскания, съпровождани с гръмки викове, и те се повтаряли много пъти; по тоя начин било напълно очевидно, че от всичките блага за народа няма нищо по-приятно от свободата. След това игрите завършили много бързо; зрелището не привличало нито вниманието, нито погледите на зрителите; до такава степен тази единствена радост заглушавала възприемчивостта им към всички други удоволствия.

26. Подчиняване и ликвидиране на Македонската държава (168 г. пр. н. е.)

Тит Ливий, XIV, 17

17. След това сенатът се занимал с назначаването на легатите, по чиито указания Луций Емилий Павел, Луций Аниций трябвало да уредят работите в подчинените страни (става дума за Македония и Илирия). За Македония била назначена

---

[1] Елатея (дн. Драхмани), град в Средна Гърция (обл. Фокида) с много изгодно стратегическо местоположение.

[2] Антикира (дн. Аспра Спития), град в Средна Гърция, на южния бряг на Фокида (по-точно на Коринтския залив).

една комисия от десет души, а за Илирия — от пет души. Първите, които трябвало да отидат в Македония, били Аул Постумий Луск и Гай Клавдий, които били бивши цензори. След тях Квинт Фабий Лабеон, Квинт Марций Филип, Гай Лициний Крас, който бил колега на Емилий Павел по консулство и който по силата на едно продължение на пълномощията му тогава бил наместник на провинция Галия. Към изброените бивши консули те прибавили Гней Домиций Ахенобарб, Сервий Корнелий Сула, Луций Юний, Гай Антистий Лабеон, Тит Нумизий Тарквинензис, Аул Теренций Варон...

Прочее, макар че в Македония и Илирия били изпратени такива мъже, чиито съвети, както трябвало да се очаква, биха възпрели пълководците да се увлекат и да вземат мерки, недостойни „за снизходителността и достойнството“ на римския народ, все пак сенатът не пропуснал да разисква и постанови главните точки на мерките, тъй щото членовете на сенатската комисия още от Рим могли да занесат на пълководците един напълно разработен план.

Тит Ливий, XIV, 18

18. Преди всичко било постановено македонците и илирийците да бъдат „свободни“, за да може на всички народи да стане ясно, че победоносното оръжие на римския народ носи на свободните народи не робство, а, напротив, че то освобождава пъшкащите под робски ярем народи да имат възможността да се уверят, че могат да запазят спокойно и завинаги своята свобода под закрилата на римския народ. И ония, които досега са живеели под властта на царете [македонски и илирийски], да изпитат, както в момента, по-голямо снизхождение и справедливост от страна на римския народ, тъй и да повярват, че ако някога техните царе са започнали война с римския народ, краят на тази война ще донесе на римския народ победа, а на тях — освобождение. Било поставено също тъй да се премахнат данъците, с които се облагали дотогава рудниците, колкото и огромни да били престъпленията от тях, както и да се премахне и даването под наем на полските имоти, тъй като тоя данък не могъл да бъде събиран без данъчни откупчици. А там, където имало откупчик на данъци, то значело, че публичното право не съществува или пък че свободата на съюзниците е унищожена. Но събирането на споменатите данъци не могло да бъде предоставено на македонците, защото там, където администрацията имала възможност да плячкосва, там никога не щели да липсват причини за вълнения и смутове. Също тъй Македония не бивало да има свое народно събрание, за да не би някой безсъвестен ласкател на тълпите да се опита да превърне дадената им разумно и полезно ограничена свобода в една пагубна разюзданост. И затова Македония трябвало да бъде разделена на четири области и всяка една от тях да има свое народно събрание, като всяка една трябвало да плаща на римския народ половината от данъците, които някога трябвало да плаща на македонските царе. Подобни инструкции били дадени на римските комисари и по отношение на Илирия. Останалото било предоставено на пълководците и комисарите те да решават при разглеждането на отделните въпроси какви по-конкретни мерки подхождат да се вземат според случая.

27. Бруталната експлоатация на провинциите от римските наместници, лихвари и др.

Марк Тулий Цицерон

Марк Тулий Цицерон (102—48 г. пр. н. е.) е виден римски държавен обществен деец през къснорепубликанския период и един от най-бележитите оратори не само на Рим, но и изобщо на античността. Бидейки от незнатен произход (от средно конническо семейство), Цицерон според господствуващите тогава схващания сред знатната ръководна върхушка на късната римска аристократическо-робовладелска република бил homo novis *(„нов човек“ — един вид „парвеню“) и могъл да си пробие път в обществено-политическия и културния живот главно благодарение на своите ораторски и писателски дарби, на своята рядка образованост и на своята непрекъсваща енергия и прилежност. По-иначе стоят нещата, когато речем да преценяваме Цицерон по отношение на неговите класови и обществено-политически позиции. Като политически деец Цицерон застъпвал отначало интересите на конническото съсловие, но след това преминал в лагера на сенатската аристокрация (нобилитета); Цицерон смятал, че е държавно полезно и възможно да се съгласуват интересите на тези две най-големи и най-влиятелни прослойки, за да се утвърдят позициите на онази част от ръководната робовладелска върхушка, която се борела за запазването на римската аристократическа република против домогванията на амбициозните военачалници от типа на Сула, Помпей, Цезар, М. Антоний, Крас и др. към еднолична власт, т. е. към военно-робовладелска монархия. Последната въпреки усилията на Цицерон възникнала неизбежно в лицето на т. нар. принципат. Без да може да прецени правилно и всестранно съотношението на силите, борещи се за запазването на републиката и за нейното премахване, Цицерон застанал в навечерието на принципата начело на ония сенатски групировки, които били за република. Със своите произнесени по онова време речи той засегнал силно и лично Марк Антоний, който след убийството на Цезар се смятал за негов приемник. Марк Антоний решил, че за да осигури пътя си към еднолична военна монархия, трябва да се отърве от Цицерон. През 43 г. пр. н. е., малко след убийството на Цезар, Цицерон загинал от ръката на убийци, действуващи по заповед на М. Антоний.*

Богато е книжовното наследство на Цицерон, дошло и до наши дни. На първо място следва да споменем 58 речи (някои от които в непълен вид), над 850 писма, от които 90 адресирани до него най-вече от негови близки приятели и роднини, също тъй и многобройни философски произведения и трактати върху ораторското изкуство. Може да се каже, че почти всички съчинения на Цицерон са пряко или косвено важен извор за историята на късноримската аристократическа република. Особено ценни обаче като извори, отразяващи понякога непосредствено ден след ден някои от най-ярките моменти от бурната политическа история на римската република в навечерието на принципата, са речите и писмата на Цицерон.

Престъпленията на Верес в Сицилия

Цицерон, Процесът срещу Верес, I, III, 4—5

4. . . Верес[1] никъде не остави толкова дълбоки следи и толкова ясни доказателства за своите престъпления, както в провинция Сицилия, която той в продължение на три години успя да разори и ограби до такава степен, че вече е невъзможно тя да се върне в предишното си състояние, и са нужни много години, за да може тя да си възвърне, макар и отчасти, своето някогашно благосъстояние, и то само при условие, че преторите, които я управляват, бъдат безупречно нравствени и честни хора. Когато той беше претор, сицилийците не знаеха нито своите закони, нито решенията и постановленията на сената, нито пък общочовешките права. Всеки притежаваше само онова, което се изплъзваше от погледа на този алчен и развратен човек поради неговата разсеяност или което се запазваше непокътнато поради неговата преситеност.

5. Всички въпроси в течение на тия три години се решаваха само по негово желание. Верес можеше да си присвои по силата на своята съдебна власт всичко независимо от това, кому принадлежеше то и дали не бе оставено на някого от баща му или от дядо му. Огромни парични суми бяха събирани от имуществата на селяните въз основа на небивали и несправедливи разпореждания; наши верни съюзници се смятаха за врагове, римски граждани се изтезаваха и убиваха по същия начин, както се изтезават и убиват робите, а най-известни и големи престъпници се освобождаваха от съд срещу подкуп. Най-почтени и безупречни в нравствено отношение хора биваха осъждани задочно и лишавани от граждански права. Пристанища, които представляваха непристъпни крепости, и огромни прекрасно украсени градове станаха достъпни за нападенията на пиратите и разбойниците. Сицилийските моряци и войници, които бяха наши съюзници и приятели, умираха от глад. Прекрасната и снабдена с всичко необходимо флота за голям срам на римския народ бе изгубена и унищожена. А Верес в качеството си на наместник открадна и присвои всички старини, паметници, които бяха отчасти поверени като украса на градовете от богати царе, отчасти дадени или пък върнати на сицилийците от нашите победоносни пълководци. Той постъпваше тъй не само със статуите и украшенията, които бяха собственост на градовете, не! Той ограбваше и всички храмове, без да пощади и най-свещените, докато в края на краищата не остана на сицилийците нито един бог, чиято статуя да притежава според него някаква художествена стойност и да е произведение на някой старинен майстор. Срам ме е да разказвам за неговите любовни похождения и за гнусните му постъпки, извършени от него под влияние на страстта. Освен това аз не желая да увеличавам скръбта на ония хора, които не можаха да опазят своите съпруги и деца от пристъпите на неговите необуздани страсти. Та нима някой ще каже, че всички тия престъпления са извършени от него, без за тях да знаят всички? Струва ми се, че няма такъв човек, който, като чуе името му, да не може да разкаже за неговите престъпления. Ето защо аз много повече трябва да се боя от това, да не би да бъда упрекнат, че пропускам много от неговите престъпления, отколкото от това, че ги измислям, за да предизвикам чрез това неговото осъждане. Според мене това множество е дошло не с цел да узнае от мене в какво обвиняват Верес, а за да подложи заедно с мене на грижливо обсъждане това, което му е известно.

Безчинствата на Пизон[2] в Македония

Цицерон, Реч против Пизон, гл. 34—35

34. Мислиш ли, че ние не сме проследили достатъчно злините и бедствията, които твоята власт е причинила на провинцията?... Ние узнахме за престъпленията, които ти извърши веднага след като пристигна в провинцията. Тогава ти прие пари от дирахийците[3], за да погубиш своя хазаин Платор[4], и отседна в дома на същия, чиято кръв бе обещал [на дирахийците]. Ти получи от него роби-музиканти и други подаръци, успокои го въпреки страха му и големите му съмнения и го накара да дойде в Тесалоника[5], като разчиташе на своята закрила. Там ти го уби, и то не по обичая на предците ни, ако и той, нещастникът, да би предпочел да загине под удара на секирата[6]

---

[1] Гай Верес бил пропретор на Сицилия между 73—71 г. пр. н. е. и се проявил там като извънредно жесток и граблив управител. През 70 г. по молба на сицилийците Цицерон излязъл с обвинения против Верес, които са отразени в неговите прочути 5 речи против Верес и в речта му „Против Цецилий за определяне на обвинителя“. В тези свои речи Цицерон доказал тъй убедително престъпленията на Верес в Сицилия, че последният сметнал за уместно още преди края на процеса да отиде в изгнание.

[2] Луций Калпурний Пизон; консул в 58 г., се проявил като безпринципен и развратен обществен деец и като не по-малко жесток и корумпиран наместник на провинция Македония. Той бил враг на Цицерон и заедно със своя колега по консулство Габиний поддържал Клодий по време на неговата акция срещу Цицерон. Тази акция завършила с експулсирането на Цицерон от Италия. Голяма част от своето изгнаничество Цицерон прекарал в Македония. След своето консулстване Пизон станал наместник на Македония и ограбил тази провинция по най-безсрамен начин. Завръщайки се от изгнание, Цицерон нападнал Пизон в специална реч, от която даваме и горния откъс.

[3] Дирахий се намирал на мястото на днешния гр. Дурес (Драч) в Албания.

[4] Виден илирнец от Орестида (македонска област по горното течение на река Халиакмон — дн. Бистрица).

[5] Дн. Солун, който бил административно средище на римската провинция Македония.

[6] Т. е. под ударите на секирата на някой от неговите ликтори.

на своя хазаин, а заповяда на лекаря, когото ти водеше със себе си, да му пререже вените. Към убийството на Платор ти прибави и онова на Плеврат, неговия другар, когото ти въпреки преклонната му възраст преби със снопа пръчки[7].

Ти също, понеже се бе продал на цар Котис за триста таланта, нареди да посекат със секирата Рабокент, един от първенците на племето беси, макар че беше дошъл в твоя стан като пратеник и ти обещаваше голяма помощ и подкрепа в пехотинци и конници от страна на бесите. А ти погуби не само него, но и останалите пратеници, които бяха дошли заедно с него, и продаде главите им на цар Котис. На данселетите[8], племе, което винаги се е подчинявало на нашата власт и дори през време на общото въстание на варварите при претора Гай Сенций[9] е защищавало Македония, ти обяви престъпна и жестока война. Докато можеше да ги използуваш като най-верни съюзници, предпочете да ги превърнеш в най-върли врагове. Тъй ти застави постоянните защитници на Македония да станат нейни опустошители и грабители. Те разстроиха събирането на налозите, превзеха градове, опустошиха полето, заробиха нашите съюзници, отмъкнаха и отвлякоха добитък. Жителите на Тесалоника се опасяваха за града си и се видяха принудени да подсилят крепостта му.

35. Ти ограби светилището на Зевс Збелсурд[10], най-старото и най-таченото у варварите. Безсмъртните богове накараха нашите войници да изкупят твоите престъпления; те бяха сполетени от една нова болест и никой от тях не можеше да се излекува, щом веднъж е заболял. Никой не се съмняваше, че нарушението на гостоприемството, убийството на пратениците, престъпното предизвикване на покорните съюзници към война и ограбването на светилищата са причинили това тъй отчайващо положение. От тоя малък брой престъпления ти вече можеш да разбереш изцяло своята виновност и жестокост.

Нужно ли е сега да изтъквам в пълнота твоето користолюбие, което е играло толкова голяма роля в безбройните ти престъпления? Аз ще се задоволя да спомена накъсо някои факти, които са неизвестни. Не остави ли в Рим за своя сметка като оценка на главата ми осемнадесет милиона сестерции,[11] които съкровището ти даде за обзавеждане? Нали когато жителите на Аполония[12] ти дадоха в Рим двеста таланта[13], за да се отърват да плащат данъка си, ти по свой почин предаде Фуфидий, римски конник и заслужил гражданин, като заемодател на неговите длъжници? Нали, като предостави на своя легат и префект да избере място за зимен стан, съсипа изцяло някои нещастни градове, които бяха лишени не само от своите блага, но също и заставени да понасят престъпни изследвания и опожарявания? Каква мярка си сложил на оценката на събраното жито и каква мярка на доброволно даваното жито, ако може да се назове доброволно дадено това, което се изтръгва на сила и поради страх? Това почувствуваха наравно почти всички в провинцията и особено тежко ботиеите[14], византийците, херсонесците и Тесалоника. В продължение на три години[15] ти беше единствен господар, единствен продавач на всичкото жито от провинцията.

Римските лихвари в провинциите

Цицерон, Реч на Сула,[16] 56 и 58

56. Твърди се, че Ситий бил изпратен от Сула [обвиняемия] в Горна Испания, за да разбунтува тази провинция. Преди всичко, съдии, Ситий отиде там по времето, когато бяха консули Л. Юний и Г. Фигул, значително по-рано преди [да се проявят] злите намерения на Катилина и преди той да бъде заподозрян в това съзаклятие. Освен това той отиде там не за първи път, но след като е бил по тия места немного преди това и прекарал там няколко години. При това той отиде там не само защото имаше каквито и да били причини, а защото имаше твърде належащи причини. Той именно бе сключил договор с мавританския цар за една крупна парична сделка. Тъкмо тогава след неговото заминаване Сула управляваше и ръководеше неговите дела и благодарение на продажбата на много прекрасни имения на Ситий неговите дългове бяха изплатени. По такъв начин онова, което бе подтикнало останалите към престъпление, а именно ламтежът да запазят недвижимите си имоти, липсваше при Ситий и неговите имоти бяха отстъпени на кредиторите.

58. . . . Дълговете на Ситий бяха резултат не на неговата разпуснатост, но на неговите усилени парични сделки; той имаше дългове в Рим, а в провинцията му дължаха големи суми. Той не допускаше по времето, когато бе зает с тяхното събиране, пълномощниците му да търпят в неговото отсъствие някакви затруднения. Ситий предпочете да продаде цялата си недвижима собственост, да се лиши от най-ценното си бащино на-

---

[7] Снопа пръчки, носен от ликторите.

[8] Данселетите (дантелетите) населявали областта по горното течение на Струма.

[9] През 89 г. пр. н. е.

[10] Това е тракийското прозвище на Юпитер-гръмовержец, което не е предадено правилно в текста на Оксфордското издание (Urius).

[11] 450 000 златни лева (приблизително).

[12] Дн. Полина в Албания.

[13] 178 000 златни лева (приблизително).

[14] Племе, което живеело на запад от долното течение на Вардар (Аксий) с главен град Берия (дн. Бер).

[15] От 57—55 г. пр. н. е.

[16] Публий Корнелий Сула бил внук на диктатора Л. Корнелий Сула.

следство, отколкото да забавя по някакъв начин изплащането на парите на когото и да било от своите кредитори.

Корупцията в римските провинции през къснорепубликанско време

Цицерон, Писма до Атик, VI, 2, 4—5 (началото на май 50 г. пр. н. е.)

4. По време на съдебните издирвания, които се извършваха в Лаодикея[17], ние разглеждахме дела от всички диоцези [окръзи] с изключение само на Киликия и се добрахме до значителни резултати. Така оказа се, че много градове са освободени от дългове, че много други са значително облекчени от тях и че всички те, ползувайки се от своите закони и съдилища, са достигнали до автономия и са се замогнали. Аз дадох възможност на въпросните градове да се освободят от задълженост или поне да я пооблекчат по следните два начина. Единият от тях се състои в това, че под моя власт нямаше изобщо никакви разходи за издръжката на наместника — и когато казвам никакви, казвам го без преувеличение, — никакви, повтарям, и нито грош дори. Благодарение на това просто невероятно е до каква степен се замогваха градовете. Яви се обаче една друга възможност.

5. Невероятна беше крадливостта на самите гърци в градовете; това се вършеше от местните длъжностни лица. Аз събрах сведения за ония, които през последните десет години са заемали тия длъжности. Те открито признаваха. И тъй, за да не се излагат и компрометират имената им, те трябваше да върнат от средствата си парите на своите съграждани. Последните пък от своя страна без всякакви въздишки ги предаваха на публиканите[18], които не бяха плащали нищо за текущите пет години, а сега дори изплатиха недоборите за миналите пет години. . .

РАЗВИТИЕ НА РИМСКОТО РОБОВЛАДЕЛСКО ОБЩЕСТВО ПРЕЗ II и I В. ПР. Н. Е.

28. Развитие на селското стопанство в Италия

Марк Порций Катон

Марк Порций Катон (Старши), живял от 234 до 149 г. пр. н. е. е виден обществен деец и писател в Рим по времето, когато сравнително младото римско робовладелско общество достигнало една от върхните точки на своето политическо развитие. Катон бил консул и цензор. По произход той не бил от най-знатните върхове. Тъкмо поради обстоятелството, че бил смятан за „нов човек“, Катон отстоявал твърде ревностно силно подчертани консервативно-реакционни възгледи по отношение както на вътрешната, тъй и на външната политика на Рим. Тъй напр. той поддържал със забележителна упоритост и последователност схващането, че Картаген трябва да бъде унищожен.

Катон се проявил и като писател със значителни заслуги за усъвършенствуването на грубоватата и тромава дотогава латинска проза. Той написал историческо съчинение под наслов „Начала“ (т. е. „Ранна история на Рим“) в 7 книги, от които са оцелели за съжаление само незначителни откъслеци. В сравнително пълен вид е дошъл до нас неговият трактат „За селското стопанство“. В това съчинение е отразена нагледно идеологията на римските земевладелци — робовладелци от II столетие пр. н. е. Особено характерни са съветите, които той дава на робовладелците, как да експлоатират най-рационално труда на робите в селското стопанство, за да бъде то по възможност по-рентабилно. Освен това Катон излага в най-големи подробности и способите, които трябвало да се прилагат, за да могат грижите за селското стопанство да се увенчаят с успех.

Най-доброто стопанство

Катон, За селското стопанство, 6

Помни, че работата със земята е, както с човека: колкото и да са големи неговите печалби, ако той изразходва много, то и неговите доходи са малки. Ако ме запиташ какво стопанство е най-добро, то аз ще кажа така: онова стопанство, което е с площ 100 югера[1] с най-разнообразна почва и е най-добро място: първо, с лозе, ако виното е доброкачествено и в голямо количество; второ, с поливна зеленчукова градина; трето, с върбалак; четвърто, с маслинена градина; пето, с ливади; шесто, с житна нива; седмо, с гора, където да могат да се режат листа за изхранване на добитъка; осмо, с лозе, в което лозите да се вият около дърветата; девето, гора с дървета, които дават жълъди.

Задълженията на вилика

Катон, За селското стопанство, 5

Ето какви са задълженията на вилика[2]. Той е длъжен да въведе добър ред, да спазва празниците; да не докосва с ръка чуждо; да пази усърдно своето. Той разрешава споровете на робите; ако някой се е провинил в нещо, той трябва да накаже здравата виновния, като държи сметка за неговата простъпка.

---

[17] Лаодикея (на р. Лик), дн. Ескихисар, близо до Денизли — град в Мала Азия, основан от Антиох Теос. През проконсулството на Цицерон в провинцията Киликия — нейн административен център.

[18] Откупвачите на събирането на данъците.

[1] Площта от 100 югера отговаря на около 25 днешни хектара, тъй като 1 югер има днешни 25,18 ара.

[2] Вилик (villicus се наричал управителят (надзирателят) на робовладелското имение (т. нар. вила). Той можел да бъде роб, освободен роб или свободен човек, но във всички случаи трябвало да отстоява усърдно интересите на собственика на имението.

Робите не трябва да се чувствуват лошо: те не бива да мръзнат и гладуват. Под надзора на вилика те трябва да бъдат заети винаги с работа: така той ще ги предпази по-лесно от лоши постъпки и от кражба. Ако виликът не желае робите да имат лошо държане, то те няма да се държат лошо. Ако обаче той търпи това [т. е. техните лоши постъпки], стопанинът не бива да оставя това ненаказано. За добрата служба той изразява своята благодарност, за да пожелаят и останалите да се държат добре. Виликът не бива да се разтакава без работа и да отива на обяд. Робите при такъв вилик са заети с работа; той следи за изпълнението на онова, което е заповядал стопанинът. Виликът не бива да се смята за по-умен от стопанина. Приятелите на стопанина той смята и за свои приятели; и изпълнява онова, което му е заповядано. Жертвоприношения той извършва само на празника Компиталии[3], и то на кръстопътищата или на огнището. Без заповед на стопанина той не дава никому назаем; онова, което стопанинът е дал назаем, той е длъжен да го изиска да бъде върнато обратно. Той не бива да дава никому назаем семе за посев, хранителни продукти, пшеница, вино, дървено масло. Той разполага с две или три стопанства, в които той може да помоли за онова, което му е нужно, и на които той самият дава назаем, но на никого повече.

Той трябва често да дава сметка на стопанина. Той не бива да задържа повече от един работник, нает срещу парично възнаграждение или за сметка на добива. Той не бива да купува нищо без знанието на стопанина и не бива да скрива нищо от него. Не бива да държи [в стопанството] и паразит. Нему е забранено да се съветва с харуспики, авгури или да се допитва до вещател или халдеец.[4] Той не бива да лъже орната нива. Той е длъжен да се постарае да изучи всякаква полска работа, но само че не до изморяване. Ако той работи, той ще може да знае какво кроят робите и те ще бъдат по-сговорчиви. Ако той постъпва по този начин, няма да му дойде никога наум да се разтакава без работа; ще бъде по-здрав и ще спи по-добре. Той пръв ще става от леглото си и последен ще ляга: първо да погледне дали имението е заключено, дали всеки спи на мястото си и дали е раздадена кърма на добитъка.

---

[3] Компиталиите били старинен празник у римляните в чест на ларите, божествата, които закриляли улиците, кръстопътищата, а и нивите. В този празник, който се празнувал от 3 до 5 януари, вземали участие и робите, а виликът имал право да извършва жертвоприношения.

[4] Под залдейци тук трябва да се разбират различни скитащи се по селата гадатели и „пророци“, чиито гадания по вътрешностите на жертвените животни понякога били в ущърб на собствениците на вилите.

Издръжката на робите

Катон, За селското стопанство, 56—59; 104

65. Дажбата на робите. На онзи, който работи на нивата: през зимата — по 4 модии[5] пшеница [около 26 кг], а през лятото — по 4,5 модии [около 36 кг] на месец; на вилика, ключарката, надзирателя и на свинаря — по 3 модии [около 20 кг] месечно. На окованите във верига през зимата — по 4 либри пшеница [около 1,5 кг] на ден, а през лятото, когато се прекопават лозята — по 5 либри [2 кг] дотогава, докато излязат смокините. Тогава се преминава отново към 4 либри [1,5 кг] дневно.

57. Виното, което се полага на робите. След завършване на гроздобера робите да пият три месеца наред вторак [виното, получавано от преработката на пращините]; на четвъртия месец ще получават по 1 хемина[6] на ден, т. е. по 2,5 конгии на месец [8 конгии=квадрантал= 1 амфора]; на петия, шестия, седмия и осмия месец; на деветия, десетия, единадесетия и дванадесетия месец — по 3 хемини на ден, т. е. по 1 амфора на месец.

Освен това на празника Сатурналии[7] и Компиталии — по 3,5 конгии на всеки човек. Цялото количество вино, което се пада на всекиго през годината, е 7 квадрантала [7 амфори]. На окованите във вериги давай добавки съответно на работата, която извършват. Ако всеки от тях изпие през годината 10 квадрантала [10 амфори], то не е особено много.

58. Дажбата на робите в продукти (освен хляба). Приготви запас от колкото е възможно повече маслини. След това приготви надлежно [чрез олющване] зрелите от тях — такива, от които може да се получи съвсем малко зехтин. Пази ги, за да могат те да се задържат колкото е възможно по-продължително време. Когато маслините изгният, давай дребна риба в саламура, примесена с оцет. Зехтин давай на всеки един по 1 селстарий на месец [около 0,5 л], а по модий сол [около 8 кг] на човек за 1 година е достатъчно.

---

[5] Един модий=6,75 литра.

[6] Хемина — мярка за вместимост (главно на течности); 1 хемина=$^{1}/_{2}$ секстарий; 1 секстарий=$^{1}/_{6}$конгий; 1 конгий=$^{1}/_{8}$ амфора.

[7] Сатурналиите били твърде старинен празник, който в най-старо време се чествувал на 17—19 декември. През римската императорска епоха празникът траял цяла седмица. През време на Сатурналиите преставала всякаква обществена дейност; опрощавали се всички наказания, наложени на учениците, раздавали се щедри подаръци и навред царели бурни веселби и пиршества. Със Сатурналиите е свързана и представата на т. нар. „Златен век на земята“. Като реминисценция от тези представи на 19 декември робите се смятали за свободни хора и се третирали като такива. Оттам обичаят на този ден господарите да прислужват на своите роби. Немалко елементи от древноримските Сатурналии са заимствувани в коледните и великденските обичаи на християните.

59. Облеклото на робите. Да се дава по 1 туника на тежест 3,5 фунта и наметало на всеки две години. Всеки път, когато ще даваш туника и наметало, първо прибирай старите за изработване от тях на завивки от парцали. Хубави и здрави дървени обувки трябва да се дават всеки две години.

104. Вино за робите през зимата. Налей 10 квадрантала гроздов сок в бъчвата; добави в същата бъчва 2 квадрантала силен оцет, 2 квадрантала сапа[8], 50 квадрантала прясна вода. Разбърквай тази смес с пръчка три пъти дневно в продължение на 5 дни. Долей там 64 секстария застояла морска вода, запуши долия с капак и след 10 дни го замажи. Това вино ще ти стигне до най-дългия ден през годината [буквално до лятното слънцестоене]. Онова, което остане в бъчвата след тази дата, ще представя твърде силен и превъзходен оцет.

Марк Теренций Варон

Марк Теренций Варон (116—28 г. пр. н. е.) е един от най-продуктивните римски писатели от къснорепубликанската епоха. По своите многостранни интереси и познания този „енциклопедист“ от късната република е достоен предшественик и пример за подражание на по-стария Плиний от периода на ранната империя. От многобройните трудове на Варон, които в по-голямата си част представляват усърдни компилации, ще споменем тук неговите „Древности“ („Стара история“ — главно на Рим), от които не е оцеляло почти нищо. По-добра е съдбата на неговия трактат „За селското стопанство“, който се е запазил изцяло и представя важен извор за икономиката на Рим и Италия от къснорепубликанската епоха. Оцелели са няколко книги от прочутия Варонов трактат „За латинския език“. Изпод прилежното перо на Варон са излезли и няколкостотин биографии, в които бил събран огромен фактически материал, но които за жалост не са дошли до нас.

Варон, За селското стопанство, I, 16—17

16. Остава ни да разгледаме онези неща, които са вън от имението, а именно заобикалящата го околност, която поради своята близост влияе силно върху земеделието. Условията [на тази съседна околност] са следните: [първо] заплашен ли е от опасност съседният район, [второ] съществуват ли някакви пречки за износа на нашите продукти или пък за вноса на онова, което е необходимо, [трето] има или няма пътища и реки, или пък няма такива, които да са удобни, [четвърто] налице ли е нещо от такова естество в съседство с имението, което да е полезно или вредно за нашите орни поля. От тези четири условия много важно е първото, а именно дали районът е безопасен, или пък е изложен на опасност. Понеже много превъзходни по качество земи не е възможно да бъдат обработвани поради разбойническите обири, на които те са изложени от страна на техните съседи, като напр. някои места в Сардиния, които се намират наблизо до Целия и в Испания, разположени недалеч от Лузитания.[1] Онези имения са особено доходни, в съседство на които има удобни средства за превоз, тъй щото да може да се изнася за продан онова, което се ражда в тях, и да се внася онова, което е необходимо в имението. Има наистина много хора, в чиито имения липсва житото или виното, или нещо друго, което трябва да се внася от другаде. Има и, от друга страна, немалко други, които могат да изнасят известни продукти. Така напр. в съседство с Рим е много изгодно да се обработват градини, като в тях се отглеждат виолетки, рози и други цветя, и въобще да се отглежда в голямо количество онова, което се търси на пазара в Рим, докато в едно отдалечено имение, където няма пазар за такива продукти, подобни култури не са доходни. Също тъй, ако в съседство с имението има градове или села, или дори многобройни ниви и вили на богати хора, където може да се купи евтино онова, което е необходимо за имението, и да се продаде излишъкът, като напр. подпорките, стълбите, тръстиката — такова едно имение е по-доходно, отколкото ако онова, което е необходимо, трябва да се докарва отдалеч. А понякога да купуваш от съседа си е даже по-изгодно, отколкото да произвеждаш същото нещо в своето собствено имение. Ето защо много земеделци предпочитат да наемат от своите съседи лекарите, тепавичарите и работниците, отколкото да държат постоянно такива занаятчии в своите собствени имения, тъй като смъртта само на един такъв занаятчия понякога поглъща целия добив от имението. Богатите владелци на имения обикновено възлагат тази част от задълженията [по поддържане на именията си] на своята домашна прислуга. Ако обаче градовете или селата се намират далеч от имението, владелците купуват дърводелските работници, за да ги имат под ръка във вилата си, а също тъй и останалите необходими занаятчии, за да не би робите в имението да напускат работата и да се скитат по цели дни през работното време, което те биха могли да оползотворят по-добре в труд, чрез който да направят земята по-плодородна и по-доходна. Затова именно и в книгата на Сазерна[2] се предписва никой освен вилика и магазинера да не излиза от имението или пък само онзи, когото самият вилик изпрати. Ако пък някой излезе самоволно, той не бива да мине без наказание. Ако ли пък виликът не го накаже, да се търси отговорност от самия вилик. Това предписание би могло да бъде формулирано още по-добре по следния начин: никой да не излиза без заповед на вилика, виликът пък да не се отлъчва

---

[8] Сапа, лат. дума, с която се означава гъсто и специално преварявано вино.

[1] Лузитания в Пиренейския полуостров се покрива приблизително по територия с днешна Португалия.

[2] Двама едноименни автори — баща и син, които били известни, че пишат по въпросите на селското стопанство. Единият от тях, вероятно съвременник на Варон, е бил и негов извор, от който той и по-късни автори черпели доста сведения.

без заповед на господаря повече от един ден и не по-често, отколкото това е необходимо за имението. Трето, същото имение става доходно, ако има пътища, по които да могат да минават лесно колите, или ако има наблизо реки, които са плавателни. Защото, както е известно, това са двете главни съобщителни средства, благодарение на които много имения могат да внасят и изнасят. Четвъртото условие, което също тъй има значение за размера на дохода, са културите, които се отглеждат на земята на съседа, граничеща непосредствено с дадено имение. Ако напр. на границата на съседа има дъбрава, то ти не можеш да засяваш успешно около тази дъбова горичка маслини, тъй като естеството [на дъба и маслината] е до такава степен различно, щото дърветата не само ще дават по-малко плодове, но ще започнат да се отклоняват настрана от имението, както това става с лозата, когато тя расте в съседство с овощни дървета. По същия начин като дъба и наличието на големи и засети нагъсто орешаци в съседство с имението прави неговата земя безплодна.

17. Дотук аз разгледах теоретически въпроса за четирите съществени условия, които се намират в тясна връзка с почвата, и за другите четири съображения, лежащи вън от имението и имащи пряко отношение към обработването на земята. А сега ще посоча средствата, които служат за обработване на земята. Едни автори разделят тези средства на два вида, а именно на хора и на сечива, без които хората не могат да обработват земята. Други автори пък различават в тези средства три вида с оглед на това, от какъв род е инвентарът, а именно: такъв, който има членоразделна реч, който издава нечленоразделни звукове и който е ням. Към първия вид инвентар спадат робите, към втория — воловете, а към третия — колите. Всички ниви се обработват от роби или от свободни, или пък и от двата тези вида работна сила. Свободните или сами лично обработват земята заедно с тяхната челяд, какъвто е случаят с огромното мнозинство от бедняците, или с наемни работници и надничари, които завършват най-важните работи, като гроздобера, сенокоса, а също така и с такива работници, които у нас се наричат obaerarii (оберарии), т. е. с работници, които са изпаднали в робство поради дългове; последните и досега са твърде многобройни в Азия, Египет и Илирия. И за едните, и за другите имам да кажа следното. За обработването на земята в нездравите местности е по-целесъобразно да се използуват наемни работници, отколкото роби, а също тъй се използува трудът на наемните работници и в здравите местности за извършване на най-важните селскостопански работи, като напр. прибирането на добива от гроздобера и жътвата. По въпроса, какви трябва да бъдат работниците, Касий[3] прави следните препоръки: трябва да се подбират такива работници, не по-млади от 22 години, които са податливи за работа в селското стопанство и могат да понасят усилията на тежкия физически труд. За това може да се съди, като им се възлагат различни работи и като начинаещите работници бъдат разпитвани каква работа са вършили у предишния си господар. Робите, които ще бъдат поставени като ръководители, не бива да бъдат нито необуздани, нито пък плахи и несигурни; те трябва да имат известно образование и културни обноски, да бъдат скромни и почтени, да бъдат и по-възрастни от работниците, които те надзирават и за които току-що говорих, тъй като на тях ще им се подчиняват по-лесно, отколкото на по-младите. Освен това начело на тези групи работници трябва да стоят най-вече такива роби, които имат опитност в селското стопанство, защото те са длъжни не само да заповядват, но и да участвуват в работата, за да служат като пример за подражание в своята работа и за да знаят всички, че те са начело на работата, защото превъзхождат останалите по своите знания и опитност. Не бива обаче да се позволява на началника да ръководи работата по начин, че да обуздава подчинените си повече с помощта на тоягата, отколкото с думи, ако това не се налага от необходимостта. Не бива също така да се набират много роби от една и съща народност, защото по тази причина избухват най-често свади и конфликти. Добре е да се засилва усърдието на началствуващите лица, като им се дават средства, чрез които те да могат да си създадат свое малко частно имение [пекулий], да си вземат жени за съжителство от своите другарки съробини, от които да имат деца. По този начин те стават по-сигурно предани и по-здраво привързани към имението. Така напр. поради подобни родствени връзки, създадени по пътя на женитбата, робските „семейства“ от Епир се ползуват с такава добра репутация и се продават толкова скъпо. За да се поддържа и засилва самолюбието и бодростта у началствуващите лица, добре е да им се оказва от време на време известно внимание под формата на почетни отличия. С работниците, които стоят начело на другите, е добре да се съветваме какви работи трябва да се извършват. Когато с тях се постъпва по такъв начин, те смятат, че техният господар не ги презира чак толкова много и че все пак ги зачита за нещо. Към залягащите в работата роби трябва да се прилага един по-свободен режим: да им се дава по-щедро храна и облекло, да се освобождават от работа, да им се позволява да пасат в имението няколко глави добитък от своя пекулий и други подобни неща. По такъв начин трябва да се постъпва с онези, на които е било заповядано да извършат някаква тежка работа или им е направено по-строго мъмрене, за да могат те да бъдат утешени и за да се възстанови тяхната воля и усърдие в работата, както и благоразположението и привързаността им към техния господар.

---

[3] Римски агроном.

30. Колегии (сдружения) на роби и занаятчии

Надпис от Рим от I в. пр. н. е.

C. I. L. VI, 167 [на богинята] на щастливата случайност посвети сдружението на касапите. Магистри на сдружението: Луций Меций, освободен роб на Марк. . ., Тевпил, роб на Квинт Юлий Салвий.

Надписи от гр. Пренесте (дн. Палестрина в Лациум) от I в. пр. н. е.

C. I. L. XIV, 2874. Пренестинските занаятчии, изработващи двуколки, посветиха на богинята Фортуна Примигения[1]. Погрижиха се [за поставянето на този посветителен надпис] магистрите на сдружението: Тосениан, освободен роб на Луций. . ., министрите [по-низши служители на сдружението]: Никефор, роб на Талабар, Никефор, роб на Митрей.

C. I. L. XIV, 2875. Готвачите направиха посвещение на Фортуна Примигения. Магистри [на сдружението]: Родон, роб на Орцев, Артемон, роб на Диндий Квинт. . ., Протос, роб на Емилий.

C. I. L. XIV, 2877. Сдружението на касапите направи посвещение на Фортуна Примигения. Погрижиха се [за поставянето на това посвещение] магистрите на сдружението: Албин, роб на Орцев. . ., Флак, роб на Фабий.

C. I. L. XIV, 2878. Сдружението на търговците на добитък. Погрижиха се магистрите: Муций, синът на Публий, Гай Петроний, освободеният роб на Гай, да се пренесе дар на Фортуна Примигения.

C. I. L. XIV, 2864. На Фортуна Примигения направиха посвещение Деций Поблиций [така!], артист-комик, наемател и стопанин на театралното помещение в продължение на 13 години, Поблиция Квинта, неговата дъщеря, Фрезидия, съпругата на Палмир, по времето, когато началници на склада с провизии бяха робите Амен, Дионисий и Лин.

C. I. L. XII, 2880. Сдружението на бакалите и ковачите [направи това посвещение на Фортуна Примигения]. За поставянето на посвещението се погрижиха магистрите [на сдружението]: Аул Тибуртий Тимисон, освободен роб на Аул, Публий Хисей Пилон, освободен роб на Публий. . .

---

[1] Фортуна — богиня на щастието, случайността и успеха у римляните. Тя била земеделско божество, даряващо плодородие. Фортуна Примигения била отначало самостоятелно божество. Примигения ще рече „първородна“. Римляните посвещавали най-напред на Фортуна Примигения новородените деца.

31. Ранни революционни движения на робите в Италия

Зонарас

Йоан Зонарас е виден византийски писател и обществен деец, който живял и работил през XII в. При съставянето на своята „Хроника“ (в 18 книги), която имала универсално-исторически аспект („от сътворението на света“), Зонарас използувал някои извори с важно историческо съдържание, които не са дошли по друг път до нас. В приведения откъс се дават сведения за войната, която римляните водили с робите в гр. Волзинии (Етрурия) в началото на III в. пр. н. е.

Зонарас, Хроника, VIII, 7

През консулството на К. Фабий и Емилий[1] римляните потеглили на поход срещу Волзинии, за да освободят неговите жители, тъй като Рим се намирал в договорни отношения с тях. Волзинийците били едни от най-старите жители на Етрурия. Те били увеличили своето могъщество, били издигнали една твърде мощна крепост и имали една добре управлявана държава. Затова и когато римляните влезли във въоръжен конфликт с жителите на Волзинии, те могли да им окажат твърде продължителна съпротива. След като били победени и подчинени от римляните, те започнали да водят твърде лекомислен живот, предоставили ръководството на държавните работи на робите си и ги използували главно при своите военни походи. Найсетне те окуражили робите до такава степен, че последните придобили и могъщество, и разум, и почувствували, че имат право да бъдат освободени. С течение на времето те действително успели да се сдобият със свобода чрез собствените си сили, да се женят със своите довчерашни господари и да станат наследници на имуществата на своите господари. Освен това те били вписани в списъка на членовете на сената, взели в свои ръце ръководните длъжности и овладели цялата власт. Те отмъстили по много суров начин на господарите си както за всички неща, тъй и за обидите и униженията, които били претърпели от тях. Затова предишните граждани на Волзинии, които не били в състояние нито да понасят властта на робите, нито пък да им се противопоставят, изпроводили тайно пратеници в Рим . . . По тази причина римляните изпратили Фабий с войски срещу тях. Той обърнал в бягство онези от робите, на които се натъкнал, избил мнозина от тях във време на бягството им, обкръжил техните остатъци в крепостните стени на Волзинии и започнал щурмуването на града. По време на тези действия Фабий бил ранен и починал, докато противникът добил кураж и предприел излаз. След това обаче волзинийците претърпели отново поражение и се отдръпнали, като били обкръжени в крепостта. Когато робите били притиснати от глада, те капитулирали. Консулът, след като подложил на бой с бичове онези от робите, които били изтръгнали властта от ръцете на господарите си, заповядал те да бъдат избити и разрушил до основи града. Истинските граждани [т. е. робовладелците] заедно с онези роби, които проявили вярност към своите господари, той преселил на друго място.

---

[1] 265—264 г. пр. н. е. За тези събития вж. *Хр. Данов,* Към историята на революционното движение на робите и на неговите центрове в Средна и Южна Италия през III и началото на II в. пр. н. е. — Годишник на Софийския университет, ФИФ, т. XLIX, кн. II, 1955, стр. 4—29 и особ. 4—11.

Тит Ливий, XXXII, 26. Движението на робите в градовете Сетия, Норба и Цирцеи (в Лациум) през 199 г. пр. н. е.

В Галия консулът Секст Елий не успял да постигне [чрез своите военни действия] нищо достойно за отбелязване, въпреки че разполагал с две армии. Едната от тях, която той бил задържал, макар че трябвало да я разпусне, била армията на Л. Корнелий, чието командуване той поверил на претора Г. Хелвий, а другата, която отвел със себе си, Секст Елий използувал в продължение почти на цяла година, за да възвърне по техните места жителите на колониите Кремона и Плаценция, разпръснати вследствие на бедствията от войната. Докато обаче въпреки всички оплаквания Галия през тази година била спокойна, в околностите на Рим щяло насмалко да избухне въстание на робите. В гр. Сетия били задържани под стража картагенски заложници. Тъй като произхождали от средите на картагенските първенци, те държали при себе си голям брой роби. Броят на робите нараснал както от пленниците през последната [т. е. втората] Пуническа война, тъй и от робите на самите жители на Сетия, известна част от които били със същия народностен произход [картагенски] и били купени от сетинците измежду заловената военна плячка. След като образували заговор, робите, участвуващи в него, изпратили пратеници от своята среда, които да подбудят към въстание както робите, които работели в селското стопанство на Сетия, тъй и онези от землищата на градовете Норба и Цирцеи. След като извършили всичките необходими за целта приготовления, те решили да се възползуват от състезанията и игрите, които наскоро щели да се състоят в Сетия, и тъкмо когато вниманието на народа бъдело погълнато от зрелището, да го нападнат ненадейно и като станат господари на Сетия, чрез масово избиване и внезапно предизвикана суматоха да завладеят след това и Норба и Цирцеи. В Рим бил направен обаче донос за този план пред градския претор Л. Корнелий Мерула. Двамата роби се явили пред него на разсъмване и му разкрили всичко, което било извършено досега и което щяло тепърва да става. Преторът ги задържал под стража у дома си, свикал сената, уведомил го за онова, което узнал, и получил нареждане да потегли незабавно [за Сетия], да извърши разследване на съзаклятието и да стори необходимото за неговото потушаване. Той тръгнал за Рим, придружен от петима легати, като свиквал в редовете на войската всички, които срещал по пътя си, заставяйки ги да полагат клетва, да се въоръжават и да го следват. По този начин той събрал набързо 2000 войници и се озовал в Сетия, без никой да знае в каква посока той има намерение да се движи. С пристигането си преторът наредил да бъдат задържани незабавно водачите на съзаклятието, а мнозина от робите побягнали от града. Тогава Корнелий изпратил по петите им войски да ги преследват из нивята. „Голямата заслуга" [кавичките са на преводача — Хр. Д.] във връзка със споменатия донос била дело на двама роби и на един свободен. Последният получил като награда по нареждане на сената 100 000 аса, а всеки един от робите — по 25 000 аса и своето освобождение, като техните господари били обезщетени за това от държавното съкровище. Немного след това дошло известието, че останалите от съзаклятието роби застрашават гр. Пренесте. Преторът Луций Корнелий потеглил за там, наказал със смърт около 500 роби, които били уличени в съучастничество. Рим бил в тревога за това, че картагенските заложници и техните роби държат нишките на съзаклятието. Ето защо в Рим били разставени стражеви постове по различните квартали.

На по-низшите магистрати било заповядано да извършват обходи, а на триумвирите — да надзирават още по-енергично затвора на каменоломните. Освен това преторът разпратил писмена заповед до всички латински съюзници да държат робите си затворени по своите домове и да не им дават възможност да се явяват на обществени места. Той наредил също така затворниците да бъдат оковани във вериги, достигащи на тежест най-малко 10 либри, да ги запрат в държавните тъмници и никъде другаде освен там.

32. Първото сицилийско въстание на робите (137—132 г. пр. н. е.)

Диодор Сицилийски

Диодор бил грък, роден в гр. Агирий на о. Сицилия. Живял около 80—29 г. пр. н. е. Той прекарал дълго време в Рим и е от ония гръцки културни и обществени дейци, които се приобщили към интересите на ръководните робовладелски среди в Рим. Автор е на т. нар. „Историческа библиотека", която е почти напълно компилативен труд и се състои от 40 книги. Над този обемист труд не особено даровитият, но неимоверно усърден автор работил около 30 години. „Историческата библиотека" на Диодор е замислена в универсално исторически аспект, като обгръща и развитието на средиземноморския свят от първобитномитичните времена. От този огромен труд до нас са дошли изцяло книгите I—V и XI—XX. От останалите книги са оцелели къде по-големи, къде по-незначителни откъси или пък извлечения и преразказвания от по-късни автори. В книгите XI—XX се разглежда синхронистично с историята на останалите средиземноморски народи и историята на древна Италия през републиканския период. От фрагментите от *другите книги на Диодор са особено ценни онези, в които е изложена историята на I и II сицилийско въстание на робите от втората половина на II в. пр. н. е. Като се има пред вид, че самият Диодор е сицилиец, лесно е да се схване голямата стойност на неговите сведения за тези събития, които са се развихрили пред очите на неговите родители и деди.*

Въпреки незавидните дарби, които Диодор проявява като историк на античния свят извън Сицилия, той използувал трудовете на много първоразредни гръцки автори от ранната и зрялата елинистическа епоха, които сега са загубени за нас. Въпросните обилни заемки от своите предшественици Диодор предава почти без изменения, тъй че неговата основна слабост като историк представя в същото време значителна специфична ценност. Благодарение на нея е възможно твърде често да се възстанови без особено големи усилия съдържанието на онези първокласни извори, от които Диодор черпил своя материал.

Диодор, XXXIV—XXXV, 2—23.

2. След завършването на Втората пуническа война [201 г. пр. н. е.] работите на сицилийците вървели в продължение на 60 години във всяко отношение добре, но след това избухнала войната с робите по следната причина. Тъй като сицилийците повишили твърде много равнището на живота си и спечелили големи богатства, те закупували множество роби. Извеждали ги на тълпи от техните казарми и веднага слагали по телата им знаци и клейма. Те използували младите роби като пастири, а останалите според това, където се явявала нужда от тях. Господарите ги съсипвали от работа и се грижели твърде малко за тяхното прехранване и облекло. Ето защо голяма част от робите живеели от грабеж и навред ставали масови убийства, сякаш цели армии от разбойници се били разпръснали из острова.

3. Римските претори се опитали да възпрат това, но не смеели да прибягнат до наказания поради силата на влиянието на господарите, на които принадлежали робите; затова били принудени да търпят ограбването на провинцията. Мнозинството от робовладелците били римски конници и в качеството си на съдии на преторите, т. е. на римските пълководци, срещу които имало обвинения от страна на провинциите, те били страшни за римските власти.

4. Под гнета на страданията, а същевременно подлагани често и на неочаквани и унизителни страдания, робите не издържали. Те се събирали помежду си в удобно време и започнали да се наговарят да изменят на своите господари, докато найсетне привели своя план в изпълнение.

5. Имало един сириец от Апамея, роб на Антиген от град Хена, който се занимавал с магии и чудотворство. Той се хвалел, че по поличбите на боговете, които му се давали насън, може да се предсказва бъдещето, и благодарение на ловкостта си успял по този начин да измами мнозина. След това той започнал да гадае не само по сънищата, но и да се преструва, че уж вижда боговете и наяве и че узнава от тях бъдещето.

6. От многото казани от него празни приказки някои неща понякога се сбъдвали. А тъй като за онова, което не се сбъдвало, никой не го изобличавал, а винаги сочели неговите успешни предсказания, то мълвата за сирийца се разпространила надлъж и нашир. Най-после с помощта на някакво приспособление той могъл в припадък на вдъхновение да изригва из устата си пламък и по такъв начин да пророкува бъдещето.

7. В кух орех или нещо подобно, състоящо се от две издълбани половини, той слагал разпален въглен и някакво друго вещество, което могло да задържа въглена там. След това, като го поставял в устата си и духал, той вадел по тоя начин ту искри, ту пламък. Още преди въстанието той разказвал, че сирийската богиня му се явява и му предсказва, че той ще стане цар. Той разправял това не само на другите, но занимавал постоянно с него и своя господар.

8. Антиген, забавлявайки се с ловката измама, вземал Евън (тъй се казвал чудотворецът) със себе си по угощенията, за да се шегува. Той го разпитвал за бъдещата царска власт, а също тъй и как ще постъпи той тогава с всекиго от присъствуващите. Евън обаче неизменно повтарял своя разказ, като успявал ловко да обърка главата на всички, и добавял, че той ще се отнесе меко към господарите. Сред гостите избухвал смях и някои от тях го дарявали с най-добрите късове, като добавяли, че когато стане цар, трябва да си спомни за тяхната любезност.

9. Цялата тази комедия обаче завършила с това, че Евън действително станал цар и милостта, за която гостите молели, шегувайки се на трапезата, те получили, но не без усилия. Въстанието започнало по следния начин.

10. В Хена живеел някой си Дамофил, който бил извънредно богат и надменен човек. Той се отнасял необикновено жестоко и безчовечно към робите си, а пък и жена му Мегалида не отстъпвала по нищо на мъжа си в безчовечното си отнасяне към робите. Доведени до най-крайния предел на ожесточение и угнетяване, робите се сговорили да въстанат и убият господарите. Като дошли при Евън, те го запитали дали боговете са съгласни със замисления план. А той след обичайните си фокуси заявил, че боговете са съгласни, и убеждавал робите незабавно да въстанат.

11. Като събрали 400 свои другари по робство, те, щом настъпил благоприятният момент, се въоръжили и се втурнали в Хена, предводителствувани от Евън, който изригвал огън. Нахълтвайки в домовете, робите започнали масово избиване, като не пощадили дори и кърмачетата.

12. След като ги откъсвали от гърдите на майките им, те ги удряли о земята. Невъзможно е да се каже колко жени били изнасилени пред очите на мъжете им. Към нахлулите в Хена роби се присъединили голям брой градски роби, които отначало

се разправили със своите господари, а след това взели участие в общата сеч.

13. Когато робите, които обкръжавали Хена, узнали, че Дамофил заедно с жена си се намира в своя парк недалеч от града, те изпратили там хора, които ги довлекли вързани в Хена, като по пътя се гаврели до насита с тях. Робите пощадили само дъщерята на Дамофил и Мегалида заради нейното човеколюбие и състрадателност към тях, тъй като тя се стараела да им помага според силите си. От това се вижда, че всичко онова, което робите извършили спрямо господарите си, не било вследствие на жестоката им природа, а било отмъщение за извършените по-рано спрямо тях неправди.

14. Както казахме вече по-горе, изпратените роби довлекли Дамофил и Мегалида в града, а след това ги закарали в театъра, докато се събрали повечето въстаници. Дамофил се опитал да измисли нещо, за да се спаси, и неговите думи почнали да действуват на мнозина от тълпата. Тогава робите Хермий и Зевксис, които смъртно го мразели, го нарекли измамник и без да чакат присъдата на народа, единият му забил меч в гърдите, а другият му разсякъл врата с брадва. След това избрали Евън за цар не само заради неговата храброст или за военните му дарби, а главно за неговото фокусничество, а също и поради това, че той бил един от ония, които първи започнали въстанието. Освен това те смятали, че неговото име ще послужи като добро предзнаменование[1] за разположението на поданиците към него.

15. Като станал цар в държавата на въстаналите и като свикал народно събрание, Евън заповядал да убият заловените в плен граждани на гр. Хена с изключение на ония, които умеели да изработват оръжия и които той наредил да бъдат оковани и изпратени на работа. Мегалида той предал на робините ѝ, за да постъпят с нея, както намерят за добре. А те, след като ѝ нанесли побой, я хвърлили от скалите в една пропаст. Самият Евън убил собствените си господари Антиген и Питон.

16. Като надянал на главата си царска диадема и като уредил и останалите роби около себе си, главно придворния церемониал по царски, той провъзгласил за царица сирийката, която дотогава живеела с него и била негова землячка от Апамея. За членове на съвета Евън назначил хора, които се смятали най-изтъкнати по ум. Измежду тях се отличавал по своята разсъдливост и храброст Ахей, който и по произход бил от Ахайя. За три дни той успял да въоръжи, доколкото това било възможно, 6000 души с брадви, секири, прашки, сърпове, обгорени колове и готварски шишове и обходил цяла Сицилия, като я ограбил. Прибавяйки към войските си още грамаден брой роби, той се осмелил да встъпи в бой с римските военачалници и често пъти вземал връх над тях благодарение на своето числено превъзходство, тъй като той разполагал с повече от 10 000 въоръжени бойци.

17. В това време някой си киликиец на име Клеон дигнал друго робско въстание и всички тогава били преизпълнени с надежда, че въстаналите ще започнат междуособна война, ще се избият помежду си и ще освободят Сицилия от метежа, но те въпреки очакванията им се обединили. Клеон, който разполагал с 5000 бойци, се подчинил доброволно на властта на Евън, като по тоя начин той попълнил липсата на пълководец при царя. Метежът продължавал вече 30 дни.

18. Скоро след това около 20 000 от въстаналите разбили претора Луций Хипсей, който, като дошъл от Рим, застанал начело на отряд от 8000 души войници, набрани от Сицилия. Броят на метежниците достигнал вече 200 000 души. Те удържали все повече победи над римляните, а самите търпели все по-малко поражения от тях.

19. Когато мълвата за всичко това се разпространила, на много места започнали също тъй заговори и въстания на робите: в Рим 150 роби, в Атика повече от 1000, на Делос и на много други места, но всички тези движения били потушени във всеки отделен случай посредством бързи и сурови мерки на властите, като вразумили и всички ония които се готвели да вдигнат въстание.

20. В Сицилия обаче злото се разраствало. Цели градове били завладени от въстаниците заедно с населението им и много били унищожени заедно с гарнизоните им, докато най-сетне римският консул Рупилий откъснал Тавромений, като го обкръжил здраво и притиснал обсадените с един невиждан обръч от лишения и глад. Като започнали да се хранят най-напред с деца, въстаниците започнали след това да ядат жените и завършили с взаимно изяждане, без никак да се щадят. Тогава бил заловен Коман, братът на Клеон, който се опитвал да избяга от обсадения град.

21. Най-сетне благодарение на предателството на сириеца Сарапион Рупилий успял да завладее акропола на града и да залови всички намиращи се в града избягали роби. След жестоки побои и изтезания те били хвърлени от скалата. Оттук Рупилий се насочил към Хена и като обкръжил града, той довел метежниците до отчаяние. Главнокомандуващият Клеон извършил излаз начело на малък отряд и след геройска борба паднал на бойното поле с покрито от рани тяло. Рупилий успял да превземе и този град благодарение на измяна, тъй като по своето местоположение той бил съвсем недостъпен за въоръжена сила.

22. Евън с хиляда свои телохранители избягал и се укрил малодушно на най-недостъпното място, но неговите спътници,

---

[1] Евън (Εὔνους) значи благоразположен, мислещ добро, добронамерен, предан и в същност е прякор.

разбирайки очакващата ги неизбежна участ, се избили помежду си, като се изпоклали с мечове. Преторът Рупилий бил потеглил вече с войски срещу тях. А фокусникът цар Евън избягал страхливо и бил извлечен от някаква пещера заедно с четирима негови слуги: готвача, хлебопекаря, теляка и неговия смехотворец, който го забавлявал при угощенията и пиянствата му.

23. Хвърленият в затвора Евън бил изпояден от въшки и завършил живота си в гр. Моргантина по начин, който отговарял напълно на неговите фокусничества. След това Рупилий кръстосвал цяла Сицилия с малки отбрани отряди и по-скоро, отколкото би могъл да допусне някой, очистил острова от разбойническите шайки.

33. Селското демократично движение в Италия в края на II в. пр. н. е.

Апиан, Граждански войни, I, 7—8

7. Римляните, след като завоювали на части Италия с военна сила, присвоили част от територията ѝ. Те или основавали в нея нови градове, или пък избирали от своята среда колонисти, които изпращали в градовете, съществуващи от по-рано. Те гледали на тези колонии като на укрепени пунктове. В страните, които завоювали, те разделяли всеки път незабавно обработваната земя между поселниците или я продавали, или пък я давали под аренда. Необработваната пък част от земята, чието количество се увеличавало във все по-големи размери вследствие на тогавашните войни, те нямали вече време да разпределят на участъци, но от името на държавата предлагали да разпределят на всички желаещи при условие, че предават на държавата ежегодния добив в следния размер: една десета част от посевите и една пета част от плодовете на дърветата. Определен бил също така и размерът на заплащането за пашата на едрия и дребния добитък. Римляните правели всичко това с цел да увеличат италийското население, на което те гледали като на крайно трудолюбиви хора и от които те искали да печелят съюзници. Получил се обаче тъкмо обратният резултат. Работата била там, че богатите, като придобили за себе си по-голямата част от неразделената на участъци земя, с течение на времето придобили увереността, че никой никога няма да им я отнеме. Богатите откупували разположените наблизо до принадлежащите им участъци дребни късове земя на бедняците отчасти с тяхното съгласие, а отчасти им ги отнемали със сила. По този начин богатите започнали да обработват цели латифундии вместо малките късове земя, които влизали в техните дялове. При това богатите използували като работна сила робите, които те купували, и ги използували като земеделски работници и пастири, за да не ангажират със земеделски труд родените свободни и да ги отклоняват по този начин от носене на военната служба. Освен това робовладението носело на богатите големи изгоди: потомството на свободните от военна служба роби се увеличавало безпрепятствено. Всичко това водело до чрезмерно забогатяване на богатите, а заедно с това и към увеличаване на робите в страната. Напротив, броят на италийците намалявал; от тях намалявали особено силно мъжете, тъй като върху им тегнели бедността и военната служба. Но дори и когато те били свободни от тези тежести, все пак те продължавали да бъдат безработни, тъй като богатите владеели земята, а за земеделската работа използували робите, а не родените свободни.

8. Народът гледал с огорчение на всичко това. Той се страхувал, че от Италия няма да се стичат вече към него достатъчен брой съюзници, пък и самото му господствуващо положение ще бъде застрашено от наличността на такава грамадна маса от роби. Те не могли да измислят как да поправят създалото се положение. Това нито било лесно, нито било пък справедливо в някакво отношение. Защото не било редно толкова много хора, които владеели от толкова дълго време своите имоти, да се лишават от принадлежащите им засаждения, постройки и съоръжения. И ето че най-сетне по предложение, внесено от народните трибуни, народът постановил, че никой не могъл да владее повече от 500 югера и да заема пасбище повече от 100 югера за дребен добитък.[1] За да наблюдава това, народът назначил определен брой лица от родените свободни, които били длъжни да донасят за нарушенията на издаденото постановление. Те положили клетва, че ще спазват вярно постановлението, което станало закон, определили наказание за неговото нарушение, като имали пред вид да разпределят останалата земя на неголеми късове между бедните. В действителност се оказало обаче, че те изобщо не се грижели за спазването нито на закона, нито на клетвата. А и онези от тях, които изглеждало, че се грижат, за да хвърлят прах в очите на хората, също се отнасяли пренебрежително към закона.

Плутарх

Плутарх (прибл. 46—126 г. от н. е.) се родил в беотийското градче Херонея. Той произхождал от богато и знатно семейство, обстоятелство, благодарение на което Плутарх могъл да се отдаде отрано и всецяло на любимите си философски занятия. Плутарх се учил главно в Атина, където изучавал реторика, други науки и философия, но проявил интерес главно към преподаванията на философа платоник Амоний. По-късно той предприел ред пътувания из Гърция, Египет и Италия. В Рим той още по времето на Веспасиан привлякъл вниманието на образованите кръгове със своите философски четения. Сетне той се завърнал в Херонея, за да остане да живее

---

[1] В случая авторът има пред вид Лициниевите закони от 376—366 г.

там постоянно, като от време на време навестявал Атина, Рим и други градове. В родния си град той се радвал на почитта и уважението на своите съграждани, а благодарение на широките си връзки с управляващите среди в Рим, връзки, които той поддържал и засилил още повече по времето на Траян и Адриан, Плутарх получил и римско гражданско право, което му отворило вратите към ръководни длъжности в римската провинциална магистратура. Писателят бил тачен не само в родния си град и в Рим, но и в цяла Гърция и затова той получил по едно време гражданско право от Атина и Делфи.

*Съчиненията на Плутарх, които свидетелствуват за необикновената плодовитост на своя автор, могат да се разделят на две големи групи: 1. „Успоредните биографии“ и 2. „Съчинения върху морала“ (**Ethica** или **Moralia**) в която група се съдържат работи с най-различна тематика, като много от тях нямат нищо общо с морала и етиката, а са посветени на хигиената, политиката, злободневни въпроси и др. Двете съчинения са с почти еднаква стойност, но специално за историята са особено важни неговите „Успоредни биографии“. Основната мисъл на автора е да съпостави живота на отделни знаменити римляни с живота на знаменити гърци. За да оценим правилно значението на Плутарховите „Успоредни биографии“, трябва непременно да изхождаме от факта, че в класическата древност биографията като литературен вид била нещо съвсем различно от историографията. Докато историографията според тогавашните схващания трябвало да изложи предимно делата (Πράξεις, **Res gestae**) на действуващите лица, биографията си поставяла за цел да обрисува духовния и физически облик на своите герои и в края на краищата да създаде в тяхното лице образци, достойни за подражание. „Успоредните биографии“, които са подредени в 23 двойки от по един римлянин и един грък и в 4 отделни животоописания, съдържат материал, който е от изключителна важност за историка. Не по-малко важен, ако не и всякога разрешим за историка е и въпросът за изворите, от които е черпил извънредно начетеният и образован автор на „Успоредните биографии“. Специално за биографиите на братята Гракхи Плутарх използувал материала, събран преди него от римския биограф Корнелий Непот.*

Плутарх е един от ония антични писатели, които са упражнили твърде силно влияние върху всички следващи епохи и се четат с интерес и до днес. С Плутарх се е занимавал и Карл Маркс и дава за него оценка, че не е в състояние да разбере учението на Епикур. Необикновената религиозност на Плутарх, ранните му симпатии към платонизма и по-сетнешният му философски еклектицизъм му пречели да разбере епикурейството. Религиозността на Плутарх, в която освен вярата в боговете от гръцкия народен пантеон се кръстосвали и силните влияния на източните религии, давала основание на някои раннохристиянски писатели да го считат за „полухристиянин“, а Маркс го причислява иронично към „църковните отци“.

Плутарх, Тиберий Гракх, 8—21

8. Отнетата от съседите си земя през време на войната римляните отчасти продавали, отчасти превръщали в държавни земи и я отдавали на ползуване на безимотните и бедните граждани, които плащали на държавната хазна неголям данък. Когато богатите започнали да увеличават данъка и да прогонват бедните от земята им, бил издаден закон, който забранявал да се владее повече от 500 югера земя. Това постановление ограничило за известно време алчността на богатите и помогнало на бедняците, които продължавали да живеят на дадената под аренда земя и да обработват ония късове земя, които им били дадени в началото. По-късно богаташите, които живеели в съседство с бедняците, посредством подставени лица започнали да арендуват късовете земя на бедняците сами, а в края на краищата вече открито завзели по-голямата част от участъците. Тогава изгонените от своите земи бедняци престанали да вземат охотно участие във военните походи, както и да създават и отглеждат деца, тъй че в скоро време в цяла Италия започнал да се чувствува недостиг от свободно родени хора, тя се напълнила с роби от варварски произход, с помощта на които богаташите, като прогонвали гражданите, обработвали своите имения. Приятелят на Сципион Гай Лелий (консул през 140 г.) се заел да намери изход от тази беда, но при противодействие от страна на оптиматите се изплашил от шума, който се надигнал, и се отказал от намеренията си. Той получил прозвището „мъдър“ или „благоразумен“, тъй като едното и другото се изразяват на латински с думата **„sapiens“**. А Тиберий, като бил назначен за народен трибун, пристъпил веднага към осъществяването на плана на Лелий. . .

Братът на Тиберий — Гай, в едно от съчиненията си разказва, че Тиберий, потегляйки към Нуманция[1] и преминавайки Етрурия, видял, че страната била запустяла, че тия, които я обработват и пасат на нея своите стада, били роби-варвари. Тогава именно у него се породила мисълта за държавната реформа, която се превърнала в източник на безброй беди за двамата братя Гракхи. Впрочем и самият народ запалил у Тиберий голяма енергия и честолюбие, като го подканвал чрез своите лозунги по портиките, по стените и върху надгробните паметници да върне на бедняците обществената земя.

9. Въпреки това обаче Тиберий не изработил своя законопроект сам, а се възползувал в това отношение от съветите на ония граждани, които се отличавали със своите нравствени качества и със своята известност; между тях били понтифексът Крас, юристът Муций Сцевола, който тогава бил консул, и Апий Клавдий, тъстът на Тиберий. Струва ми се, че никога преди това не бил съставян законопроект, който да е бил помек и по-снизходителен спрямо подобна несправедливост и користолюбие, каквито проявявали богатите по отношение на бедните. Те трябвало в същност да бъдат съдени за неподчинение, да бъдат глобявани и да им се отнеме земята, която използували незаконно. А законът на Тиберий им повелявал само да се откажат от земите, които те владеели незаконно, след като получат откуп за тях, и да ги предадат на нуждаещите се от помощ граждани. Въпреки че възстановяването на правдата чрез тази реформа било твърде умерено и снизходително, народът бил готов да се задоволи с това, което ставало, и да за-

---

[1] Нуманция, град в Испания, превзет и разрушен от римските завоеватели начело със Сципион Емилиан в 134—133 г. пр. н. е. В тези военни действия участвувал и Тиберий Гракх.

брави миналото, щом в бъдеще не бил заплашван от притеснения. Богаташите и собствениците обаче, движими от своето користолюбие, се отнасяли с омраза към закона, гневели се на законодателя и се стремели да се изпречат на пътя му като негови съперници. Те се опитали да отчуждят народа от Тиберий и да го склонят да отхвърли неговия закон, защото според тях Тиберий се стремял да прокара разделяне на земята с цел да предизвика сгромолясването на съществуващия ред в държавата и да предизвика всеобща бъркотия. Богаташите обаче не успели да постигнат нищо в това отношение. Тиберий се борел мъжки и отстоявал своя прекрасен и справедлив законопроект с такова красноречие, че то би могло да представи в благоприятна светлина и нещо, което би могло да бъде по-лошо. Той бил опасен и необорим дори и тогава, когато заобиколен от народните маси, стоял на трибуната и говорел в защита на бедните: „Дивите зверове — казвал Тиберий, — които бродят из Италия, имат дупки и бърлоги, и места, в които да се приютят през нощта, а хората, които се сражават и умират за Италия нямат нищо друго освен въздух и светлина. Те нямат постоянно местожителство и водят заедно с жените и децата си скитнически живот. Пълководците заблуждават войниците, когато ги убеждават да се сражават с неприятелите заради гробовете на прадедите и храмовете, а колко много римляни нямат бащин храм, нито гробове на дедите си. Войниците се сражават и умират заради чуждия разкош и богатство. И това са войниците, които хората наричат господари на света, а при това те не притежават нито педя собствена земя.“

10. Нито един от противниците не могъл да възрази нищо против тези думи, които се леели от една възвишена душа и от които лъхала истинска страст. Народът бил вън от себе си и се вълнувал. Противниците на Тиберий се отказали от борбата си с него и се обърнали към единого от народните трибуни, а именно младия Марк Октавий, който бил човек с твърд характер и безупречно поведение и при това другар и приятел на Тиберий. Понеже се стеснявал от него, Октавий отначало не изпълнявал тяхното желание, но когато към него се обърнали с настойчива молба много влиятелни личности, той вече някак си бил заставен да влезе в борба с Тиберий и започнал да се противопоставя на утвърждаването на закона. Силата и значението на трибунската длъжност се състои в правото на трибуна на вето. В случай че дори само един от трибуните каже „не“, всички останали, макар и да са мнозинство не могли да постигнат нищо със своето съгласие. Раздразнен от това, Тиберий оттеглил назад своя мек закон и внесъл друг, още по-приятен за народа, но по-суров по отношение на ония, които потъпквали неговите права. В тоя закон се нареждало споменатите угнетители на народа да опразнят земите, които те владеели в противоречие с предишните закони. Почти всекидневно избухвали спорове между Тиберий и Октавий на трибуната. Те двамата спорели разпалено и заядливо, но според както се разказва, от устата им не се изплъзнал нито един неприличен израз и въпреки взаимното им раздразнение те не си разменили нито една неуместна дума. Очевидно е, че вродените добри страни на характера и хубавото възпитание не изоставят човека не само сред вакханалиите, но и когато той е обзет от амбиции и е раздразнен, го задържат в границите на благоприличието. Тиберий виждал, че внесеният от него закон засяга и Октавий, който владеел много обществени земи, и затова той се обърнал към него с предложение да се откаже от борбата, като му обещавал да му заплати стойността на тия земи от своите собствени средства, макар че последните не били в твърде бляскаво състояние. Тогава Тиберий издал един едикт, с който се забранявало на всички длъжностни лица да поставят на гласуване каквото и да било дотогава, докато не се завърши гласуването във връзка с предложения от него закон.[2] Той запечатал вратите на Юпитеровия храм със своя печат, тъй че квесторите да не изнасят нищо от него, нито пък да внасят, а на непокорните квестори наложил глоба, вследствие на което всички магистрати от страх се отказали да изпълняват своите задължения. Богатите пък побързали да снемат разкошните си дрехи и да надянат траурно облекло; те се показвали на форума, носейки на своите лица отпечатъка на скръб и дълбоко униние. Едновременно с това обаче те кроели зли планове срещу Тиберий и дори подготвяли хора, които да го убият...

11. На уречения ден, когато Тиберий започнал да призовава народа към гласуване, богаташите отнесли избирателните урни, което предизвикало голяма суматоха. Тъй като привържениците на Тиберий могли, като се опират на тълпата, да прибягнат до насилие и те вече подбуждали народа към това, то бившите консули Манлий и Фулвий се втурнали към Тиберий и държейки със сълзи на очи ръцете му, го молели да отложи гласуването. Понеже и сам той могъл да си представи ужасните събития, които щели да настъпят, от уважение към Манлий и Фулвий ги запитал какво собствено искат те от него да стори. Те му отговорили, че не са в състояние да му дадат съвет, но че го молят да внесе цялата работа на разглеждане в сената. Тъй Тиберий бил склонен от тях да постъпи по този начин. Сенатът се събрал на заседание, но не могъл да направи нищо, тъй като богаташите преобладавали в него. Тогава Тиберий прибягнал до една незаконна и сурова мярка, а именно да отстрани Октавий от длъжност, защото той иначе не могъл да прокара утвърждаването на своя закон. Отначало той го молил пред всички, като се обръщал към него с ласкави предложения,

---

[2] По същия начин се постарали да прокарат своите закони Лициний и Секстий.

хващал го за ръка и го молел да направи отстъпки на народа, който искал нещо справедливо и който щял да получи в такъв случай малко в сравнение с големите усилия и опасности, които бил понасял. Октавий отблъснал молбата му. Тогава Тиберий припомнил на Октавий, че работата не ще може да се размине без война, щом като двамата трибуни, които притежават еднакви пълномощия, са на толкова различни мнения по толкова важни въпроси, и че той вижда само един изход, а именно единият от тях да се откаже от длъжността си. Той предложил на Октавий да даде възможност на народа да се изкаже чрез гласуване за него, за Тиберий, обещавайки, че ако гражданите решат, той незабавно ще се откаже от длъжността си и ще стане частно лице. Октавий не се съгласил; тогава Тиберий, казал, че ако той, след като размисли, не промени своето решение, то сам ще подложи на гласуване въпроса относно снемането му [на Октавий] от длъжност. След това Тиберий разпуснал събранието.

12. ...На следния ден, когато народът се събрал отново, Тиберий се покачил на трибуната и се опитал да въздействува на Октавий по пътя на убеждаването, но той останал непреклонен. Тогава Тиберий внесъл предложение да бъде отнето на Октавий званието народен трибун и предложил на гражданите да пристъпят незабавно към гласуване. В Рим имало 35 триби. Седемнадесетте триби гласували против Октавий; нужни били гласовете още на една триба и тогава Октавий трябвало да стане частно лице. Тиберий прекъснал гласуването и започнал отново да увещава Октавий с молби, прегърнал го и го целунал пред очите на народа, като го умолявал горещо да не се излага на опозоряване, пък и него самия да не принуждава да прибягва към едни толкова сурови и крайни мерки. Разказват, че Октавий не могъл да остане напълно равнодушен и незасегнат от тези молби. Очите му се напълнили със сълзи и той дълго мълчал. Но когато неговият поглед се спрял на събралите се богати собственици, Октавий очевидно от срам пред тях и от страх да не падне в очите им решил да понесе докрай всички рискове и заявил, че Тиберий може да постъпи с него, както иска. Когато предложението на Тиберий било прието по тоя начин от народа, той заповядал на един от своите освободени роби да смъкне Октавий от трибуната. Той използувал винаги като ликтори своите освободени роби и когато те започнали да го смъкват насила от трибуната, това зрелище събудило извънредно силно съчувствие към Октавий. Народът се спуснал към него, но богаташите побързали да се притекат и отблъснали ония, които искали да смъкнат Октавий. Последният с мъка се спасил, скрил се и по такъв начин се измъкнал от тълпата. Но верният му роб, който стоял пред него и го защищавал, бил ослепен и всичко това станало против волята на Тиберий, който, като узнал за случката, се озовал бързо на онова място, където се вдигнал шумът.

13. След това аграрният закон бил утвърден и за разграничаването на земята били избрани три лица: самият Тиберий, неговият тъст Апий Клавдий и брат му Гай Гракх. Последният тогава не бил в Рим, а участвувал под командуването на Сципион в похода срещу Нуманция. Спокойно и без да среща пречки от страна на когото и да било, Тиберий завършил започнатата акция и назначил за трибун на мястото на сваления Октавий не някого от видните хора, а своя собствен клиент Муций. Оптиматите били недоволни от всичко това. Те се бояли от по-нататъшното засилване на влиянието на Тиберий и го обсипвали с ругатни и унижения в сената. Тъй, когато Тиберий поискал според обичая за себе си държавна палатка[3], за да живее в нея по време на разделянето на земите, тя не му била дадена, макар че мнозина получавали палатки дори когато изпълнявали и по-малко важни поръчения. За разходи му били предвидени 9 обола на ден. Всичко това било прокарано по предложение на Публий Назика, който хранел нескрита омраза към Тиберий. Самият Назика бил обсебил голям брой парцели държавна земя и бил твърде озлобен от това, че щял да бъде принуден да се откаже от тях. А народът започнал да негодува още по-силно. Внезапно умрял един от приятелите на Тиберий, при което на тялото му се появили подозрителни петна. Народът започнал да вика, че покойникът е бил отровен, и се стекъл при неговото изнасяне, вдигнал погребалната носилка и останал около нея през време на погребението. Подозренията за отравяне се засилили още повече, защото трупът се пукнал и от него изтекла толкова много развалена течност, че тя изгасила огъня. Кладата била запалена отново, но тя не се разпалила, докато не я пренесли на друго място. Но и тук трупът бил изгорен с големи усилия. Тази случка послужила на Тиберий като повод да възбужда още повече страстите у народа. Той надянал траурни дрехи и извеждайки пред народа децата си, молил го да вземе поне тях заедно с майка им под своя закрила, тъй като той според собствените му думи бил изгубил надежда, че ще може да се спаси.

14. След смъртта на пергамския цар Атал Филометор пергамецът Евдем оповестил неговото завещание, в което римският народ се определял за наследник на царя. Тиберий незабавно след това, за да угоди на народа, внесъл законопроект, по силата на който царските пари, след като бъдат пренесени в Рим, да бъдат изразходвани за закупуване на земеделски оръдия

---

[3] Тази палатка била част от вещите, които влизали в състава на т. нар. ornatio (снаряжение) на магистратите, и тя се полагала обикновено и на по-низши длъжностни лица.

и инвентар на гражданите, които били получили парцели земя...

16. Приятелите на Тиберий, виждайки заплашителните замисли на неговите противници, сметнали за нужно той да постави и за следната година[4] кандидатурата си за народен трибун. От своя страна Тиберий се старал да спечели народа за себе си чрез нови закони: той предложил да се съкрати срокът на военната служба, да се предостави на народното събрание правото на обжалване решенията на съдиите, които тогава се назначавали от сенаторите, и да се прибави към тяхното число същият брой съдии от редовете на конническото съсловие. Въобще той се старал с всички средства да намали силата на сената... По време на гласуването се забелязало, че противниците на Тиберий вземат връх — защото целият народ не могъл да се събере. Тиберий разпуснал народното събрание и му наредил да се събере на другия ден...

17. ...Отначало работите се развивали по бляскав начин за Тиберий. Когато той пристигнал в народното събрание, народът го посрещнал с радостни викове, приел го радушно, когато той възлизал по трибуната, и се натрупал около него, за да не може някой непознат да се доближи до него...

18. След това Муций започнал да събира отново гласовете по триби, но не могъл да постигне нищо, защото противниците, като се блъскали напред и се изтласквали едни други, предизвикали невероятна бъркотия. В това време сенаторът Фулвий Флак застанал на едно видно място и тъй като неговият глас не можал да бъде чут, той започнал да прави знаци на Тиберий с ръце, че иска да му каже нещо насаме. Тиберий заповядал на народа да стори път; Флак с мъка успял да се добере до Тиберий и му съобщил, че по време на заседанието на сената богатите не били в състояние да склонят на своя страна консула и затова решили да убият самия Тиберий и подготвили за целта множество въоръжени роби и свои приятели.

19. Когато Тиберий съобщил това на своите привърженици, незабавно пристегнали своите тоги [с пояси] и започнали да чупят копията на ликторите, които удържали тълпата, като ги предавали един на друг, за да покажат чрез това, че те ще се отбраняват с техните отломъци, в случай че бъдат нападнати... Тиберий докоснал главата си с ръка, като с този жест искал да покаже, че е застрашен от опасност, но гласът му не могъл да се чуе. Като видели това, неговите противници изтичали в сената и съобщили, че Тиберий иска за себе си царска диадема, в знак на което той докоснал главата си с ръка. Всички изпаднали в смущение. Назика, който тогава бил велик понтифекс, помолил консула Публий Муций Сцевола да се притече на помощ на държавата и да премахне тиранина. Консулът заявил меко, че той не ще действува с насилие и не ще убива когото и да било от гражданите без съд, но ако народът, убеден от Тиберий, или пък принуден от него, утвърди каквото и да било незаконно нещо, той като консул няма да го утвърди. Тогава Назика скочил от мястото си и извикал: „Тъй като най-висшият представител на властта предава републиката, всички, които желаят да се запази законността, да ме последват!“ С тези думи той покрил главата си с края на своето наметало и се отправил към Капитолий... Някои от придружаващите го носели със себе си цепеници и тояги, които те били взели от къщи, други били взели късовете и краката на строшените от народа по време на бягството скамейки и отивали към Тиберий, като същевременно удряли с тях ония, които им се противопоставяли. Започнала се суматоха и сеч. Някой сграбчил Тиберий за тогата. Той я хвърлил и побягнал само по туника, препънал се и паднал върху купчината на ония, които били убити преди него. Когато искал да стане, пръв преди всички го ударил с един крак от маса Публий Сатурний, който бил негов колега по длъжност. Вторият удар нанесъл Луций Руф, който се гордеел с това, като да е извършил нещо прекрасно. Броят на останалите убити възлизал на повече от 300 души. Нанесени им били смъртни удари с отломъци от камъни и нито един от тях не бил поразен с меч.

20. Историческите писатели съобщават, че това била първата междуособица след премахването на царската власт, която завършила с кръвопролития и избиване на граждани. Всички останали раздори, макар и значителни по сила и избухнали вследствие на важни причини, завършвали с взаимни отстъпки: оптиматите [знатните] имали страх от народа, а народът се отнасял с уважение към сената. Очевидно и тогава Тиберий би могъл без особени усилия да бъде склонéн и още по-лесно той би могъл да направи отстъпки на своите противници, без да докарва работите до кръвопролития и убийства, тъй като неговите привърженици не били повече от 3000 души. Струва ми се обаче, че движението против Гракх избухнало по-скоро като последица от раздразнението и ненавистта на богатите срещу него... Явно доказателство за това са безчовечните и долни издевателства, на които бил подложен неговият труп. Оптиматите не разрешили да го вдигнат и погребат през нощта, въпреки че брат му молил за това, а го хвърлил заедно с другите трупове в реката...

21. В желанието си да угоди тогава на народа сенатът не се противопоставил повече на разделянето на земята и предложил да бъде избрано вместо Тиберий друго лице... Народът

---

[4] Законът на Лициний и Секстий разрешавал поставянето на кандидатурата за трибунска длъжност, но един закон от 342 г. ограничавал в значителна степен тази възможност, като позволявал повторното заемане на тази длъжност след изтичане на десет години.

обаче бил раздразнен от смъртта на Тиберий и давал ясно да се разбере, че изчаква удобния момент, за да си отмъсти заради него.

33. Тежкото положение на италийците през II в. пр. н. е.

Аул Гелий

Аул Гелий бил римски граматик и стилист, роден към края на управлението на император Адриан (прибл. 130 г. от н. е.). Той бил автор на един труд, озаглавен „Атически нощи“ в двадесет книги, който ни пренася в средата на учените граматици и педанти от II в. от н. е. Ценността на тази иначе твърде несръчно съставена сбирка се състои в това, че нейният автор, без да бъде ни най-малко оригинален, събрал в нея множество извадки и сведения от исторически, граматически, стилистически, литературни и други извори, повечето от които днес са загубени за науката. Заглавието на тази сбирка се обяснява с това, че нейният автор работил дълги вечери наред за нейното съставяне по времето, когато се учил в Атина.

Аул Гелий, Атически нощи, X, 3

Гай Гракх се смята за енергичен и силен оратор. Никой не отрича това, но може ли да се приеме онова, което мнозина смятат, а именно, че той е по-рязък, по пламенен и по-богат в своето красноречие от Марк Тулий Цицерон? Неотдавна четях речта на Гай Гракх „За оповестените закони“, в която се разказва, че М. Марий и неколцина други почтени граждани на един муниципий в Италия били бити несправедливо с пръчки от римските магистрати. С цялото си възмущение, на което е способен, Гай Гракх дава израз на съжаленията си за този грозен инцидент. Ето словата, произнесени от Гракх по този случай: „Неотдавна в гр. Теан Сидицински[1] пристигна консулът. Съпругата му казала, че иска да се окъпе в мъжката баня. Било дадено нареждане на сидицинския квестор М. Марий да излязат всички, които се къпели в банята. На всичко отгоре обаче въпросната жена се оплакала на мъжа си, че банята не ѝ била предоставена достатъчно бързо и че банското помещение не било достатъчно чисто. Вследствие на това на площада бил поставен един стълб и при него докаран М. Марий, най-видният от местните граждани; след като му смъкнали дрехите, го били с пръчки. Като научили тази новина, жителите на Калес[2] наредили със специален декрет никой да не се къпе в банята, когато в града пребивава някакъв римски магистрат. Във Ферентин по същата причина нашият претор наредил да арестуват квесторите. Единият от тях се хвърлил от градските стени, а другият бил заловен и бит с пръчки.“

Ето един друг пасаж от същия оратор: „За да ви покажа докъде отиват своеволията и необуздаността на нашата младеж, аз ще ви приведа друг пример. Само преди няколко години от Азия бил изпратен в качеството си на посланик един млад човек, който по това време не заемал държавна служба. Той бил носен на носилка. По пътя го срещнал един воловар от Венузия[3] и тъй като не знаел кого носят, запитал на шега да не би да пренасят мъртвец. Младият човек чул тези думи; той заповядал да спрат и с ремъците, с които била превързана носилката, да бият воловаря, докато тоя нещастник издъхнал.“

КРИЗАТА В РИМ В КРАЯ НА II И НАЧАЛОТО НА I В. ПР. Н. Е.

Салустий

Гай Салустий Крипс (86—35/34 г. пр. н. е.) е виден обществен деец и даровит исторически писател, който и с перо, и с дела поддържал явно Гай Юлий Цезар и неговите домогвания към еднолична власт. Салустий се родил наблизо до гр. Амитерн (в Сибинска област), но отрано се преселил в Рим. През 55 или 54 и 52 г. пр. н. е. той бил последователно квестор и народен трибун. Като един от най-ярките противници на Милон, който бил близък приятел на Цицерон. Салустий враждувал и с големия оратор, и със сенатските среди, чиито интереси Цицерон отстоявал. През 50 г. Салустий бил зачеркнат от списъка на сенаторите заради своите политически възгледи, но през 49 г. Цезар го включил отново в състава на сената. Салустий вземал доста дейно участие по време на гражданската война на страната на Цезар и бил назначен от последния за наместник на новооснованата провинция Африка, откъдето се завърнал с несметни богатства. След убийството на Цезар Салустий се оттеглил от политическия живот и се отдал на писателска дейност. До наши дни оцелели три негови съчинения с историческо съдържание: „Войната с Катилина“, „Югуртинската война“ и откъслеци от „Истории“. Салустий не е толкова обективен и високо нравствен историк, за какъвто се представя самият той в предговорите към своите произведения и на много места в изложението. Той обаче е несъмнено бележит майстор на перото, който е допринесъл много за усъвършенствуването на латинската художествена проза и има големи заслуги за развитието на древноримската историография като научно-художествен жанр. Оригиналното у него е, че той е един от първите римляни, който се стреми да създаде историческата монография, т. е. да даде едно сгъстено и увличащо историческо изложение върху събития, включени в сравнително тесни хронологически рамки. Успехите, които Салуций постигнал в това трудно поле на историографията, се дължат не само на неговите несъмнени дарби и забележителна опитност в областта на политиката, но и на умението му да вниква в психиката на главните действуващи лица и да обрисува твърде майсторски тяхното душевно състояние в моменти на върховно напрежение. Откъсите, поместени в христоматията, са извлечени от „Югуртинската война“. Румидийският цар Югурта по време на войната си с Рим (111—105 г. пр. н. е.) имал големи успехи, но те свидетелствували не толкова за неговите забележителни качества на военачалник и политик, колкото за тежката криза, която преживяло държавното и военното ръководство на Рим към края на II в. пр. н. е.

---

[1] Теан Сидицински, град в Кампания, дн. Теано.

[2] Калес, град в Кампания, дн. Калви.

[3] Венузия, град в Апулия, дн. Веноза.

34. Речта на Г. Мемий[1] в народното събрание

Салустий, Войната с Югурта, 31

Чрез речта, вложена в устата на Г. Мемий, който подобно на автора на „Войната с Югурта“ е цезарианец, Салустий развива гледището на популарите по въпросите на външната и вътрешната политика. По онова време Цезар и неговите привърженици, бидейки съчувственици на Маний, стоят на сравнително по-демократични позиции, отколкото техните противници от сенатската аристократическа върхушка.

31. Много са съображенията, които би трябвало да ме възпрат, граждани, да вземам присърце вашата кауза и да я отстоявам, ако не беше моята привързаност към държавата, която стои над всички останали съображения, а именно: могъществото на нобилитета, вашата пасивност, липсата на каквато и да било справедливост и най-сетне фактът, че добродетелта е по-скоро в опасност, отколкото на почит. Аз наистина съжалявам, че трябва да ви припомня миналото и да ви кажа до каква степен вие през последните петдесет години бяхте играчка в ръцете на една високомерна олигархия, как вашите защитници загинаха недостойно и неотмъстени, как вашите души бяха покварени от бездействие и страхливост и как вие и до ден днешен, въпреки че съдбата на вашите противници се намира в ръцете ви, не посмяхте даже да се опомните и надигнете, а продължавате да се страхувате от ония, на които вие самите би трябвало да вдъхвате страх. Въпреки обаче че нещата са в такова положение, сърцето ми ме заставя да се боря срещу могъществото на тази партия. Аз, разбира се, ще се ползувам от свободата, която ми е завещана от баща ми; дали при това ще успея, ще зависи от вас, граждани. При това аз нямам намерение да ви подканвам, както са правели често пъти това дедите ви, да се вдигнете срещу неправдата с оръжие в ръка; няма никаква нужда от насилие и никаква нужда от сецесия (отцепничество), защото нашите противници сами ще доставят средствата, чрез които да ускорят стремглаво своята собствена гибел! След убийството на Тиберий Гракх, когото те обвиняваха в домогвания към царска власт, се започнаха преследвания срещу римския плебс. След убийството на Г. Гракх и М. Фулвий мнозина от вашето съсловие бяха избити в тъмниците. И на едното, и на другото избиване бе турен край не според закона, а според тяхната прищявка. В действителност това означаваше обаче установяване на монархическа власт, а не възстановяването правата на народа. Би трябвало да смятаме, с други думи, за законно всяко отмъщение, което може да се проведе само чрез проливане кръвта на гражданите. През последните години вие се възмущавахте тайно, като гледахте, че обществените средства се разграбват, че царете и свободните народи плащат данъци на шепа знатни и че в ръцете на същите тези хора са съсредоточени всички почести и всички богатства. А при това те смятаха за недостатъчно това, че са могли да извършат безнаказано всички тези престъпления. И накрая те завършиха (своето пъклено дело), като предадоха в ръцете на неприятеля законите, вашето величие и всички божествени и човешки права. Те нито се срамуват, нито пък се разкайват за своите деяния, а, напротив, дефилират безсрамно пред очите ни, като парадират със своите жречески и консулски длъжности, а някои от тях дори и със своите триумфи и като че ли всичко това те са добили като почетно отличие, а не вследствие на плячкосване. Дори и купените с пари роби не понасят несправедливото господство на своите господари, а вие, граждани, които сте родени, за да заповядате на света, понасяте спокойно робството!

А кои са тия хора, които обсебиха държавата? Това са хора, потънали в престъпления, с окървавени ръце, безпределно алчни, които се гордеят с престъпленията си и на които доверието, честта, благочестието, с една дума, всичко, което е добродетел или порок, може да послужи за лични облаги. Едни от тях градят своята сигурност върху убийствата на вашите трибуни, други пък върху противозаконните преследвания, а почти всичките, взети заедно — върху избиването на народа. И тъй, колкото по-виновни са те, толкова по-сигурно се чувствуват. Страхът, който би трябвало да им внушават техните престъпления, те внушават вам поради вашата страхливост. Еднаквите им желания, еднаквите им страхове са направили от тях единен блок. Това единство, което между добри хора би било приятелство, между престъпници не е нищо друго освен съучастничество. Ако вие бихте били обзети в същата степен от копнеж за свобода, в каквато степен те са обзети от бяс за господство, държавата не щеше да бъде ограбена, както е тя сега в действителност, и вашите отличия и длъжности щяха да бъдат достояние на най-добрите, а не на най-дръзките. Вашите предци, за да извоюват своите права и за да установят достойнство на своето съсловие, се оттеглиха въоръжени на два пъти и завзеха Авентинския хълм, а вие нима не ще положите и сетните си усилия, за да защитите свободата, която те ви завещаха? И не ще ли я отстоявате с толкова по-голяма жар, колкото по-голям е позорът да загубите онова, което притежавате, отколкото онова, което не сте притежавали никога?

Някой ще ми каже: „Е добре, какво предлагаш ти тогава? Да отмъстим на ония, които са предали държавата в ръцете на неприятеля?“ — В никакъв случай чрез сила и насилие. Ако подобно наказание подобава на тяхното престъпление, и то след един редовен разпит (пред съда) на Югурта, и след приемането на неговите показания, то това не подобава за вас. Ако неговата капитулация е искрена, той не ще закъснее да се подчини на вашите заповеди; а ако той не ги зачита, вие сами ще съдите какъв е този мир и това мнимо подчинение, което би донесло на Югурта безнаказаност на престъпленията му, на няколко видни личности — грамадни богатства, а на държавата — разруха и позор. Но може би вие още не сте се наситили на тяхната тирания. И може би съжалявате за ония времена, когато царствата, провинциите, законите, правосъдието, войната и мирът, най-сетне всички божествени и човешки неща се намираха в ръцете на неколцина души, а пък вие, вие, които сте римският народ, този непобедим от неприятеля народ и заповедник на всички народи, вие се задоволявате само с това да запазите живота си. Защото най-сетне кой от вас би дръзнал да отрече робското си положение? Що се отнася до мене, макар че в моите очи не съществува по-голям позор от този, когато един мъж понася обиди, без да ги наказва, аз бих търпял охотно да сте снизходителни спрямо тези престъпления, тъй като техните извършители са римски граждани, ако тази ви снизходителност не водеше към вашата гибел. Защото те със своето обичайно безсрамие не ще се задоволяват с безнаказаността си за миналото, ако не им бъде отнета волността да безчинствуват и в бъдеще. А вам ще остане вечната грижа и безпокойство, когато разберете, че трябва да приемете робството, или да защищавате свободата си с оръжие в ръка. Каква надежда можете да храните вие за възможността от едно лоялно разбирателство и единство между тях и вас? Те желаят да господствуват, а вие — да бъдете свободни: те желаят да вършат неправди, а вие — да ги възпирате; най-сетне те третират нашите съюзници като неприятели, а неприятелите ни като съюзници. Възможно ли е при едни толкова противоположни умонастроения да има място за мир и приятелство?

---

[1] Г. Мемий бил последователно народен трибун в 111 и претор в 104 г. Той паднал убит в 101 г. по заповед на трибуна Сатурнин в момента, когато се домогвал до консулската длъжност при съперничеството на Главций.

35. Подготовка на кървавата разпра между Марий и Сула и техните привърженици

Плутарх, Сула, 7

Смятайки в своите мечти за бъдещето консулската власт за нещо незначително, Сула насочил цялото си внимание към войната с Митридат. Като негов съперник се появил на сцената Марий. За този човек, който бил отслабнал телом поради старостта си, военните действия във вътрешността на страната се оказали не по силите му. Той обаче бил обзет от една неостаряваща страст — от безумната жажда за почести и слава и горял от силното желание вън от пределите на родината си да води задморска война. В същото време, когато Сула се намирал при войската си и привършвал там своята работа, Марий пребивавал непрекъснато в Рим и се занимавал с подготовката на най-пагубната разпра, която причинила на Рим повече вреда, отколкото всички негови врагове заедно.

Забележка. Подир това се излагат решителните военни действия между марианците и суланците, в хода на които като победители възтържествуват суланците. Настъпила страшна кървава разпра на победителите с разгромените им противници. Това бил периодът на проскрипциите, чието име станало нарицателно за всички подобни кървави разпри при междуособни войни.

36. Диктатурата на Сула

Апиан, Граждански войни, 1, 100

За да запази предишния вид на държавата, Сула позволил на народа да избира консули. Били избрани за консули Марк Тулий и Корнелий, Долабела. А самият Сула, като че бил цар, командувал над консулите в качеството си на диктатор. Пред него били носени именно като пред диктатор 24 секири (толкова секири се носели някога и пред царете); освен това той се заобиколил и с голям отряд телохранители. Що се отнася до законите, той отменял едни и въвеждал нови. Така със закон той забранил да се заема преторска длъжност от някого, преди той да е бил квестор, и някой да става консул, преди да е минал през претурата, а също тъй забранил някой да заема една длъжност два пъти, преди да е изтекъл един срок от десет години. Той почти унищожил трибунската длъжност и я отслабил значително, като бранил със закон каквато и да била друга длъжност на трибуна след това. По силата на това всички, които за в бъдеще се стремели към слава, се отклонявали от трибунската длъжност. . . Той прибавил към състава на сената, който вследствие на междуособиците и войните бил съвършено обезлюден, около триста членове измежду най-добрите конници, като възложил на трибите да гласуват за всеки един поотделно. Към броя на плебеите той прибавил около 10 000 роби на проскрибираните граждани, и то като подбрал най-младите и най-здравите от тях, дарил ги със свобода и права на римски граждани и ги нарекъл в своя чест Корнелии. По силата на това сред плебеите имало 10 000 души, готови да изпълняват неговите заповеди. Замисляйки същата поддръжка и в Италия, той снабдил с много земя бойците и сражаващите се за него 23 легиона в италийските градове. Тази земя била отчасти още неразделена, а отчасти принадлежала на ония градове, от които той я отнел за наказание.

37. Голямото въстание на Спартак (74—71 г. пр. н. е.)

Апиан, Граждански войни, I, 116—120

116. По същото време сред гладиаторите, които се обучавали в Капуа[1], за да излязат на арената в цирка, имало един тракиец на име Спартак. Преди това той воювал с римляните, бил пленен и продаден в робство, а впоследствие попаднал между гладиаторите. Спартак склонил около 70 души от своите другари гладиатори да рискуват всичко заради свободата, като им обръщал внимание на обстоятелството, че това е по-добре, отколкото да излагат живота си на арената за наслада на зрителите. Като нападнали стражата и я обезвредили, те избягали от града. Въоръжавайки се със сопи и ками, които обрали от срещнати пътници, въстаниците се оттеглили на планината Везувий. Оттука, след като приел в редовете на своя отряд много избягали роби и тук-там някои свободни селяни от полето, Спартак започнал да извършва нападения върху най-близката околност; негови помощници били гладиаторите Еномай и Крикс. Тъй като Спартак делял плячката поравно между всички, то скоро около него се стекло голямо множество народ.

Отначало против него бил изпратен Вариний Глабър, а след това Публий Валерий. Но тъй като тяхната войска се състояла не от граждани, а от всякакви случайни хора, набрани набързо и покрай другото и римляните смятали, че това не е война в истинския смисъл на думата, а обикновено разбойническо нападение, то римските пълководци при сблъскването си с робите претърпели поражение. Самият Спартак отнел два коня на Вариний; на подобна опасност — да падне в плен в ръцете на гладиаторите — бил изложен самият римски пълководец. След това при Спартак се стекъл още повече народ, а войската му достигнала 70 000 души. Въстаналите си ковели оръжие и си събирали припаси. Тогава римляните изпратили против тях консулите с два легиона.

117. Единият от тях недалеч от планината Гарган разбил Крикс, който командувал отряд от тридесет хиляди души. Сам Крикс и две трети от неговата войска паднали в боя. Спартак пък се придвижвал бързо през Апенинските планини към Алпите, а оттам към галите, които живеели от двете страни на Алпите. Единият от консулите го изпреварил и препречил пътя за по-нататъшното му придвижване, а другият вървял по петите му. Тогава Спартак, като се върнал и като ги нападнал поотделно, разбил и двамата. Консулите отстъпили от полесражението в пълен безпорядък, а Спартак, като принесъл жертва на духа в памет на загиналия Крикс 300 пленени римляни, със 120 000 души пехотинци се придвижил бързешком към Рим.

---

[1] Капуа, важен град в Кампания, дн. Санта Мария ди Капуа Ветере.

Той заповядал да се изгори целият излишен багаж, да се избият всички пленници и да се изколи впрегнатият добитък, за да се облекчи движението. Спартак не приемал множеството бегълци, които се стичали при него. В Пиценската област консулите отново се опитали да му окажат съпротива. Тук се разиграло второто голямо сражение и римляните претърпели отново голямо поражение. Но Спартак променил решението си да върви срещу Рим. Той не се смятал още за еднакво силен с римляните, тъй като неговата войска още далеч не била в бойна готовност и не била достатъчно въоръжена; нито един италийски град не се присъединил към него: неговата войска се състояла от избягали роби и от техни спътници. Спартак завзел планините около Турии[2] и самия град. Той забранявал на търговците, които търгували с неговите хора, да им предлагат предмети от злато и сребро, и на своите хора — да ги купуват. Те купували само желязо и мед на високи цени, а онези, които донасяли тези предмети, те не закачали. Като се сдобили по този начин с нужния им материал в голямо количество, те се въоръжили добре и за да опустошават страната, те тръгвали често да грабят. Сражавайки се отново с римляните, те ги побеждавали и се връщали отрупани с плячка.

118. Трета година вече се продължавала тази страшна за римляните война, над която отначало се надсмивали и към която отпървом се отнасяли с презрение като към гладиаторска война. Когато в Рим били насрочени изборите за следващите командуващи [претори], всички били обзети от страх и никой не поставил кандидатурата си, докато Лициний Крас, известен по знатния си произход и богатство, се съгласил да приеме преторската длъжност и командуването на войските. С шест легиона той потеглил против Спартак. Като пристигнал на самото място, прибавил там към войските си още два консулски легиона. Крас наредил незабавно да се изтегли жребие между войниците от последните два легиона, които нееднократно били понасяли поражения, и наказал една десета част от техния състав със смърт. Други предполагат, че работата не била така, а че след като Крас влязъл в бой със Спартак и претърпял поражение, тогава по жребий наказвал със смърт по един човек на всеки десет войници, без да се плаши ни най-малко от броя на екзекутираните, който се оказал 4000. Но както и да било, Крас се показал на своите войници по-страшен от враговете, които ги побеждавали. Много скоро след това той успял да одържи победа над 10 000 Спартакови привърженици, които се намирали на лагер отделно от главната маса на своите другари, като унищожил две трети от тях. Крас започнал

---

[2] Турии, важна гръцка колония в Южна Италия, която първоначално се наричала Сибарис, Турии, който бил основан от атиняните, се намирал съвсем наблизо до някогашния Сибарис.

да напада смело и самия Спартак. Одържайки бляскава победа и над неговите войски, той започнал да преследва Спартак, който отстъпвал към морето с цел да се прехвърли в Сицилия. Като настигнал войската на Спартак, Крас я блокирал, като я заобиколил с ров, валове и палисада.

119. Когато Спартак бил принуден да се опита да си пробие път в Самний, Крас на разсъмване унищожил един неприятелски отряд, състоящ се от около 600 души, а привечер избил приблизително още толкова неприятели, докато в същото време от римската войска имало само трима убити и седем ранени. Толкова била голяма промяната, която се извършила в армията на Крас благодарение на въведената от него дисциплина. Тази промяна вдъхнала на войниците смелост и решителност да постигнат победата. Спартак пък, който, докато изчаквал конниците, които стигали сегиз-тогиз при него, вече не влизал с цялата си войска в бой, а безпокоел обсаждащите го сили посредством малки схватки; той често ги нападал неочаквано, като хвърлял снопи от дърва в рова, запалвал ги и правел по този начин обсадата извънредно трудна. Той заповядал да обесят един пленен римлянин в пространството между двете войски, като по този начин искал да покаже на своите какво очаква победените в случай на поражение. Когато в Рим узнали за обсадата и смятали войната с робите за позорна, избрали за втори главнокомандуващ Помпей, който току-що се бил завърнал от Испания. Едва сега римляните се убедили, че Спартаковото въстание е тежка и сериозна работа.

120. Като узнал за тези избори, Крас, който се опасявал, че славата за победата може да се падне на Помпей, всячески се стараел да ускори развръзката и започнал да атакува Спартак. Последният в желанието си също да изпревари пристигането на Помпей, предложил на Крас да започне преговори с него. Когато последният отхвърлил това предложение с презрение, Спартак решил да поеме риска и тъй като имал достатъчно конници, пробил си път с цялата войска през окопите и побягнал в посока към Брундизий.[3] Крас се втурнал след него. Но когато Спартак узнал, че в Брундизий се намира Лукул, който се бил завърнал след победата си над Митридат, разбрал, че всичко е загубено и потеглил срещу Крас, като разполагал и тогава с голяма армия. Разиграла се грандиозна битка, която била извънредно ожесточена вследствие на отчаянието, което било обзело толкова много хора. Спартак, ранен в реброто с копие, се отпуснал на колене и поставил своя щит пред себе си, докато най-сетне паднал заедно с мнозина от своите привърженици, обкръжен от врага. Останалата му войска, която изпаднала в пълен безпорядък, била избита. Разбира се, броят на убитите съвсем не могъл да се установи. От римляните загинали около 1000 души. Тялото на Спартак не било намерено. Голям брой привърженици на Спартак се укривали още в планините, където побягнали след сражението. Крас потеглил подир тях. Като се разделили на четири части, те се отбранявали, докато загинали всички с изключение на 6000 души, които били заловени и избесени по протежение на целия път, който води от Капуа за Рим.

Плутарх, Крас, 8—11

8. Въстанието на гладиаторите и опустошаването на Италия, наричано от повечето писатели „Спартакова война“, започнало по следните причини: Някой си Лентул Батиат имал в Капуа гладиаторска школа, повечето от гладиаторите в която били гали и траки, които били държани в затвор за гладиаторски състезания не поради каквито и да било безчестни постъпки от тяхна страна, но поради несправедливостта на техния господар, който ги купил. Те били затворени тук и предназначени за гладиаторски борби. Двеста души от тях се наговорили да бягат, но тъй като бил направен донос за заговора, за което те узнали навреме, то 79 гладиатори го изпреварили и се изскубнали на свобода, въоръжени с ножове и шишове, които взели от готварницата. Като срещнали няколко коли, които превозвали в друг един град оръжие за гладиаторите, те го взели и се въоръжили. След като взели една силна и укрепена позиция, гладиаторите си избрали трима предводители, първият от които бил Спартак [един тракиец от племето меди][4], който притежавал не само голяма смелост и физическа сила, но и голям ум и човечност. По тези си качества той превъзхождал значително останалите, като приличал повече на елин. Разказва се, че когато Спартак бил докаран за пръв път в Рим, за да бъде изкаран на продан, му се присънило като че ли една змия се обвива около лицето му. Жената на Спартак, която била негова сънародница, гадателка, обзета от дионисовски екстаз, предсказала, че това знамение предвещава голяма сила, която е опасна за самия него по своя злочест край. И сега тя също била с него и бягала заедно с него.

9. Преди всичко гладиаторите се спуснали срещу отряда, който дошъл от Капуа, и като заловили голямо количество истинско оръжие подменили с него своето по-раншно въоръжение, отнасяйки се с пренебрежение към него като позорно и варварско въоръжение на гладиатори.

Преторът Клодий, изпратен от Рим с един отряд от три хиляди души, ги обсадил в планината, на която имало само един стръмен и тесен проход, който той започнал да охранява. На останалите места склоновете на планината били отвесни и гладки. Планината била обрасла с много диви лози. Гладиаторите насекли подходящи лозови стъбла и направили от тях дълги и здрави стълби, такива именно, че като се спуснали по тях от сръмнината, стигнали до подножието на планината. По тези стълби всички гладиатори с изключение на един се спуснали благополучно долу. Оставайки горе, за да пази оръжието, след като другите се спуснали, той започнал да го хвърля долу и като нахвърлил всичкото оръжие, се спуснал и самият той. Римляните не знаели нищо за всичко това. Затова като ги обходили в тил, гладиаторите ги нападнали неочаквано, обърнали ги в бягство и завладели лагера им. Към тях се присъединили много местни пастири, войнствени и бързоноги хора. Гладиаторите снабдили едни от тях с оръжие, а други използували за разузнавачи, леко въоръжени. След това римляните изпратили срещу гладиаторите Публий Вариний. Гладиаторите влезли отначало в бой с Фурий, един от неговите помощници, който командувал един отряд от 2000 души, и го обърнали в бягство. След това Спартак, като издебнал съветника на Публий и негов колега по длъжност — Косиний, който бил изпратен с големи сили, и едва не го заловил в плен по време, когато той се къпел в околността на селището Салини. След като Косиний успял с мъка да избяга, Спартак турил веднага след това ръка на неговия обоз и последвал по петите самия него; след ожесточена сеч той завладял и неговия лагер. Във време на боя паднал и самият Косиний. Спартак разбил и претора в много сражения и в края на краищата заловил коня и ликторите му. Спартак сега се прославил и станал страшен. Той си изработил един напълно разумен план на действие. Тъй като не се надявал да може да сломи окончателно могъществото на римляните, той повел своите войски към Алпите, като смятал, че трябва да се прехвърли през тях и да ги отправи към родината им — едни в Тракия, а други в Галия. Робите обаче, като се чувствували силни по своята численост и се възгордели от успехите си, не послушали Спартак, а се движели из Италия и я опустошавали. Сега римският сенат се тревожел не само от недостойния позор на робското въстание. Той се боял от Спартак и съзнавайки сериозността на положението, изпратил срещу него двамата консули, като че ли в случая се касаело за една от най-големите и най-трудни войни. Единият от консулите, Гелий, чрез едно внезапно нападение унищожил целия германски отряд от въстаниците, който се бил отделил от останалите привърженици на Спартак поради своеволие и гордост. Когато Лентул обкръжил Спартак с многобройна войска, последният, като нанесъл удар с всичките си сили на едно място, разбил Лентуловите легати и заловил целия обоз. Наместникът на Цизалпийска Галия, Касий, с десетхилядна войска посрещнал Спартак, който гледал да се добере до Алпите. В завързалото се сражение Касий претърпял поражение и като изгубил много хора, самият той едва се спасил.

---

[3] Брундизий, по-рано Брентезий, важен град в Южна Италия (Калабрия) на брега на Андриатическо море с отлично пристанище (дн. Бриндизи).

[4] Остроумно досещане от последните години на проф. К. Циглер, един от най-добрите познавачи на Плутарховия текст. Медите населявали средното течение на р. Струма.

10. Като узнал за това, раздразненият сенат заповядал на консулите да прекратят военните действия и избрал за главнокомандуващ Крас. Много от знатните потеглили заедно с него на поход благодарение на неговата популярност и на приятелството си с него. Крас се спрял на границите на Пицен, за да пресрещне придвижващия се към него Спартак, а изпратил легата си Мумий с два легиона в обход, като му заповядал да се движи след противника, но да не влиза в допир с него и да не започва сражение. Легатът се надявал обаче, че ще разбие противника; той дал сражение и бил разбит. Мнозина паднали, мнозина, като захвърлили оръжието си, се спасили с бягство. Крас посрещнал сурово Мумий, а от войниците, когато им раздавал отново оръжие, изискал поръчители, че те ще го запазят. Петстотин войници, които побягнали първи и по такъв начин се предизвикало общо бягство, той разделил на 50 десетки и от всяка десетка наказал със смърт едного по жребие, като приложил към тези войници след продължителен промеждутък от време това страшно наказание. С подобен вид смърт бил свързан и особен вид позор, тъй като през време на наказанието се извършват пред очите на всички много ужасни и мрачни обреди. Като предизвикал по такъв начин прелом в настроението на войниците, Крас ги повел срещу врага. А Спартак напредвал малко по малко през Лукания към морето. Като се натъкнал в протока на киликийски кораби, той решил да се прехвърли в Сицилия и след като прехвърлил на острова 2000 души, да поднови войната на сицилийските роби, която била потушена неотдавна и която не се нуждаела от много възпламенителен материал, за да избухне отново. Киликийците се споразумели със Спартак, но след като получили уговорените подаръци, не устояли на думата си и се отдалечили с корабите си. Тогава той отново се върнал от морето, като разположил войските си на Регийския полуостров; Крас, като наближил тези места и като видял, че самата природа на мястото показва какво трябва да се прави, побързал да прегради със стена най-тясното място на полуострова, за да може да създаде работа на войската си и едновременно с това да лиши противника от снабдяване. Това било голяма и трудна работа, която Крас въпреки очакванията си завършил за кратко време. . . Той прокарал от море до море през най-тясното място на полуострова един ров, дълъг 300 стадии, а на широчина и дължина до 15 стъпки, а над рова издигнал много висока и яка стена. Отначало Спартак не обръщал внимание на тези работи и се отнасял пренебрежително към тях. Когато обаче, чувству-

вайки недостиг в снабдяването, той пожелал да се придвижи напред, се видял обкръжен със стена и лишен от възможността да получи каквото и да било откъм шийката на полуострова. Тогава, като изчакал настъпването на една снежна и бурна нощ, Спартак заповядал да засипят голяма част от рова с пръст, дървета и камъни и превел над него една трета от войската си.

11. Крас се изплашил да не би Спартак да се реши да се движи стремително към Рим, но се успокоил, когато много метежници отпаднали от него поради раздори и се разположили самостоятелно на лагер недалеч от Луканското езеро. Разказват, че водите на това езеро от време на време се менят и стават ту пресни, ту солени и негодни за пиене. Като се приближил до отделилата се част, Крас я изтласкал от езерото, но той не успял да разбие метежниците и да ги обърне в бягство, тъй като Спартак се явил бързо и успял да тури край на паниката. Крас отначало писал на сената, че е необходимо да се повика Лукул от Тракия и Помпей от Испания; сега обаче променил намеренията си и бързал да привърши войната, преди те да дойдат. Той знаел, че целият успех няма да бъде приписан нему, а и на оня, който ще дойде на помощ. Като решил да нападне отначало отделилите се и воюващи на свой риск (те били предводителствувани от Гай Каниций и Каст), Крас изпратил 6000 души да завземат предварително един хълм, като им заповядал да се строят в боен ред и да извършат това незабелязано. Те се опитали да измамят бдителността на врага, като скрили шлемовете си, но били забелязани от две жени, които извършвали по това време жертвоприношение. Войниците били изложени на голяма опасност, ако в това време не бил пристигнал бързо Крас. Той завързал сражение, което било най-голямото от всички сражения, разиграли се през тази война, в което загинали 12 300 роби. От тях само двама били ранени в гърба, а всички останали паднали в строя, като се сражавали против римляните. След поражението Спартак започнал да отстъпва към Петелийските планини[5]. Квинт, един от легатите на Крас, и квесторът Скрофа вървели по петите на Спартак, но когато той се повърнал и потеглил срещу тях, римляните ударили на паническо бягство. Те успели с мъка да се спасят, като отнесли със себе си ранения квестор. Този успех погубил Спартак, тъй като робите бегълци се възгордели много. Те и не искали да чуят за отстъпление и не се подчинявали на началниците си, но още по пътя ги обкръжили и с оръжие в ръце ги заставили да се върнат назад през Лукания в посока към Рим. За там побързал и Крас, тъй като станало известно, че Помпей е вече наблизо. При изборите в народното събрание се чували немалко гласове, че той именно

---

[5] В Южна Италия (областта Брутий), недалеч от Йонийско море.

ще победи във войната: като дойде, той веднага ще влезе в бой и ще свърши войната. И тъй, бързайки да се срази със Спартак, Крас се разположил на лагер около неприятеля и започнал да копае ров. Като се втурнали към римския лагер, робите влезли в бой с работещите войници. Тъй като и от двете страни се стичали на помощ все повече бойци, Спартак бил принуден да построи цялата си войска в боен ред. Довели му коня. Изтегляйки меча си, той казал, че в случай на победа ще има много прекрасни коне от неприятеля, а в случай на поражение не ще има нужда от тях; с тези думи Спартак заклал коня си. След това той се устремил към самия Крас, но поради масата сражаващи се и ранени не успял да стигне до него. Затова той убил двама центуриони, които влезли в бой с него. Най-сетне онези, които се намирали около него, побягнали, а той, обкръжен от многобройни врагове и отбивайки мъжествено ударите им, в края на краищата бил посечен на късове. . . Помпей унищожил окончателно остатъците от робите, които попаднали в ръцете му, и отправил до сената донесение, в което писал, че Крас разбил робите в открито сражение, а той изкоренил войната от дъно.

38. Заговорът на Катилина

Салустий, Заговорът на Катилина, 5—60 (със съкращения)

5. Луций Катилина произхождал от знатен род. Той се отличавал със значителни интелектуални способности и с голяма физическа сила, но в морално отношение бил покварен и порочен. Още като млад той ламтял за междуособни войни, убийства, грабежи и граждански раздори. В такива занимания минала младостта му. Той бил във висша степен издръжлив на глад, студ и безсъница. По дух той бил смел до дързост, коварен и променчив, като умеел да се преструва на всичко и да прикрива всичко; алчен спрямо чуждото, разточителен спрямо своето, пламенен в страстите си. Той притежавал достатъчно красноречие, но малко мъдрост. Ненаситният дух на Катилина се стремял постоянно към неумереното, невероятното и непостижимото. След господството на Луций Сула той бил обзет от страстното желание да заграби властта в държавата: за него било съвсем безразлично с какви средства ще постигне целта си, стига само да се добере до абсолютната власт в държавата. Неговият метежен дух се възбуждал от ден на ден все повече, и то по-скоро поради липсата на парични средства и от съзнанието за собствените си престъпления; и едната, и другата беда у него растели вследствие на пороците му, за които говорихме по-горе. Освен това той бил подбуждан и от нравствената развала на цялото общество, което било тикано

към гибел от двете най-лоши и противоположни помежду си злини — разкоша и користолюбието.

14. В една толкова голяма и тъй корумпирана държава Катилина, както и трябвало да се очаква, бил заобиколен от цяла шайка съмишленици и телохранители, завербувани от средите на хора, опетнени с всевъзможни пороци и престъпления. . .

16. . . . Разчитайки на такива приятели и съмишленици, той се възползувал и от обстоятелството, че навред имало множество хора, които били потънали в дългове, и много войници на Сула, които били използували твърде разточително плячката, която им се паднала, и които мечтаели за гражданска война, като си спомняли за грабежите и за предишните победи. Опирайки се на тях, Катилина решил да завземе властта в държавата. В Италия нямало съсредоточена нито една готова армия. Гней Помпей по това време водил война в най-отдалечени области; самият Катилина хранил добра надежда, че ще може да бъде избран за консул. Сенатът не знаел нищо за всичко това; всичко било спокойно и сигурно; всички обстоятелства били благоприятни за Катилина.

17. И така около юнските календи (първите дни на м. юни), през консулството на Луций Цезар и Гай Фигул,[1] Катилина започнал да се обръща отначало към отделни лица от средата на своите приближени, като насърчавал едни и изпитвал други; той сочил своите ресурси и богатства, изтъквал пред тях неподготвеността на държавата, наблягал на големите изгоди, които обещава заговорът. След като им обяснил достатъчно определено онова, което искал, Катилина свикал на едно място всички, които се намирали в особено притеснено положение и вследствие на това били най-дръзки. На това свиждане се събрали от сенаторското съсловие: П. Лентул Сура, П. Утроний, Л. Касий Лонгин, Г. Цетег, П. И. Сервий Сула, синовете на Сервий Л. Варгунтей, Кв. Аний, М. Порций Лека, Л. Бестия и Кв. Курий. Освен това от конническото съсловие тука били: М. Фулвий Нобилиор, Л. Статилий, П. Габиний Капитон, Г. Корнелий. Тук имало също така и множество представители на колониите и муниципиите, чиито представители били най-видните граждани на тези селища. Освен това в този заговор вземали по-малко явно участие и твърде много представители на аристокрацията; тези последните били подбуждани по-скоро от надеждата за власт, отколкото за нужда или от каквато и да било друга крайност. Главно съчувствувала обаче на замислите на Катилина младежта и особено знатната младеж. Имайки неограничена възможност да живеят безгрижно в разкош и излишества, тези младежи предпочитали неизвестното пред известното, войната пред мира. Мнозина по онова време мислели, че и М. Лициний Крас не е бил чужд на този заговор. Тъй като омразният му Гней Помпей стоял начело на една огромна армия, то Крас бил съгласен с издигането на когото и да било, стига само това да отслабвало множеството на Помпей. Освен това той бил уверен, че ако заговорът успее, той лесно ще може да застане начело на заговорниците. . .

20. Когато Катилина видял, че се събрали всички по-горе споменати лица, той, макар че твърде често се бил разговарял с всеки един от тях поотделно, все пак намерил за целесъобразно да се обърне с ободрителни думи към тях вкупом. Затова той ги отвел в една отдалечена част на дома си и като отстранил всякакви свидетели, произнесъл пред тях реч с приблизително следното съдържание: „Ако вашата доблест и вярност не ми бяха достатъчно известни, обстоятелствата биха се сложили напразно тъй благоприятно. Големите надежди за власт биха се намирали напразно в нашите ръце и никога аз не бих се стремял към неизвестното и несигурното, облягайки се на едни малодушни и празни мечтатели. Но тъй като в множеството важни начинания аз имах възможност да се запозная на дело с вашето мъжество и преданост към мене, моят дух е решен да предприеме най-великото и благородно деяние. Заедно с това аз разбрах, че доброто и злото са едно и също за вас и за мен, а когато се желае и не се желае едно и също, тогава основата на приятелството е най-крепка. Онова, което аз съм замислил в душата си, вие вече по-рано сте слушали от мене по различно време. Душата ми с всеки изминат ден се възпламенява от все по-голяма решителност, когато помисля какви ще бъдат условията на нашия живот, ако ние извоюваме свободата си. В същност, след като държавата изпадна под пълната власт и господство на малцина силни, на тях плащат данъци и царете, и тетрарсите, на тях внасят налози и мита и културните народи, дивите племена, и ние всички, останалите граждани, дейни и достойни, знатни и незнатни, изпаднахме в положението на сган без всякакво влияние и значение и станахме подчинени на ония, които би трябвало да треперят пред нас, ако републиканският строй би запазил своята първоначална сила. И така цялото влияние, могъщество, почести и богатства се намира у тях там, гдето те желаят. За нас те оставиха опасностите, съдебните процеси, изборните неуспехи и мизерията. Докога ние ще търпим всичко това, доблестни мъже? Не е ли по-добре човек да умре изведнъж, но мъжествено, отколкото да влачи жалко и безусловно съществуване, да загуби позорно своя живот, като служи за играчка и посмешище на чуждото високомерие? Но наистина аз призовавам за свидетели боговете и хората, че победата е в наши ръце. Ние сме в разцвета на възрастта си, нашият дух е бодър, а те са изтощени от годините и богатствата си. Необходимо е само да се започне, а всичко останало ще се уреди от само себе си. Наистина кой от

---

[1] Т. е. през 64 г. пр. н. е.

смъртните с мъжествен дух може да се примири с това, че те имат в излишък богатства, които те разхищават, за да строят над морето или пък да сриват планините, а на нас средствата ни не стигат дори и за най-необходимото? Те си издигат един до друг по два и повече палата, а ние нямаме някъде домашно огнище. Те купуват картини, статуи от метал, гравирани вази, събарят още нови домове и издигат други, най-сетне те разточителствуват и прахосват пари по всевъзможни начини. И все пак не могат да изразходват докрай своите богатства. А у нас в дома ни цари оскъдица, а вън от къщи — дългове. Едно тежко настояще и още по-тежко бъдеще; а в края на краищата нищо друго освен едно жалко съществуване.

Е добре, няма ли най-сетне да се пробудим? Ето пред очите ни стои тази свобода, която вие тъй често сте желали, а освен това и богатство, почести и слава; съдбата е определила всичко това като награда на победителите. Самото същество на делото, рисковете и опасностите, нуждата и пищните военни трофеи трябва да ви подтикнат по-силно от моята реч. Направете ме предводител или обикновен редник, аз съм ваш и духом, и тялом. Ето какво аз се надявам да осъществя при ваше съдействие като консул само ако, разбира се, моята прозорливост не ме мами и ако вие не предпочетете участта на роба пред онази на властелина.“

21. Цялата тази реч била изслушана от хора, които били притиснати от нуждата, хора без средства, които нито в настоящия момент, нито пък в надеждите си относно бъдещето очаквали нещо добро. И дори в самия факт на нарушаването на реда и спокойствието те виждали значителна придобивка. Все пак повечето от тях поискали от Каталина да изясни какви ще бъдат условията на гражданската война, какви предимства тя ще им донесе и на какви ресурси те ще могат да разчитат в настоящия момент или за в бъдеще. Тогава Катилина им обещал ревизия на дълговете, проскрибирането на богаташите, граждански и жречески длъжности, грабеж и всички останали предимства, които носят войната и произволът на победителите. Освен това той казал, че наблизо в Испания се намира Пизон с армия, а в Мавритания е Публий Сутий Нуцерин, които са негови съучастници, че за консулството ще се домогва Гай Антоний, който навярно ще бъде негов колега по длъжност и е човек нему близък и годен да се справи с всевъзможни трудности. Че след като стане консул, той ще пристъпи към действие. Освен това Катилина обсипвал с ругатни всички оптимисти, превъзнасял с похвали своите съмишленици, като се обръщал към всеки един от тях поотделно. На едни той сочел гнетящата ги нужда, на други напомнял техните горещи желания и заплашващата ги опасност от съд и опозоряване, на трети — победата на Сула, която някога им донесла плячка. След това, като се убедил, че всички са ободрени духом, той им напомнил още веднъж

да се погрижат за успеха на неговото домогване за консулската власт и разпуснал събранието.

23. В заговора на Катилина вземал участие Квинт Курий, човек от знатен произход, но опетнен с пороци и престъпления, когото цензорите изключили от сената заради безнравствения му живот. Този човек бил колкото тщеславен, толкова и дързък. Не умеел нито да пази в тайна онова, което чуел, нито пък да пази в тайна собствените си престъпления. Въобще нито думите му, нито постъпките му били достатъчно обмислени и отмерени. Той отдавна се намирал в неморални връзки с аристократката Фулвия. Когато тя започнала да охладнява към него, тъй като нуждата заставяла Курий да бъде по-малко щедър към нея, той започнал ту да се хвали и да ѝ обещава планини от злато, ту да я заплашва с меча си, ако тя му се противопоставя. С една реч, той започнал да се отнася с нея по-арогантно, отколкото преди това. Фулвия обаче, след като един път узнала причината за арогантното държане на Курий, не пожелала да запази в тайна една такава голяма опасност, която заплашвала държавата, но разказвала, без да назовава своя източник, на мнозина онова, което тя знаела за заговора на Катилина, и то във формата, в която го била слушала. Това обстоятелство подбудило още повече общественото мнение в полза на избирането на Марк Тулий Цицерон за консул. В същност до този момент мнозинството от аристокрацията ненавиждало Цицерон и считало, че достойнството на консулската власт ще бъде някак си осквернено, ако тя бъде поверена на един „нов човек“, колкото и виден да е той. Пред лицето на опасността обаче завистта и високомерието на нобилитета минали на втори план.

24. Затова и на изборните комиции за консули били провъзгласени Марк Тулий Цицерон и Гай Антоний, събитие, което отначало смаяло участниците в заговора. Безразсъдността на Катилина обаче не намаляла от това никак. От ден на ден той проявявал все по-усилена дейност, като приготовлявал из цяла Италия на удобни пунктове оръжие, а паричните средства, получени заемообразно на негово име или на името на приятелите му, той изпращал във Фезули на някой си Манлий, който впоследствие пръв вдигна въоръжено въстание. Говори се, че по онова време той привлякъл на своя страна множество хора, дори и някои жени, които по-рано, като търгували с тялото си, покривали огромните си разноски, а впоследствие, когато възрастта им сложила край на този начин на сдобиване със средства, но не и на техния разкош, то те сега затънали в огромни дългове. Катилина се надявал, че с помощта на тези жени ще успее да вдигне на въстание градските роби, да подпали града и да привлече на своя страна или пък да избие техните мъже.

25. Но независимо от привършването на тези приготовления Каталина се готвел да се домогва през следната година

за консулството, като се надявал, че ако веднъж бъде избран, той ще може да направи от Антоний всичко, каквото пожелае. Но тъй като не се задоволявал само с това, Катилина плетял с всички средства козни срещу Цицерон. Но и Цицерон не бил лишен от хитрост и находчивост. Още в самото начало на консулството си той чрез щедри обещания пред Фулвия успял да постигне това, че Квинт Курий, за когото говорихме по-горе, му предал плана на Катилина. Освен това чрез размяната на провинции, уговорена със своя колега Антоний, той го склонил да не предприема нищо против държавата. Около себе си той поддържал тайно охрана, състояща се от приятели и клиенти. Когато дошъл денят на изборите и Катилина нямал успех нито в домогването си за консул, нито в козните, които той лично плетял срещу консула на Марсово поле, той решил да подпали гражданска война и да прибегне до най-крайните и отчаяни опити, тъй като всички негови тайни попълзновения търпели позорен неуспех.

27. И така той изпратил Гай Манлий във Фезули и съседната с този град Ертрурия, някой си Септимий от Камерин — в Пипенската област, Гай Юлий — в Апулия и други още лица — в такива области, гдето всеки един от тях могъл да бъде най-полезен. В същото време в Рим той развивал трескава дейност, плетял козни срещу консулите, подготвял пожари, поставял на изгодни пунктове въоръжени групи, самият той се движел въоръжен и карал и другите да правят същото, подканвал ги да бъдат винаги готови и нащрек; денонощно той действувал трескаво, бодърствувал и не се уморявал нито от безсъницата, нито от усилията. Най-после, когато въпреки трескавата си дейност Катилина не успял да постигне никакъв успех, той свикал в една тъмна нощ отново главатарите на заговора в дома на Марк Порций Лека, гдето се оплакал горчиво от тяхното малодушие; обяснил им, че той бил вече изпратил Манлий напред при онези отряди, които били подготвени за въоръжено въстание, а също тъй бил изпратил и други лица на други подходящи места, за да могат да започнат военните действия. Самият той добавил, че гори от желание да отиде преди това да отстрани Цицерон, който бил главната пречка за изпълнението на неговите планове.

28. Докато останалите се колебаели в нерешителност и със страх, римският конник Гай Корнелий и заедно с него сенаторът Луций Варгунтей обещали на Катилина своето съдействие и решили да нахлуят рано сутринта на следния ден с въоръжени лица в дома на Цицерон под претекст, че искат да го поздравят, и да убият консула, който не подозирал нищо и бил съвсем неподготвен, в собствения му дом. Щом като обаче Курий схванал каква опасност заплашва консула, той незабавно предупредил чрез Фулвия Цицерон за коварното покушение, което се подготвяло срещу него. По такъв начин вратата на Цицерон останала затворена за убийците и тяхното голямо начинание пропаднало.

В същото време в Етрурия Манлий подстрекавал към бунт плебса, който, измъчван от нищета и жаждата за отмъщение заради понесените неправди, клонял силно към преврат, тъй като през време на режима на Сула той бил загубил земята си и изобщо цялото си имущество. Освен това Манлий подстрекавал към бунт всевъзможни разбойници, които били твърде многобройни по тези места, а също тъй и някои групи сулански колонисти, ветерани, на които вследствие на разпуснатия им живот и разкош не било останало нищо от награбените в големи количества богатства.

29. Когато всичко това било съобщено на Цицерон, консулът се разтревожил от двойната опасност; той не бил повече в състояние да поддържа със собствените си средства сигурността на града и не знаел точно колко голяма е войската на Манлий и какви са неговите планове. Той докладвал цялата работа в сената, който и без това бил достатъчно разтревожен от слуховете, които се разпространявали всред народа. Затова и сенатът, както обикновено става в момента на върховна опасност, издал един декрет, който вменявал в дълга на консулите „да вземат мерки, щото държавата да не понесе никакъв ущърб“. С подобно постановление на сената според римските закони на магистрата се давали извънредни пълномощия: да набира войска, да води война, да взема репресивни мерки спрямо съюзниците и дори спрямо гражданите, да има в ръцете си върховната военна и гражданска власт във вътрешността на държавата и вън от нейните предели. В нормални времена нито едно от тези действия на консула не е законно без постановлението на народното събрание.

31. . . . А през същото време, въпреки че се вземали мерки за отбрана и въпреки това, че Катилина бил подложен на разпит по силата на Плавциевия закон от Луций Павел, неговият свиреп дух продължавал да действува с не по-малка ревност за изпълнението на неговите пъклени планове. Най-сетне, било може би за да се престори по-добре, или пък за да се оправдае и да даде отпор, в случай че бъде отрупан с упреци и ругатни, Катилина се явил в заседание на сената. Тогава консулът Марк Тулий Цицерон, било защото се опасявал от неговото присъствие, или пък защото бил разгневен, произнесъл една бляскава, полезна за държавата реч, която впоследствие самият той записал и издал. Едва що седнал Цицерон, Катилина, който бил готов за всевъзможни преструвки, със сведен към земята поглед и с умолителен тон на гласа започнал да моли сенаторите да не вярват безразборно на всичко онова, което се разпространява по негов адрес: „Аз произхождам от едно такова семейство — говорил той, — устроих по такъв начин живота си още от младини, че мога да храня най-добрите надежди относ-

но бъдещето; не мислете, че аз, който съм роден патриций, дедите на когото, пък и самият аз сме оказали толкова големи заслуги на народа, желая упадъка и гибелта на тази държава, която охранява Марк Тулий, този случаен гражданин пришелец."[2] Когато Катилина започнал да прибавя към речта си и други ругатни, всички се развикали, назовавайки го враг и убиец. Тогава той възкликнал гневно: „Тъй като аз съм обкръжен от всички страни от врагове, които подготвят стремглаво гибелта ми, то аз ще изгася пожара, който ме застрашава, под развалини."

32. След това той напуснал бурно сената и се отправил бързо за дома си. Там, след като размишлявал дълго, Катилина, като видял, че козните и интригите, насочени срещу консула, нямали успех, а караулите охранявали достатъчно бдително града от опожаряване, сметнал, че най-добре за него ще бъде да увеличи своята войска и да подготви всичко необходимо за междуособна война, преди да се привърши мобилизацията на легионите, и след това той се отправил посред нощ заедно с няколко души към лагера на Манлий. На Лентул и Цетег и на всички други, в чиято решителност и смелост бил уверен, Катилина възложил да увеличат с всички възможни средства силите на партията, да ускорят покушението срещу консула и да подготвят убийства, пожари и други безчинства, присъщи на гражданските размирици. А самият той след няколко дни само щял да потегли начело на една голяма войска срещу града...

36. Самият Катилина прекарал няколко дена при Гай Фламиний в околностите на Ареций, като снабдявал с оръжие околните жители, които още по-рано били спечелени за каузата на въстанието, и след това побързал с ликторски снопове и други външни знакове на властта да отиде в лагера при Манлий. Когато това станало известно в Рим, сенатът обявил Катилина и Манлий за врагове на отечеството, а за останалите бил определен срок, до изтичането на който те могли безнаказано да сложат оръжие, като от тази мярка се изключвали лицата, осъдени за углавни престъпления. Освен това сенатът постановил консулите да проведат набиране на войници, Антоний да побърза да преследва Катилина с войска, Цицерон да остане и се грижи за охраната на града.

Струва ми се, че по това време римската държава се намирала в твърде плачевно състояние. В същото време, когато всички земи от Изток до Запад били покорени със силата на оръжието и се подчинявали на Рим, а във вътрешността на държавата царели спокойствие и богатство, неща, които мнозина смъртни считат за най-съществени, се намерили въпреки това граждани, които да работят упорито за собствената си гибел и за гибелта на държавата. И действително въпреки двата декрета на сената никой от големия брой заговорници, съблазнени от обещаната награда, не разкрил плановете на заговора и никой не напуснал лагера на Катилина; толкова дълбоко бе проникнало злото, което като някаква зараза бе обхванало духовете на повечето от гражданите.

37. Безумието било обзело не само ония, които участвували непосредствено в заговора; всички плебеи въобще, които мечтаели за държавен преврат, одобрявали начинанията на Катилина. Очевидно в случая плебеите следвали своя стар обичай. И действително винаги в държавата ония, които нямат никакви средства, завиждат на добрите, а превъзнасят лошите граждани, ненавиждат старото и копнеят за новото; вследствие на това, че са недоволни от своето положение, те желаят да променят всичко; те безгрижно се сдобиват със средства за препитаване чрез смутове и метежи, тъй като нищетата няма какво да загуби.

Но специално римският плебс бил особено склонен да се хвърли стремглаво в бунтове по много причини. В Рим като в клоака се стичали преди всичко ония, които се отличавали навред със своята развратност и безочливост, сетне ония, които били пропилели позорно бащиното си наследство, и най-сетне ония, които били прокудени от дома си поради своите позорни дела и престъпления. Освен това мнозина, които си спомняли за победата на Сула и виждали, че от прости войници някои станали сенатори[3] и забогатели до такава степен, че живеели в царски лукс; всеки един от тях се надявал, че като грабне оръжие в ръка, ще може да извлече от победата си подобни резултати. Освен това селската младеж, която чрез усиления труд на своите ръце едва се изхранвала, била привлечена в Рим от слуховете за щедрите раздавания на частни и обществени среди и предпочитала безгрижието на градския живот пред своя неблагодарен труд. Тази младеж, както и всички останали се прехранвали от бедствието на държавата. Ето защо не би трябвало да се учудваме, че тези покварени и безпределно амбициозни бедняци се грижели толкова малко за държавата, колкото и за себе си. Освен това ония, на които победата на Сула била проскрибирала родителите, отнела богатствата и намалила гражданските права, очаквали с подобни настроения изхода на гражданската война. Най-сетне всички, принадлежащи към каквито и да било партии, в това число и сенатската партия, предпочитали всеобщата бъркотия в държавата пред накърняването на собственото си влияние и значение. По такъв начин злото след един промеждутък от няколко години се въдворило отново в държавата.

---

[2] При все че Арпин, родното място на Цицерон, получил още през 303 г. пр. н. е. гражданско право (civitas), а през 188 г. пр. н. е. право на гласуване (ius suffragii), обидата, нанесена му от Катилина, който в случая напомня, че Цицерон е homo novus, била уязвяваща.

[3] Сула вкарал в сената не само обикновени конници (Liv., Epit., 89), но според Dion. Halic., Ant. Rom., V., 77, и съвсем случайни лица.

40. Лентул дал на някой си Публий Умбрен[4] нареждането да влезе във връзка с пратениците на алоброгите и ако е възможно, да ги склони да участвуват в гражданската война. Лентул разчитал, че тези хора лесно могат да бъдат спечелени за подобен план, тъй като те изнемогвали под бремето на своите държавни и частни дългове и били войнствени като всички останали гали. Самият Умбрен познавал множеството от галските князе, пък и те го познавали, тъй като той се занимавал в Галия с търговски сделки. Затова, като видял пратениците на форума, той, без да губи време, започнал да ги разпитва за положението на тяхната община и като се преструвал, че им съчувствува, започнал да ги подпитва как смятат те да намерят изход от едно толкова тежко положение. Алоброгите започнали да се оплакват от алчността на римските управници, да обвиняват сената, в чието лице не намират никаква подкрепа, и че не очакват никакво друго спасение от своята мизерия освен смъртта. Тогава Умбрен им казал: „Е добре, ако вие искате да бъдете мъже, аз ще ви посоча пътя, по който вие бихте могли да избегнете тези ужасни бедствия.“ Едва що изрекъл тези слова, алоброгите били обзети от твърде голяма надежда и започнали да молят Умбрен да се съжали над тях. Те казали, че не съществува за тях нищо сурово и трудно, което те не биха извършили с най-голяма готовност, стига само тяхната община да се избавела от своите дългове. Умбрен ги отвел в дома на Децим Брут, тъй като те се намирали до форума и самият Брут не бил чужд на заговора благодарение на Семпрония, жената на Брут. Тогава, за да предаде на думите си повече тежест, той повикал там и Габиний. В негово присъствие той им открил за съществуването на заговора, назовал им имената на участвуващите в него и дори имената на много лица, които не участвували в заговора, само и само за да внуши на пратениците по-голяма увереност. След като те обещали съдействието си, той ги изпратил у дома им.

41. Алоброгите обаче се колебали дълго и не знаели какво решение да вземат. От една страна, ги подбуждало съзнанието за техните дългове, войнолюбието им и голямата награда, която им обещавала победата. От друга страна, те съзнавали превъзходството на силите, безопасния начин на действие и сигурната награда вместо несигурната надежда. При тези колебания надделяла накрая щастливата звезда на държавата. Затова те разкрили цялата работа, доколкото била известна, на Квинт Фабий Санга, от чието покровителство се ползувало

---

[4] Освободен роб, който се споменава у Цицерон, Речи против Катилина, III, 6, 14, едновременно с П. Фурий и Аний Хилон.

главно тяхното племе. Цицерон, като узнал от Санга за намеренията на заговорниците, предписал на пратениците да се преструват всячески, че съчувствуват на съзаклятието, да влязат във връзка с останалите заговорници, да им дават най-добри обещания и да положат всички усилия, за да могат да съберат най-явни улики против заговорниците.

42. Почти по същото време в Отсамалпийска и в Отвъдалпийска Галия, в Пиценската област, в Брутий и в Апулия избухнали вълнения. Работата се състояла в това, че лицата, които изпратил по рано там Катилина, започнали да вършат необмислено и безразсъдно всичко отведнъж: чрез своите нощни сборища, чрез пренасянето на нападателни и отбранителни оръжия, чрез своето бързане и трескава дейност те по-скоро успели да всеят страх, отколкото да създадат една действителна опасност. Преторът Квинт Метел Целер след дознанието, което произвел въз основа на едно сенатско постановление, оковал мнозина във вериги. Същото направил в Задалпийска Галия и Гай Мурена, който в качеството си на легат стоял начело на тази провинция.

43. В това време в Рим Лентул и останалите водачи на заговора, след като приготвили, както те мислели, най-големите възможни сили, решили, че когато Катилина навлезе с войската си в съседните с града области, народният трибун Луций Бестия трябва да свика народното събрание и да отправи обвинения срещу поведението на Цицерон, като възбуди по този начин ненавист към доблестния консул като виновник за бремето на гражданската война. Всичко това трябва да послужи като сигнал на цялата останала маса на заговорниците през следната нощ, за да могат да изпълнят възложената на всеки един от тях задача. Ролите на заговорниците, според както се говорело, били разпределени, както следва: Статилий и Габиний с голям отряд трябвало да подпалят града на дванадесет специално избрани места едновременно, за да могат в бъркотията да нападнат по-лесно консула и другите лица, срещу които се готвело покушение. Цетег трябвало да изварди консула в дома му и да извърши над него въоръжено нападение. Измежду другите задачи, възложени на различни лица, на юношите, които още не се били освободили от властта на бащите си, повечето от които принадлежали към знатното съсловие, било възложено да избият своите родители. Всред всеобщия смут, предизвикан от пожарите и кланетата, заговорниците трябвало да се изскубнат от града, за да се присъединят към Катилина. Всред тези приготовления и решения Цетег се оплаквал постоянно от бездействието на своите съучастници. Той казал, че чрез своите колебания и отлагания те пропуснали много случаи; че при подобно рискувано начинание са нужни не планове, а действие. Че той от своя страна е готов заедно с малко хора, които желаят да

му помогнат, въпреки бездействието на останалите да извърши нападение срещу сената. По природа той бил необуздан и силен човек, готов бил на всичко и виждал в бързите действия залога за най-големи успехи.

44. Алоброгите съгласно с предписанието на Цицерон чрез посредничеството на Габиний установили връзка с останалите заговорници. Те поискали от Лентул, Цетег, Статилий, а също тъй и от Касий писмено клетвено обещание, скрепено с печата на всеки един от тях, за да могат да го представят на своите съграждани. Иначе за тях щяло да бъде трудно да ги подбудят към една толкова сериозна стъпка. Всички останали, без да подозират нещо, дали такива клетви, а Касий обещал, че в скоро време ще бъде лично в Галия, и малко преди пратениците напуснал града. Лентул изпратил заедно с последните някой си Тит Волтурций Кротон, за да могат алоброгите, преди да се завърнат у дома си, да скрепят съюза си с Катилина чрез взаимни клетви. При това дал на Волтурций едно писмо до Катилина, преписът от което се предава по долу: „Кой съм, знаеш от онегова, когото съм изпратил при тебе. Замисли се най-сетне в какво бедствено положение се намираш и помни, че си мъж. Обмисли и си дай сметка за онова, което ти налагат твоите интереси. Търси помощ от всички, дори и от ония, които са поставени най-ниско.“ Към това писмо той наредил да се прибавят устно следните препоръки: „След като сенатът те обяви за враг на отечеството, защо отблъскваш от себе си робите. В града е готово всичко, което ти заповяда. Нека Волтурций не се бави и да се приближи към града.“

45. Когато всичко било подготвено и била определена нощта, в която да бъдат изпратени пратениците, Цицерон, който бил осведомен за всичко от самите пратеници, заповядал на преторите Луций Валерий и Гай Помптин да устроят засада на Мулвиевия мост и да заловят алоброгите заедно с цялата им свита. Той обяснил на преторите целта на възложената им задача и им предоставил да действуват по отношение на останалото според обстоятелствата. Те, понеже били военни лица, устроили засада без какъвто и да било шум и бъркотия, като съгласно с предписанията завзели с войници подстъпите към моста. Когато пратениците заедно с Волтурций наближили до това място и от двете страни на моста едновременно се раздал вик, галите разбрали веднага каква е работата и се предали незабавно на преторите. Волтурций отначало окуражавал останалите и с меч в ръка отблъсквал връхлитащите върху него групи, но след това, като бил изоставен от галските пратеници, той отначало дълго молил Помптин, с когото се познавал, за своето спасение, но в края на краищата, разтреперан и отчаян, че ще може да спаси живота си, се предал на преторите като на неприятели.

46. Цялото произшествие било доложено чрез вестители бързо на консула. Той бил обзет едновременно от големи грижи и от голяма радост. Радвал се, че с разкриването на заговора отечеството е избавено от опасностите, но, от друга страна, се тревожел и колебаел какво да прави, след като толкова видни граждани били изобличени в най-голямото престъпление. Той съзнавал ясно, че тяхното наказание пада на плещите му като тежко бреме, а тяхната безнаказаност ще бъде гибелна за държавата. Най-сетне, като се окуражил, той накарал да доведат при него Лентул, Цетег, Статилий и Габиний, а също тъй и Цепарий от Терацина, който се готвел вече да отиде в Апулия, за да разбунтува робите. Всички незабавно се явили, а Цепарий, който немного преди това бил излязъл от дома си, като узнал за доноса, избягал вън от града. Консулът, държейки Лентул за ръка, тъй като имал пред вид преторското му звание, го въвел в сената; той заповядал останалите заговорници да бъдат закарани под стража в храма на Съгласието. Там той свикал сената и когато сенаторите се събрали в голям брой, наредил да бъде въведен Волтурций заедно с галските пратеници и заповядал на претора Флак да донесе сандъчето с писмата, които той получил от пратениците.

46. Волтурций бил разпитан относно целта на неговото пътуване и относно писмата; питали го какви били неговите намерения и от какво били предизвикани те. Отначало той се опитал да лъже и да прикрие своето участие в заговора, но след това, когато от страна на държавата му била обещана пълна безнаказаност, разкрил целия ход на работата и обяснил, че той бил привлечен към групата на заговорниците от Габиний и Цепарий няколко дена преди това и че е осведомен върху заговора не повече от галските пратеници; той само бил слушал, и то неведнъж от Габиний, че Публий Автроний, Сервий Сула, Луций Варгунтей и много други участвуват в заговора. Това потвърдили и галите, а Лентул, който упорствувал в твърденията си, че нищо не знае, те уличили, като предали съдържанието на писмото и като се позовали на съдържанието на речите, които той имал обичай да държи; Лентул, казали те, твърдял, че Сибилинските книги предричали царската власт на трима Корнелиевци; първият от тях бил Цина, вторият Сула, а третият, комуто било определено от съдбата да бъде господар на Рим, бил самият той, Лентул; освен това той твърдял, че настоящата, т. е. двадесетата година след пожара на Капитолий[5], била именно годината, която трябвало според предсказанията на харуспиците да бъде година на кървава гражданска война. След това били прочетени оригинал-

---

[5] На 6 юли 83 г. пр. н. е.

ните писма на заговорниците и след като всеки един от тях предварително признал своя печат, сенатът постановил Лентул да бъде лишен от своето звание. Той, както и другите били задържани под домашен арест. Така Лентул бил поверен на Публий Лентул Спинтер, който тогава бил едил, Цетег — на Квинт Корнифиций, Статилий — на Г. Цезар, Габиний — на Марк Крас, а Цепарий, който по време на бягството си бил арестуван и върнат в Рим, бил поверен на сенатора Гней Теренций.

50. Докато се разисквали тези неща в сената, докато се определяла наградата на пратениците и на Тит Волтурций за техните точни донесения, освободени роби и няколко клиенти на Лентул обикаляли различните части на града и подстрекавали занаятчиите и робите да освободят Лентул със сила от ареста; освен това те се обръщали за помощ и до водачите на тълпите, които били свикнали да предизвикват метежа в държавата срещу заплащане. От своя страна Цетег изпращал куриери до своите роби и освобожденци и ги молел да образуват въоръжен отряд от избрани и опитни в дръзките нападения хора, които да нахлуят в къщата, в която се намирал той. Когато консулът узнал за тези приготовления, той поставил военни караули, както това се налагало от обстоятелствата, свикал сената и след като му докладвал, поставил на разглеждане въпроса, какво трябва да се направи с ония от заговорниците, които били арестувани. Немного след това сенатът ги признал с болшинство на гласовете за виновни в действия, насочени срещу държавата. Тогава Децим Юний Силан, до когото се допитали най-напред за мнението му, тъй като той бил вече избран за консул за следната година, предложил да се приложи смъртното наказание по отношение на ония, които вече се намирали под стража, а също тъй и по отношение на Луций Касий, Публий Фурий, Публий Умбрен и Квинт Аний, ако те бъдат заловени; впоследствие Силан под влиянието на речта на Цезар заявил, че се присъединява към мнението на Тиберий Нерон, който предложил да се засили военната охрана на града, преди да се вземе окончателно решение и целият въпрос да се обсъди отново. Що се отнася пък до Цезар, когато дошъл неговият ред и бил запитан от консула за мнение, той произнесъл следната реч:

51. „Всички хора, сенатори, които обсъждат някакъв съмнителен случай, трябва да се освободят от омразата, приятелството, злобата и състраданието. Духът трудно различава истината там, гдето са в действие подобни чувства, и никой никога не може едновременно да служи на своите страсти и на своите интереси...

Трябва ли следователно тия хора да бъдат освободени и да подсилят по този начин войската на Катилина? Ни най-малко. Моето мнение обаче е следното... да се конфискува имуществото им, а самите те да бъдат затворени под стража в ония муниципии, които са най-здраво укрепени и пазени. Никой няма право впоследствие да повдига в сената или в народното събрание въпроса за смекчаването на тяхната съдба; който действува срещу тази забрана, да бъде обявен за враг на държавата и на общественото благо.“

52. Когато Цезар завършил речта си, сенаторите започнали да гласуват един след друг в полза на едното или на другото предложение. Но Марк Порций Катон, когато му дошъл редът да каже мнението си, произнесъл реч приблизително със следното съдържание. „Моето настроение, сенатори, е съвсем друго, когато взема пред вид положението, размерите на заплашващата ни опасност и когато премисля за себе си мненията, изказани от някои хора. Струва ми се, че моите колеги разискваха върху наказанието, което заслужават хората, които са готвили война срещу своето отечество, срещу своите родители, срещу своите олтари и родни огнища. Положението обаче ни предупреждава по-скоро да се отбраняваме срещу тези хора, отколкото да разсъждаваме върху тяхната съдба. Защото другите престъпления се преследват, когато се извършат; ако обаче не се вземат мерки по отношение на това престъпление, та то да не бъде извършено, напразно ще бъде след това да се призовават на помощ законите, след като веднъж градът бъде превзет, на победените не остава нищо. И тъй аз се обръщам в името на безсмъртните богове към вас, които сте ценили вашите дворци, вашите вили, вашите статуи и вашите картини по-високо от държавата; ако вие желаете да запазите тези блага, каквато и да е тяхната стойност, на които вие обаче държите толкова много, ако вие желаете да се отдавате спокойно на удоволствията си, събудете се най-сетне и поемете в ръцете си защитата на държавата. Сега вече не се касае за несправедливо облагане с данъци, нито за обидите, нанесени на съюзниците, но за нашата свобода и дори за живота ни, които са сложени на карта... Най-сетне, сенатори, ако имаше още време да се правят грешки, аз охотно бих предоставил на фактите да ни поправят, тъй като вие не зачитате словата. Но ние сме обкръжени от всички страни. Катилина със своята армия ни е хванал за гушата; други неприятели се намират в самите градски стени, те са дори в сърцето на града; никакви приготовления и никакви решения не могат да се запазят в тайна, поради което трябва да се бърза още повече.

Ето защо аз правя следното предложение: тъй като вследствие на безбожните замисли на престъпни граждани държавата е изложена на крайна опасност и последните, уличени от показанията на Волтурций и на пратениците на алоброгите, признаха, че са замисляли убийства, подпалвачества и други гнусни и жестоки злодеяния срещу гражданите и отечеството, то тези, които са направили признания, да бъдат предадени според обичая на дедите на смърт, като че са били заловени на самото местопрестъпление.“

53. След като Катон седнал, всички бивши консули, а също тъй и голяма част от сенаторите одобрили неговото предложение и възхвалили до небесата неговата доблест; ругаейки се един друг, те се наричали помежду си страхливци, а Катон наричали славен и велик. Постановлението на сената било издадено съгласно с неговото предложение. . .

55. След като . . . сенатът възприел мнението на Катон, консулът сметнал за най-добре да се възползува от настъпването на нощта, за да не би в случай на забавяне да стане нещо неочаквано, той заповядал на триумвирите[6] да приготвят всичко, което било необходимо за екзекуцията; лично той разставил въоръжена охрана и отвел Лентул в тъмницата; същото направили с останалите и преторите. В тъмницата има едно място, което се нарича Тулианум, което се намира немного наляво от малката стълба и е вдълбнато приблизително на дванадесет стъпки в земята. Това място е заобиколено от всички страни със стена, а отгоре е засводено с дялани камъни. Видът на това място вследствие на мръсотията, тъмнината и лошата миризма, които царят в него, е отвратителен и ужасен. Когато Лентул бил спуснат там, изпълнителите на углавните присъди, на които била възложена екзекуцията, го удушили с въже. Така този патриций от славния род на Корнелиите, който по-рано заемал консулска длъжност, намерил кончина, достойна за своите нрави и постъпки. Цетег, Статилий, Габиний и Цепарий изтърпели същото наказание.

56. Докато всичко това ставало в Рим, Катилина съставил кадрите за два легиона от всички ония хора, които той самият водил и които получил от Манлий, като формирал кохортите съобразно с общия брой на войниците. След това, когато в лагера му се явявали доброволци или някои от съюзниците, той ги разпределял равномерно по отделните кохорти и по този начин попълнил двата легиона до нормалните им ефективи, докато в началото той не разполагал с повече от две хиляди души. От цялото това число обаче само една четвърт била въоръжена с боево оръжие, докато останалите носели случайно оръжие, а именно: ловни и леки копия, а някои дори заострени колове. Когато обаче Антоний започнал да се приближава начело на войските си, Катилина започнал да се движи със своите сили само из планинските проходи, като ту се приближавал към Рим, ту тръгвал в посока към Галия и не давал на противника удобен случай да влезе в сражение с него. Катилина се надявал, че при него ще се стекат значителни сили, след като неговите съучастници доведат в Рим докрай наченатото от него дело. В същото време обаче той отхвърлял съдействието на робите, които отначало се стичали в неговия лагер в голямо количество, като разчитал на силите и размерите на самия заговор, а заедно с това смятал и като неблагоприятно за своите интереси, ако се види, че той смесва каузата на римските граждани с ония на избягали роби.

57. Когато обаче в лагера на Катилина се получило известието, че заговорът в Рим е разкрит и че Лентул, Цетег и другите, за които аз вече по-горе споменах, били екзекутирани, мнозина, които били привлечени да участвуват в гражданската война от надеждата за грабежи и държавен преврат, се разбягали, а останалите Катилина отвел в големи преходи през стръмни планински урви в землището на Пистория, за да може оттук по планинските пътеки да се добере до Задалпийска Галия. В Пиценската област се намирал обаче Квинт Метел Целер начело на три легиона, който предполагал, че Катилина, който се намерил на тясно, ще състави именно този план, който току-що изложих. Затова, когато той узнал от бегълци посоката, в която се движел неговият противник, бързо вдигнал лагера си и се установил в подножието на планините, откъдето Катилина трябвало да се спусне по посока към Галия. Но и Антоний не бил далеч, тъй като с голяма войска и невъзпрепятствуван от никого преследвал по една много по-равна местност неприятеля, който бил затруднен в своето бягство от планинската пресечена местност. Катилина, виждайки, че пътят му е отрязан от планините и неприятелските войски и че в Рим неговите замисли претърпели неуспех, тъй щото не съществувала никаква надежда нито за бягство, нито пък за помощ, счел, че при тези обстоятелства най-добре ще бъде за него да си опита щастието в боя, и затова решил да влезе колкото е възможно по-скоро в бой с Антоний. Ето защо той свикал войниците си и държал пред тях реч.

59. След тази реч Катилина изчакал няколко минути и заповядал да се подаде чрез тръба сигнал за бой, да се строят войските и ги повел надолу към равнината. След това той дал заповед да се отстранят всички коне, за да увеличи куража на бойците, като направи опасността еднаква за всички, и като слязъл сам от коня си, той подредил войската си съобразно с естеството на терена и съобразно с качествата на своите ефективи. . . Той поверил командуването на дясното крило на Манлий, а онова на лявото — на един офицер от Фезули. Самият той застанал заедно с освободените роби и ветераните от Суланските колонии и заел място при знамето, което се смятало за същото, с което си служел Марий във войната против кимврите.

От страна на противника пък Гай Антоний, който бил възпрепятствуван от един пристъп от подагра да вземе участие в сражението, поверил командуването на войската на своя легат М. Петрей. . .

---

[6] Става дума за тричленната комисия на т. нар. triumviri capitales, които били длъжни да се грижат за охраната на затворите и за екзекуцията на осъдените на смърт.

60. Петрей, след като извършил грижлив преглед и разузнаване по отношение на всичко, накарал да се подаде сигнал за бой чрез тръба и заповядал на кохортите да напредват бавно. По същия начин действувала и неприятелската войска. Когато обаче се приближили на такова разстояние един от друг, че лековъоръжените войници да могат да завържат боя, двете войски с гръмки викове се хвърлили една срещу друга, като носели пред своите редици знамената. Те захвърлили копията и започнали да действуват с мечове. Ветераните, спомняйки си своята някогашна доблест, настъпвали ожесточено в ръкопашен бой срещу неприятеля, но и този последният се съпротивявал безстрашно. Битката се водела с най-голяма ожесточеност. Между това Катилина, който със своя лековъоръжен отряд бил винаги в първите редици, се притичвал бързо на помощ на бойците, които се намирали в затруднено положение, и замествал ранените със свежи сили, предвиждайки всичко и грижейки се за всичко и сражавайки се лично, като нанасял чести удари на неприятеля. С една дума, той изпълнявал едновременно длъжностите на храбър боец и добър пълководец. Петрей, виждайки, че Катилина въпреки очакванията му се съпротивява ожесточено, насочил към центъра на противника преторската кохорта. Тя извършила пробив в центъра и голяма част от неприятеля след ожесточена съпротива на различни места по фронта била избита. Като привършили с центъра, те атакували от две страни фланговете на противника. Манлий и споменатият офицер от Фезули загинали, сражавайки се в първите редици. Когато Катилина видял, че войската му е разбита и че само той с малцина още е оцелял, спомняйки си за своя знатен произход и за някогашното си достойнство, се втурнал още по-храбро в най-гъстите редове на неприятеля и паднал пронизан в боя. . .

Цицерон, Първа реч против Катилина, 2—7 (Със съкращения)

2. . . . По силата на това постановление на сената трябваше веднага да бъдеш убит, Катилина. А ти все още живееш и при това живееш не за да намалиш своята дързост, но за да я увеличиш. Аз желая, сенатори, да бъда снизходителен, желая при такава голяма опасност за държавата да не изглеждам нехаен, но вече сам се упреквам в бездействие и негодност. Има един стан в Италия, разположен в теснините на Етрурия, против римския народ; расте от ден на ден броят на неприятелите, а вие виждате повелителя на този стан и вожда на неприятелите да крои ежедневно вътре в града и дори в сената гибелта на държавата. Ако вече заповядам, Катилина, да те хванат и убият, то навярно ще трябва да се боя да не би по-скоро всички добри граждани да считат тази моя постъпка за твърде закъсняла, отколкото някой да каже, че е твърде жестока. Обаче аз по известна причина все още не се решавам да направя това, което отдавна трябваше да бъде извършено. Тогава най-сетне ще бъдеш убит, когато вече не ще може да се намери никой толкова долен, толкова покварен и толкова подобен на тебе, който да не признае, че това е станало справедливо. Докато има някой, който ще се осмелява да те защищава, ти ще живееш, но ще живееш така, както сега живееш, обкръжен от моите многобройни и верни стражи, та да не можеш да се разбунтуваш против държавата. А също ушите и очите на мнозина ще те наблюдават и подслушват, без да забележиш, както са правили досега.

3. И наистина, Катилина, на какво ли ще можеш да се надяваш, ако не е в състояние нито нощта да забули в своя мрак твоите престъпни събрания, нито частният дом да задържи в своите стени гласовете на заговорниците, ако всичко си пробива път навън? Промени своя начин на мислене, повярвай ми: забрави убийствата и пожарите! Отвред си хванат: за нас са по-ясни от светлината всички твои замисли, които ти можеш да си припомниш заедно с мене. Помниш ли, че на 21 октомври заявих в сената, че Гай Манлий, проводник и служител на твоите престъпления, ще вдигне оръжие в определен ден, който щял да бъде 27 октомври? Нима се излъгах, Катилина, не само в тази толкова значителна работа, толкова страшна и толкова невероятна, но и в самия ден — нещо, което е много по́ за чудене? Аз също казах в сената, че ти си определил да бъдат избити оптиматите на 28 октомври, в който ден много видни граждани побягнаха от Рим не толкова за да се спасят, колкото за да осуетят твоите замисли. Нима можеш да откажеш, че ти, обкръжен от моята стража и бдителност, не можа да се опълчиш против държавата на самия този ден, когато заявяваше, че ти въпреки заминаването на останалите все пак си доволен, че ще убиеш нас, които бяхме останали в града? А когато се надяваше, че на 1 ноември ще завземеш чрез нощно нападение Пренесте, не забеляза ли, че тази колония бе защитена по моя заповед, с моя стража и с мои караули и патрули? Ти нищо не можеш да извършиш, нищо не можеш да предприемеш, нищо да замислиш, което аз не само да не чуя, но и да не видя и проумея.

4. Спомни си най-сетне заедно с мене онази по-предишна нощ и вече ще разбереш, че аз бдя много по-ревностно за благото на държавата, отколкото ти за нейната гибел. Аз твърдя, че предната нощ си ходил в улицата на железарите — не ще говоря със заобикалки — в дома на Марк Лека и че на същото това място са се събрали мнозина съучастници в същото това безумие и престъпление. Нима смееш да отречеш? Защо мълчиш? Ще те изоблича, ако отречеш; защото аз виждам тук в

сената неколцина, които са били заедно с тебе. О, безсмъртни богове! Де се намираме ние? В какъв град живеем? Каква държава имаме? Тук, тук са в нашата среда, сенатори, в това най-свещено и най-авторитетно за целия свят съвещателно тяло онези, които мислят за избиването на всички ни и за гибелта на Рим и дори на целия свят. И аз, консулът, продължавам да ги гледам и питам за мнението им по държавни работи и тези, които трябваше да бъдат сечени с меч, не съм ги накърнил даже с дума. И тъй, Катилина, ти си бил тази нощ у Лека; разделил си Италия на части, определил си къде трябва всеки да замине; избрал си кои да оставиш в Рим, кои да отведеш със себе си; разпределил си града на части за опожаряване; заявил си, че и ти вече си решил да напуснеш града, обаче си казал, че заминаването ти и сега щяло да се забави за малко време, защото аз съм бил жив. И намериха се двама римски конници, които, за да те освободят от тази грижа, ти обещаха, че през същата тази нощ, малко преди разсъмване, ще ме убият в леглото ми. Щом като вашето събрание бе разпуснато, аз узнах всичко това: добре осигурих своя дом с още по-голяма охрана и отстраних тези, които ти бе изпратил рано заранта при мене, за да ме поздравят, когато дойдоха онези същите, за които бях вече казал предварително на мнозина знатни мъже, че ще дойдат около това време при мене.

5. Понеже това е тъй, довърши, Катилина, онова, което си започнал! Напусни най-сетне града! Вратите са отворени: тръгни! Отдавна вече те чака оня твой Манлиев стан за свой повелител. Изведи със себе си и всички свои съмишленици — ако не всички, то колкото може повече: очисти града! Ти ще ме освободиш от голям страх, стига само между мене и тебе да е градската стена. Ти не можеш повече да живееш с нас: това не ще търпя, не ще позволя, не ще допусна. Трябва да въздадем голяма благодарност на безсмъртните богове и на този самия спасител Юпитер, най-древния пазител на този град, загдето толкова пъти вече избягнахме от тази толкова отвратителна, толкова страшна и толкова грозна напаст за държавата. Заради един човек не бива повече да се излага на опасност върховното благо на държавата. Докато ти, Катилина, устройваше засада на мене, избран за бъдещ консул, аз се защищавах не с държавна охрана, а посредством личната си бдителност. Когато пък през последните консулски избори поиска да убиеш на Марсово поле мене, консула, и съперниците си, аз осуетих твоите престъпни опити с помощта на средствата на приятелите си, без да се обяви официално извънредно положение. Най-сетне колкото и пъти да си ме нападал, с мои средства съм ти се противопоставял, макар и да виждах, че моята гибел е свързана с голямо нещастие за държавата. Но сега вече открито нападаш цялата държава; ти обричаш на гибел и разорение храмовете на безсмъртните богове, градските домове, живота на всички граждани и цяла Италия. И тъй понеже още не се осмелявам да извърша това, което би трябвало да стои на първо място и което е свойствено на консулската власт и наредбите на предците, ще направя онова, което откъм строгост е по-снизходително, но за общото благо е полезно. Защото ако заповядам да те убият, ще остане в държавата останалата шайка от заговорници, ако ли пък напуснеш града, към което отдавна вече те подбуждам — ще се махне от града този голям и гибелен за държавата измет от твои другари. Какво мислиш, Катилина? Нима се колебаеш да направиш по моя заповед това, което вече се опитваше да направиш доброволно? Консулът заповядва на неприятеля да напусне града. Питаш ме: нима на заточение? Не ти заповядвам, но ако се допитваш до мене, такъв съвет ти давам.

6. Наистина, Катилина, какво ще може да те радва в нашия град, в който извън тази твоя заговорническа шайка от покварени хора няма никой, който да не се страхува от тебе, никой, който да не те мрази? Кой белег на семеен позор не е жигосан върху твоя живот? За каво ли безчестие от частен характер не се говори? Кое ли необуздано желание за наслада е било далеч от твоите очи, кое ли престъпление е било далеч някога от твоите ръце и кое позорно деяние — от цялото ти тяло? На кой ли юноша, когото си вплел в своите подмамки на покварата, не си поднасял меч, който да го одързости към престъпление, или факла, която да му осветява пътя на сладострастието? А неотдавна, когато с убийството на по-предишната си жена опразни своя дом за нов брак, не увеличи ли това престъпление и с друго невероятно престъпление? Но аз го отминавам и с удоволствие се съгласявам да се премълчи, за да не се разбере някога, че толкова голямо престъпление се е извършило в нашата държава или че е останало ненаказано. Аз отминавам разоряването на целия ти имот, което, както ще почувстваш в най-близките дни, те заплашва, и преминавам направо към това, което не засяга нито частния ти живот, опозорен от пороците ти, нито твоите лични парични затруднения и безчестия, а се отнася до съществуването на държавата и до живота и благото на всички ни. Може ли да ти бъде приятна светлината, която ни озарява, или въздухът, който дишаме, когато си уверен, че всред тук присъствуващите няма нито един, който да не знае, че на 31 декември в консулствуването на Лепид и Тул си стоял с оръжие на мястото, предназначено за събрание, че си приготвил шайка за убиване на консулите и първенците на държавата и че на твоето престъпление се е противопоставило не някакво опомняне или стрясване, а щастието на римския народ? Аз не се спирам върху тия стари твои престъпления, и то защото са добре известни и много други такива отсетне са извършени от тебе: колко пъти си се опитвал да ме убиеш като народен избраник, колко пъти пък —

като консул! От колко твои нападения, тъй скроени, че да не могат да се избягнат, едва се отървавах с някакво малко отдръпване на тялото, както може да се каже! Нищо не ти се удава да извършиш и постигнеш и все пак не преставаш да се опитваш и да се стремиш към своята цел! Колко пъти ти е била изтръгната камата от ръцете ти! Колко пъти тя по някаква случайност се е изплъзвала и падала! Не зная с какви обреди тя е осветена и на кое божество е обречена, та ти се струва, че е необходимо да я забиваш в тялото на консула.

7. Но какъв е твоят живот сега? Аз впрочем така ще говоря с тебе, та да не изглежда, че съм подбуден от омраза, каквато заслужаваш, а от състрадание, каквото ни най-малко не заслужаваш. Ти влезе преди малко в сената. Кой те поздрави от толкова голямо множество, от толкова многото ти приятели и близки? Ако това не се е случвало на никого открай време, нима очакваш обидна реч, когато си потиснат от най-тежка присъда на мълчанието? Как смяташ, че трябва да понесеш това, че с твоето идване тези банки се опразниха и че всички бивши консули, чийто живот твърде често си заплашвал със смърт, щом седна, оставиха тази част от банките незаета и празна? Наистина, ако моите роби се бояха от мене по същия начин, както се боят от тебе всички твои съграждани, бих преценил, че трябва да напусна собствения си дом. А ти не считаш ли за необходимо да напуснеш града? Дори ако бях видял, че незаслужено съм тъй тежко заподозрян и намразен от съгражданите си, бих предпочел да се махна от погледите на съгражданите си, отколкото да бъда гледан с враждебни очи от всички. А ти, макар и да признаваш в своето престъпно съзнание, че омразата на всички към тебе е справедлива и отдавна заслужена, все още се колебаеш да избегнеш погледите и присъствието на тези, чиито мисли и чувство си наранил. Ако родителите ти се бяха бояли от тебе и биха те мразили, а ти не би могъл по никой начин да ги умилостивиш, мисля, би се махнал някъде от очите им. А сега родината, която е общ родител на всички ни, те мрази и се бои, и присъжда, че ти от дълго време насам не мислиш за нищо друго освен за отцеубийство. Не ще ли зачетеш нейното мнение? Не ще ли се подчиниш на нейната присъда? Не ще ли се стреснеш от нейната сила? Тя се обръща към теб, Катилина, и някак си мълчаливо ти говори: „От няколко години вече не е станало без твоето съдействие никакво престъпление и без твое участие никакво позорно деяние, само за теб е било безнаказано и свободно избиването на множина граждани, изтезаването и ограбването на съюзниците, ти единствен си бил в състояние не само да пренебрегнеш законите и съдебните следствия, но даже и да ги изопачаваш и отменяш. По-предишните твои дела, макар и да не бяха поносими, все пак ги понасях, доколкото можех. Сега обаче не трябва да се допуска да ме е страх изцяло само от

тебе; каквото и да се случи, да се боя все от Катилина и да смятам, че не може да се подеме срещу мене никакъв замисъл, който да е чужд на твоята престъпност. Затова напусни града и ме освободи от този страх, ако е истински, за да не се притеснявам; ако ли пък е лъжлив, да престана най-сетне да се боя!“

ЗАЛЕЗ И ПРОПАДАНЕ НА РИМСКАТА РЕПУБЛИКА

39. Съюзът между Цезар, Помпей и Крас (I триумвират, 60 г. пр. н. е.)

Апиан, Граждански войни, II, 9—13

9. В това време Помпей, който след похода си срещу Митридат бил спечелил голяма слава и придобил силно влияние, поискал от сената да утвърди раздаванията на земи, които той бил извършил между царете, династите и отделните градове. От завист към Помпей повечето сенатори се изказали против това, а най-вече Лукул, който водил война срещу Митридат още преди Помпей и според думите му предоставил Митридат съвсем омаломощен на Помпей, смятайки и тази война за своя собствена заслуга. Крас подкрепял Лукул. Помпей пък, обзет от негодуване, сключил съюз с Цезар, като се заклел, че ще подкрепя неговата кандидатура за консул. От своя страна Цезар помирил незабавно Помпей с Крас. Тези трима мъже, държейки в ръцете си целокупната власт, използували своята сила, за да постигнат взаимна изгода. Един историк Варон, който е описал споразумението в специална книга, озаглавил своя труд „Триглавие“, т. е. „триглаво чудовище“. Сенатът от своя страна хранел недоверие към Цезар, Помпей и Крас и за да подейства на Цезар, утвърдил за негов колега по длъжност [консулство] Луций Бибул.

10. Веднага след това между триумвирите избухнали разпри и всеки един от тях започнал да се готви за война против останалите. Цезар, обаче, който бил виртуоз в умението си да се преструва, държал в сената речи за необходимостта от единодушие, отправени по адрес на Бибул. Лайтмотивът на тези речи бил, че чрез своите раздори триумвирите внасят смут в цялата държава. Като успял да убеди Бибул, че той действително мисли така, Цезар успял да постигне това, че Бибул започнал да проявява непредпазливост, не се готвел за нищо, нито пък се досещал за каквото и да било. А Цезар в същото време набирал голям брой привърженици, внасял в сената законопроекти в полза на бедните слоеве на населението, раздавал им земи, като по отношение на най-добрата земя, особено онази около Капуа, която се предвиждало да бъде завзета от всички,

той предложил да бъде разделена на онези хора, които имат три деца. По такъв начин Цезар успял да си създаде огромен брой привърженици, тъй като се оказало, че само бащите в семействата, които имат три деца, възлизали на двадесет хиляди души. Но понеже мнозина сенатори се обявили против предложенията на Цезар, той, като се престорил на сърдит поради тяхната несправедливост, напуснал сената и не го свикал в продължение на цяла година, а се явявал с речи пред народа от ораторската трибуна на форума. Тук той публично искал мнението на Помпей и Крас относно своите законопроекти. Те ги одобрявали, а народът идвал да гласува със скрити под дрехите си къси мечове.

11. Сенатът се събирал в дома на Бибул, понеже никой не го свиквал, пък и не било възможно само единият от консулите да стори това. Сенаторите не били в състояние да противопоставят на Цезар нещо, което да може да се равнява на неговата сила и способности. Все пак обаче те насочили Бибул да противодействува на Цезаровите законопроекти. По този начин той щял да претърпи неуспех, но никой нямало да може да го обвини в бездействие. Подтикнат от сенаторите, Бибул се спуснал на форума, когато Цезар още произнасял реч пред народа. Избухнали спорове и настъпило безредие; започнало вече сбиване. Хора, въоръжени с ками, чупели фасциите и отличителните знаци на консулското достойнство на Бибул. Неколцина от трибуните, които го заобиколили, били ранени. Бибул, без да се смути от всичко това, си обнажил врата и призовавал приятелите на Цезар да пристъпят по-бърже към действие. „Ако аз не съм в състояние да убедя Цезар да постъпва според законите — викал той, — то със своята смърт ще стоваря върху него тежък грях и престъпление.“ Неговите приятели го отвели насила в храма на Юпитер Статор[1], който се намирал наблизо. Изпратеният на помощ Катон като юноша се втурнал сред тълпата и се обърнал с реч към народа. Цезарианците обаче го дигнали на ръце и изнесли от форума. Тогава Катон се завърнал тайно по друг път, покачил се отново чевръсто на трибуната и тъй като нямало смисъл да се говори, защото никой не го слушал вече, той викал грубо против Цезар, докато не го грабнали отново на ръце и не го изхвърлили от форума. След това Цезар прокарал своите законопроекти. Той накарал народа да даде клетвено обещание, че ще съблюдава и запази в сила тези закони за вечни времена и поискал от сената и той да се закълне в същото. Тъй като обаче мнозина, в това число и Катон, се противопоставили срещу този закон, Цезар внесъл в народното събрание предложение, по силата на което онзи, който не се закълнял, се наказвал със смърт. Народните трибуни и всички останали в уплахата си положили незабавно исканата им клетва; било безполезно да се правят възражения, след като законът бил приет от народа.

12. В това време един човек от народните низини на име Ветий, като се спуснал сред тълпата с гола в ръката си кама, казал, че той бил изпратен от Бибул, Цицерон и Катон да убие Цезар и Помпей и че камата му била дадена лично от Постумий — ликтора на Бибул. Цялата тази история била твърде съмнителна, но Цезар се възползувал от нея, за да възбуди тълпата. Разпитът на Ветий бил отложен за следния ден, но през нощта той бил убит в затвора. Във връзка със случката били в ход най-различни догадки и предположения, а Цезар не пропуснал случая да се възползува от това, като казвал, че Ветий бил убит от онези, които се боели от неговите показания. Цезар успял да постигне в края на краищата това, че народът му дал правото да води борба против всички сплетни. Бибул изтървал от ръцете си всяка инициатива и подобно на частно лице не се появявал на обществени места по държавни работи. Но Цезар и сам не се залавял все още с разследването на делото на Ветий, макар че той държал целокупната власт в свои ръце. Той предпочитал да прокарва нови закони, като по този начин печелил народа на своя страна. Цезар също тъй утвърдил всички действия и актове на Помпей, както му бил и обещал.

13. Тъй наречените конници по своето обществено положение заемали средно място между сената и народа. Благодарение на своето богатство и на откупването на данъците и таксите, плащани от провинциите, те разполагали с голяма сила и влияние и притежавали огромна маса роби, на които в това отношение могло да се разчита твърде много. Конниците вече отдавна молели сената да бъдат облекчени с част от откупната сума. Когато конниците получили [от Цезар] тази неочаквана милост и даже повече от онова, за което те спорели, започнали да боготворят Цезар. По такъв начин благодарение на една ловка политическа маневра в редовете на цезарианците се вляла нова група техни привърженици, която била по-силна от народа. Освен това Цезар устройвал зрелища и лов на диви зверове, като при това надхвърлил далеч рамките на своите финансови възможности. За да посрещне разходите, необходими за всичко това, той вземал пари назаем, а зрелищата, уреждани от него, надминавали всичко предишно от този род по обстановка, разходи и бляскави подаръци. Ето защо на Цезар поверили управлението на Цизалпийска и Трансалпийска Галия в продължение на пет години и му предоставили командуването на четири легиона войска.

---

[1] Статор е един от старинните епитети на Юпитер, означаващ буквално „онзи, който възпира отстъпващите“. С други думи, Юпитер Статор бил божество, което закриляло римската войска и поддържало дисциплината в нейните редове.

Дион Касий

Дион Касий Кокцейан (155—235 г. от н. е.) се родил в гр. Никея[1] *във Витиния (Северозападна Мала Азия). Той произхождал от знатно и богато гръцко семейство и бил близък роднина на видния гръцки оратор и писател Дион Хризостом от Пруза (живял по времето на император Траян). Подобно на своя баща Дион Касий бил приобщен до такава степен към интересите на ръководещите среди в Рим, че по времето на Александър Север той станал консул, а подир това наместник на провинциите Далмация и Горна Панония. След като станал за втори път консул, Дион Касий се оттеглил от политическото поприще и се установил в родния си град, където могъл да довърши своята „Римска история“. Този труд обема 80 книги, от които до наши дни са оцелели само 24. Дион Касий, подражавайки в езиково и стилово отношение на най-големите гръцки и римски историци, се заел да изложи историята на Рим от основаването на града до времето, в което той живял. Особено ценни са онези книги от неговата „Римска история“, в които той описва развитието през епохата, в която той живял и творил. Въпреки реторическата пищност на неговия стил и език, стигаща до претовареност и натруфеност, и въпреки верноподаническите чувства на Дион Касий към римската власт, които той демонстрира на не едно място в своя труд и които му пречат да бъде обективен в преценките си, съчинението му е един от първоразредните извори за историята на късноримската република и ранния принципат. Така или иначе Дион Касий е един от последните значителни антични историографи, пишещ на гръцки език.*

Дион Касий, XXXVII, гл. 55—58

55. Цезар отишъл и по-нататък и помирил [Крас и Помпей] не за това, защото желаел те да живеят в съгласие, но защото виждал, че са извънредно силни, и защото знаел, че без поддръжката на двамата или поне на един от тях той не ще може да добие някакво особено влияние в държавата. Той виждал обаче и това, че ако се присъедини към единия от тях, ще направи другия свой неприятел и че от единия ще трябва да очаква повече вреда, отколкото полза и подкрепа от другия, когото той е спечелил на своя страна. От една страна, му се струвало, че хората изобщо са по-скоро склонни да действуват срещу неприятелите си, отколкото да подадат ръка на своите приятели не само поради това, че гневът и омразата внушават повече енергия и усилия, отколкото приятелството, но също и поради това, че онзи, който действува за себе си, и онзи, който действува за другиго, не изпитват нито еднакво задоволство, ако успеят, нито пък еднаква скръб в случай, че пожънат неуспех. От друга страна, той виждал, че хората изобщо се стараят по-охотно да създават пречки на човека и да му попречат да се издигне, отколкото да улесняват неговото издигане. Всичко това се върши по различни причини, но главно поради това, че оня, който не позволява на другиго да се издигне, причинява по този начин удоволствие и на други, а това е полезно и за самия него, докато при издигането му се създава затруднение и за самия него, пък и за другите.

56. Тези били съображенията, които карали тогава Цезар да спечели разположението на Помпей и Крас и да ги помири. Самият той бил убеден, че не ще успее да стане могъщ без тях, и гледал да не оскърбява нито единия, нито другия. Той също не се боял, че като се помирят, те ще го превъзхождат, защото знаел отлично, че чрез тяхното приятелство той ще се издигне над другите и че скоро след това и единият, и другият ще му съдействуват, за да го направят по-могъщ от себе си. И наистина станало тъкмо така. По тези именно причини той ги помирил и се стараел да ги привлече към себе си. От своя страна Помпей и Крас, движими от лични съображения, сключили споразумение и щом се помирили, спечелили и Цезар за своите планове. Помпей не бил толкова силен, колкото смятал, че ще стане, а в същото време той виждал, че Крас разполага с голяма мощ и че Цезар придобива все по-голямо влияние, а се боял да не бъде свален от тях. Най-сетне той се надявал, че като се съюзи лично с тях, ще може с тяхно съдействие да възстанови предишната си мощ. Крас пък си въобразявал, че неговият произход и богатство трябвало да го поставят над останалите. Понеже Крас стоял много по-ниско от Помпей и бил убеден, че Цезар е призован да играе голяма роля, той се стремял да ги изправи в борба един срещу друг, за да не може нито единият, нито другият да бъде по-мощен от него. Той разчитал на това, че те ще бъдат равностойни противници и той ще може да се възползува от тяхното приятелство и ще получи по-големи почести от тях. Крас действително не поставял като задача на своята политика нито издигането на сената, нито на народа, но преди всичко онова, което било в интерес на неговото лично могъщество. От същите съображения той се стремял да помири сената с народа, без да навлече тяхната ненавист върху себе си, за да се понрави и на единия, и на другия, доколкото това било необходимо, за да смятат те, че той е причината за онова, което им е приятно, без да могат да припишат обаче нему вината за своите неуспехи.

57. Така и по тия причини тримата мъже се свързали с приятелство помежду си. Те скрепили своя съюз с клетва и станали господари на управлението в държавата. Оттогава те се споразумели помежду си и получавали един от друг онова, което желаели и което им било необходимо за устройството на държавата така, както им било изгодно. Когато те се съюзили, техните привърженици, които ги следвали, се споразумели помежду си и под тяхно ръководство вършили всичко, каквото искали. Известни следи от благоразумие се запазвали само у Катон и у ония, които се стремели да изглеждат, че се вдъхновяват от същите чувства като него, тъй като измежду хора-

---

[1] Никея (дн. Изник) е важен елински град в Малоазийска Турция на източния бряг на езерото Аскания (дн. Изникгьол). Никея е един вид втора столица на Витиния, чийто главен град бил Никомедия.

та, които тогава се занимавали с обществена работа, нито един с изключение на Катон не се отличавал с неподкупност и с лична незаинтересуваност. Някои граждани се срамували от това, което ставало, а другите —стремейки се да подражават на Катон, вземали участие в управлението и се проявили като достойни за този образец. Но те не показали при това издръжливост, защото техните усилия били резултат на една изкуствена и принудителна привичка, а не на една вродена добродетел.

58. Ето до какво положение докарали работите в Рим тримата мъже, които, доколкото било възможно, прикривали своя клетвен съюз. Те правели само онова, което решавали по взаимно съгласие, но прикривали това и си давали вид, че се намират във враждебна опозиция един спрямо друг, за да може тяхното споразумение да остане по възможност по-дълго неизвестно, т. е. дотогава, докато те могат да се приготвят, както трябва.

40. Аграрният закон на Г. Ю. Цезар

Дион Касий, кн. XXXVIII, I, 1—3

1. На следната година [59 г. пр. н. е.] Цезар се стремял да спечели разположението на целия народ, за да го държи още повече в своя зависимост, но желаейки да изглежда, че се грижи и за интересите на оптиматите, за да не си навлече тяхната омраза, той повтарял, че не ще направи предложение, което да не бъде от полза за тях. И наистина, той внесъл закон за земите, които искал да разпредели между народа, закон, който бил съставен така, че не давал повод за никакви нападки, и се престорил, че не се решавал да го внесе без съгласието на оптиматите. Никой нямал повод да се оплаква от него във връзка с този закон. Населението на Рим, чийто прекомерен прираст бил главен извор на бунтове, се призовавало към труд и полска работа и повечето области на Италия, които били изгубили жителите си, отново ставали населени. Този закон осигурявал средства за съществуване не само за ония, които понесли несгодите на войната, но и на всички останали граждани, без да причинява разходи на държавата, нито загуби на оптиматите; напротив, той давал на мнозина почести и власт. Цезар предавал на подялба всички земи, които влизали в държавния поземлен фонд с изключение на Кампания (той смятал, че тази област поради плодородието си трябва да остане на държавата). Цезар не искал нито една от тези земи да бъде отнета със сила от владелците, нито продадена по цена, установена от лицата за подялба, но те да бъдат отстъпени доброволно и заплатени по стойността, фигурираща в цензорските списъци. Той казал, че в държавната хазна се намирали значителни суми, произлизащи от плячката, която взел Помпей, и

от данъци и налози, установени по-рано, и че тези пари, придобити от гражданите с опасност за живота им, трябва да бъдат изразходвани пак за тях. Той не установил прекалено малък брой комисари-землемери, защото те можели да образуват един вид олигархия, не включил в техния брой лица, които били подлагани на някакво наказание, тъй като подобен избор можел да предизвика недоволство. Той назначил двадесет души, за да може честта на участието в тази работа да се падне на доста голям брой граждани, и избрал най-способни лица, като изключил себе си. Това нещо той съобщил по-рано, за да не изглежда, че предложението му е продиктувано от личен интерес. Според собствените му думи поне задоволявал се с това, че бил виновник и инициатор на работата. Но виждало се, че се стараел да угоди на Помпей, Крас и останалите.

2. И тъй Цезар бил неуязвим относно това предложение и никой не дръзнал да отвори уста против него. Той отначало прочел предложението в сената, сетне, извиквайки сенаторите поименно, питал всеки един от тях не намира ли тук нещо противозаконно, като обещавал, че ако някому нещо не се харесва, ще промени предложението или дори съвсем ще го унищожи. Общата маса, а това били почти всички оптимати, които не участвували в заговора, била недоволна. Най-много ги огорчавало това, че Цезар успял да редактира закона така, че без да обременява с някаква вина своя инициатор, той трябвало да легне с цялата си тежест върху тях. Те подозирали Цезар (а и такова било в действителност неговото намерение), че с този закон иска да откъсне от тях тълпата и да си спечели име и сила над всички хора. И тъй те не оспорвали закона, но едновременно с това и не го одобрявали. Други се задоволявали със следната позиция: постоянно обещавали на Цезар да го подкрепят, но нищо не правели, като създавали напразни забавяния и отсрочки.

3. Колкото до Марк Катон (човек изобщо благоразумен, враг на всякакви нововъведения, но лишен от дарбата да убеждава, която нямал по природа и не придобил чрез учение), той също не нападнал предложението на Цезар, но изобщо държал сенатът да се задоволи със сегашното положение на републиката и да не върши нищо, без да се съобразява с нея. Когато той се изказал по този начин, Цезар имал намерението, като измъкне Катон от самото заседание, да го вкара в затвора. Но Катон с най-пълна готовност позволил да бъде отведен, а заедно с него тръгнали немалък брой от останалите сенатори. Един от тях на име Марк Петрей в отговор на укора на Цезар, че си отива преди края на заседанието, казал: „Предпочитам да бъда в затвора с Катон, отколкото тук с тебе.“ Цезар се засрамил, върнал свободата на Катон и разтурил сената, като казал само следното: „Аз ви направих съдии и господари на

този закон, та ако нещо не ви харесва, да не го предлагам за обсъждане на народа, но тъй като вие не пожелахте да се изкажете предварително, то народът сам ще реши.“

41. Цезар като пълководец

Светоний

Гай Светоний Транквил, роден към 79 г., а умрял към 160 г. от н. е., бил юрист и адвокат, който по времето на Адриан постъпил като секретар в императорската канцелария. Автор на най-различни произведения, чиято стойност не била нито еднаква, нито пък особено висока, Светоний дължи своята известност преди всичко на своя труд „De vita Caesarum libri“. („За живота на императорите“), в която е описан животът на дванадесетте римски императори от Цезар до Домициан. Ценното в тази книга е не оригиналността на нейния автор или неговата особено голяма надареност, а по-скоро изворите, с които той разполагал благодарение на обстоятелството, че могъл да се рови из императорската архива. Светоний поддържал приятелски връзки с всички известни писатели и литератори на своето време, като Тацит, Плиний Млади и др.

Светоний, Биография на Цезар, 65—66

Цезар ценял войника не по характера му и не по произхода или богатството му, а изключително по неговата физическа сила и издръжливост; в държането си с бойците бил също тъй строг, както и снизходителен. Той бил обаче строг към тях не винаги и не навсякъде, а само тогава, когато врагът се намирал наблизо. Тогава той наказвал особено строго нарушаването на военната дисциплина. При това не определял часа нито за похода, нито за сражението, а изисквал от войниците всеки момент да бъдат готови и внимателно да го следват незабавно където и да било. Често пъти той вдигал войниците си в тревога без причина, и то предимно в дъждовни и празнични дни. Неведнъж, след като внушавал на войниците си да не го изгубват от погледа си, внезапно след това, било денем или нощем, той изчезвал от пред очите им и по този начин удължавал похода с цел да измори онези от тях, които изостават назад. В случай пък че узнаел, че неговите войници са изплашени от слухове относно броя на противника, той ги окуражавал не като отричал или намалявал силите на неприятеля, а, напротив, като ги преувеличавал и прибягвал при това понякога дори до лъжа.

42. Борбата между Цезар и Помпей. Силите на Помпей

Гай Юлий Цезар

Гай Юлий Цезар (100—44 г. пр. н. е.) е безспорно един от най-видните политически дейци и държавници на стария Рим и един от най-големите пълководци на античния робовладелски свят. Бидейки всестранно образован и надарен човек, той оставил значителни следи и в римската историография и литература. От него са се запазили изцяло две съчинения под наслов „Записки за Галската война“ и „Записки за гражданската война“. И в двете си произведения Цезар, като говори за себе си в „трето лице“, описва темпераментно, увлекателно и страстно бурните съвременни нему военнополитически събития, в които той е играл твърде важна и отговорна роля. В „Записки за гражданската война“ Цезар представя съзнателно своята борба с Помпей (49—48 г. пр. н. е.) пред съвременните нему, пък и пред бъдещите читатели така, като че ли всичко, което се е случило през време на тези събития, е станало против неговата воля. Цезар се стреми всячески да се оправдае и да стовари отговорността за тези събития върху помпеянците и техния водач.

В „Записките за „Галската война“ Цезар пък се мъчи да докаже, че в същност галите са „виновни“ за завоевателните походи, които той предприел в тяхната земя, и че ръководените от него военни действия в Галия и техните резултати преследвали умиротворителни, т. е. „културтрегерски“ цели.

Цезар, Записки за гражданската война, III, 4

4. Помпей бе съставил 9 легиона от римски граждани: 5 от Италия, които той прехвърлил оттам; един стар от Киликия, образуван от два, който той нарекъл двоен; един от Крит и Македония, от бойци ветерани, които, освободени от предишните пълководци, се настанили в тези провинции; два от Азия, които се погрижили да набере консулът Лентул. Освен това той разпределил по легиони под формата на допълнение голям брой бойци от Тесалия, Беотия, Ахайя и Епир; към тях той прибавил бойците на Антоний. Освен тези легиони той очаквал два от Сирия начело със Сципион. Колкото за стрелците, от тях имал на брой три хиляди от Крит и Лакедемон, от Понт и Сирия и от останалите държави; прашници две кохорти от по шестстотин, конни 7 хиляди. От тях 600 гали докарал Дейотар, 500 — Ариобарзан от Кападокия; приблизително същия брой дал Котис от Тракия и пратил сина си Садала; 200 били от Македония, командувани от Раскупор, с отлична доблест; 500 от габинианците от Александрия, гали и германци, които Авъл Габиний оставил там при цар Птолемей за охрана; те били доведени от сина на Помпей с флота; 800 той набрал от роби и овчари, свои и на близките си; 300 дали Таркондарий Кастор и Домнилай от Галатия, от тях единият дошъл заедно с тях, другият пратил сина си; 200 били пратени от Сирия от Антиох Комагенски, комуто Помпей дал големи награди; повечето измежду тях били конни стрелци. Тук той присъединил дарданци, беси[1] — отчасти наемници, отчасти добити чрез заповед или разпореждане, а също македонци, тесалийци и представители на останалите племена и държави и попълнил посочения от нас по-горе брой.

---

[1] Беситe били едно от най-многобройните тракийски племена. По онова време те били по-силни и от одрисите и населявали главно земите по горното и средното течение на р. Марица.

43. Диктатура на Цезар и неговата смърт

Светоний, Биография на Цезар, 76, 81—82

76. ...Цезар си присвоил прекомерни почести: несменяемо консулство, постоянна диктатура, върховен контрол над нравствеността, освен това прибавка на титлата император пред името му, прякор „баща на отечеството“, статуя в поредицата статуарни изображения на царете, издигнато място за сядане в орхестрата. Но на Цезар и това не му стигало. Той позволил също така да му се дадат отличия, прекомерно бляскави и за най-високото положение, до което може да стигне човек, а именно златно кресло в сената и в мястото на съдебните заседания. През време на цирковата процесия също такава свещена колесница и носилки за неговото изображение, каквито се употребявали за боговете, олтари, храмове, място на празничната трапеза на боговете, собствен жрец-фламин, собствена колегия от жреци-луперци и да бъде наречен с негово име един месец. Към това трябва да се добави, че всички почетни длъжности Цезар възлагал и давал по свой произвол. Третото и четвъртото консулство той упражнявал само номинално, като се задоволявал с властта на диктатор, която му била дадена едновременно с консулствата, а освен това през двете години той си назначил за приемници по двама консули за трите последни месеца, поради което в промеждутъчното време той не провел никакви избори освен за трибуни и плебейски едили и вместо претори назначавал префекти, които да завеждат през време на неговото отсъствие градските работи. Веднъж се случило така, че консулът внезапно умрял в навечерието на първи януари; тогава Цезар дал за няколко часа освободилата се почетна длъжност на едно лице, което я искало. Със същото своеволие и пълно пренебрегване на обичаите той избирал длъжностни лица за няколко години, дал на бивши десет претори консулски отличия, дал на разни лица, в това число и полудиви гали, право на гражданство и ги приел всичките в сената. Освен това Цезар назначил свои собствени роби да завеждат сеченето на монети и събирането на държавните берии. Също така той предоставил трите легиона, които оставил в Александрия, на грижите на своя развратен любимец, син на неговия освободен роб Руфион, и пак нему поверил тяхното командуване.

81. Предстоящата насилствена смърт била предсказана на Цезар от напълно ясни поличби... Тези поличби не могли да не му подействуват. Чувствувайки се при това не напълно здрав, той дълго се колебаел дали да остане у дома си и да отложи набелязаните от него работи в сената. В края на краищата обаче Децим Брут го убедил да не лишава от своето присъствие многобройните сенатори, които отдавна го очаквали. И ето приблизително след четири часа Цезар излязъл от дома си; някои от тези, които го срещнали, му подали бележка с донос за заговора. Цезар обаче смесил тази бележка с други записки, които държал с лявата си ръка, като се канел малко по-късно да ги прочете. Сетне той пристъпил към жертвоприношение и макар че за тази цел били заклани няколко животни, той не могъл да получи добро предзнаменование. Но Цезар пренебрегнал тези предупреждения на боговете и влязъл в курията. При това той се присмял на гадателя Спурина, който го предварвал от датата „петнадесети март“, и го изобличил в лъжа, тъй като по думите на Цезар петнадесети март настъпил, без да му се случи каквото и да е зло. В отговор на това Спурина казал: „Да, петнадесети март настъпи, но още не е изтекъл.“

82. Когато Цезар седнал на мястото си, съзаклятниците го заобиколили, давайки си вид, че искат да му говорят по служба, и веднага Тилий Кимвър, който се нагърбил с първата роля, се преместил по-близо уж под предлог за някаква молба, но Цезар му махнал с ръка и с жест показал, че отлага работата за друго време. Тогава Тилий го заловил за тогата и за двете рамена. Цезар извикал: „Но това е вече насилие!“ Веднага щом се извърнал, един от двамата братя Каска му нанесъл рана малко по-долу от гръкляна. Цезар хванал Каска за долната част на ръката и я пробол с металната пръчица за писане, като се опитал да скочи, но едно друго нараняване го спряло. И щом забелязал, че го нападат от всички страни с голи мечове, той покрил главата си с тогата и същевременно с лявата си ръка свалил гънките на гърдите си чак до глезените, като искал да падне колкото е възможно по-прилично, а също да закрие и долната част на тялото си. В това положение той бил пронизан от двадесет и три удара и само при първото нараняване издал стенание, без да произнесе нито дума, макар че някои разправяли, че той бил казал на гръцки на спусналия се върху него Марк Брут: „И ти ли, мое дете?...“ Бездушен, той останал да лежи няколко часа на същото място, тъй като всички се разбягали. В края на краищата трима прости роби го сложили на носилки, при което едната му ръка увиснала, и го занесли у дома му. Според мнението на лекаря Антистий измежду толкова рани, получени от Цезар, смъртоносна се оказала само оная, която му била нанесена при втория удар в гърдите. Съзаклятниците имали отначало намерението да хвърлят тялото на убития в Тибър, да конфискуват за хазната неговото имущество и да унищожат неговите укази, но от страх пред консула Марк Антоний и началника на конницата Лепид те се отказали от това.

44. Вторият триумвират — 43 г. пр. н. е. (Октавиан, Антоний и Лепид)

Дион Касий, XVI, 50—56

50. След победата [при Мутина][1] Октавиан потеглил уж против Антоний и Лепид. Но когато избягал от сражението, Антоний не бил преследван нито от Октавиан, защото ръководството на войната било възложено на Децим, нито от Децим, защото той не искал да унищожи неприятеля на Октавиан. Затова Антоний, след като събрал, доколкото могъл, оцелелите след боя, отишъл при Лепид. Последният, който също се противил да води съгласно с постановлението на сената войната в Италия, отново получил нареждане да остане на онова място, където се намирал тогава. Сенаторите пък, като узнали, че Силан се присъединил към Антоний, и като се опасявал от Лепид и Луций Планк, че и те ще се присъединят към Антоний, пратил да им кажат, че републиката съвсем няма нужда от тях. А за да не би като заподозрат нещо лошо, да извършат някое престъпление, те получили от сената заповед да основат град заедно с ония, които, изгонени някога от алоброгите от град Виена на Нарбонската провинция, се заселили при сливането на реките Арар и Родан. И тъй, като се спрели, те построили Лугдун [дн. Лион], носещ някога наименованието Лугудун не затова, че ако биха желали, те не биха могли да потеглят с войските си за Италия (по онова време постановленията на сената нямали никаква сила против ония, които разполагали с войска), но защото искали да изчакат изхода на войната с Антоний, а през това време да минат като хора, които искат да угодят на сената и същевременно да затвърдят положението си.

51. Във всеки случай Лепид порицал Силан за сключването на съюза с Антоний и когато Силан се явил при него, той не го допуснал веднага да преговаря; обвинил го също така писмено пред сената. За това той получил похвала и му било възложено воденето на войната против Силан. Впоследствие той по същите причини не приел и Антоний, но и не го отблъснал, а му позволил да действува наблизо и да общува с неговите войници, като самият той не говорел с него. Щом обаче научил, че Антоний влязъл в тайно споразумение с Октавиан, самият той се присъединил към тях двамата. Марк Ювениций, легатът на Лепид, когато научил за това, се опитал отначало да го отклони от това му намерение, но тъй като не постигнал нищо, се самоубил пред очите на войниците. Сенатът решил да бъде произнесено в негова чест похвално слово, да му бъде издигната статуя и да бъде погребан на държавни разноски. Що се отнася до Лепид, махнали статуята му, издигната на ораторската трибуна на форума, обявили го за враг и заплашили с война ония, които били с него, ако не се отрекат от него в определен срок. Освен това сенаторите сменили облеклото си с военно (тъй като през консулството на Октавиан те били надянали мирновременното облекло), против Лепид и Антоний призовали Марк Брут, Касий и Секст Помпей, а тъй като последните, както изглеждало, трябвало да се явят по-късно, те възложили воденето на тази война на Октавиан, защото не знаели за неговата спогодба с ония хора.

52. Затова на думи Октавиан приел войната и макар че накарал да свикат войниците, той не правел нищо във връзка с нея, и то не защото имал общо дело с Антоний, а чрез него и с Лепид (за това го било впрочем твърде малко грижа), а защото виждал тяхната сила и чувствувал тяхното единомислие поради роднинството им и не можел да го надвие със сила. Едновременно с това той се надявал, че с тяхна помощ ще се справи с Касий и Брут, чиято мощ била вече твърде голяма, и ще може да унищожи единия с помощта на другия. По тези причини той дори против волята си спазил спогодбата и се мъчел да издействува от сената и народа милост за Антоний и Лепид. За да не даде обаче никому повод да подозре за сключената спогодба, той не направил сам доклад, за да измоли милост, а потеглил с войската си от Рим под предлог, че отива да води война с тях. Този доклад бил направен от Квинт (Подий) уж лично от негово име с цел да им се даде безнаказаност и право на завръщане. А те трябвало да ги получат, след като сенатът уведоми за това Октавиан, който уж не знаел нищо, и след като той се съгласи против волята си, принуден уж от войниците си.

53. През време на тези събития Децим Брут потеглил отначало, за да води войната против Антоний и Лепид; той взел за свой съюзник Луций Планк, предназначен да стане консул през следната година. Когато обаче Брут научил, че срещу него е издадено постановление, а ония се помирили помежду си, той поискал да поведе войската против Октавиан, но бил изоставен от Планк, който предпочел да вземе страната на Лепид и Антоний. Тогава Децим, като изоставил Галия, решил да се упъти през Илирия и Македония при Марк Брут, като изпратил няколко бойци напред, докато уреди някои текущи работи. Те обаче преминали на страната на Октавиан, а и останалите, след като били преследвани, били примамени от Антоний и Лепид. Брут, изоставен от своите, попаднал в ръцете на един свой неприятел и осъден на смърт, понасял тежко нещастието си и се оплаквал, докато някой си Хелвий Блазион, който се отнасял към него доброжелателно като сратник, го подтикнал към

---

[1] Мутина (дн. Модена), град в Северна Италия, разположен на северозапад от Бонония (дн. Болоня). В 43 г. пр. н. е. Антоний обсадил в Мутина Брут.

смъртта чрез собствения си пример, като се самоубил пред очите му.

54. Тогава Антоний и Лепид оставили в Галия заместници, упътили се за Италия при Октавиан, като отвели със себе си най-голямата и най-добрата част на войската. Те недостатъчно се доверявали на Октавиан, а и не искали да представят работата така, че дължали нему своята безнаказаност и връщане, но уж че те сами и със собствени сили си подготвили това. Те също се надявали, че броят на техните бойци ще принуди Октавиан и останалите римляни на всичко, каквото поискат. В такова настроение те тръгнали към провинцията като през приятелска тям област, но поради многочислеността и жестокостта на войниците на нея била причинена не по-малка щета, отколкото във време на война. Октавиан излязъл да ги посрещне със силен отряд войници при Бонония, достатъчно готов да се отбранява срещу насилие, в случай че те имат намерение да прибягнат до него. Тогава обаче не станало нужда да се употреби оръжие срещу тях. Те именно, макар и да хранели силна омраза един към друг, сключили престорено мир и спогодба, тъй като имали почти равни сили и желаели преди всичко с помощта на взаимни услуги да отмъстят на други свои неприятели.

55. За преговорите те се събрали не сами, а с еднакъв брой бойци на едно островче на оная река, която тече край Бонония, така че никой излишен да не може да се прибави нито към едната, нито към другата страна. Тук те се отстранили далече от ония, които довели със себе си, и след като се претърсили един друг дали някой няма под мишницата си кама, обсъдили с тих глас разни въпроси. Същността на преговорите се състояла във взаимната клетва за затвърдяване на тяхното господство и унищожаване на враговете. Но за да не покажат, че се стремят към олигархия, и да не навлекат с това върху себе си завистта и враждебните замисли на другите, те се споразумели тъй, че официално застават начело на държавата за нейното устройство и управление, разбира се, не завинаги, а за пет години, разпореждат се във всичко по свое усмотрение дори без да докладват за това на сената и народа; после те решили да дават длъжности и други почести комуто искат, пак по частен път, за да не дават вид, че искат да си присвоят всички провинции. На Октавиан било дадено да управлява стара и нова Африка, Сардиния и Сицилия, на Лепид — цяла Испания и Нарбонска Галия, на Антоний — цяла останала Галия, разположена отсам и оттатък Алпите. Една част от нея се наричала Галия Тогата, защото тя се смятала за по-усмирена и тогава вече употребявала цивилното облекло на римляните. Името пък на другата част на Галия било Комата, защото жителите на тези места в преобладаващото си мнозинство си оставяли дълги коси и с това видимо се различавали от другите.

56. Такова жребие те хвърлили, за да могат сами да вземат най-силните провинции и да дадат вид пред другите, че не се стремят да заграбят всичко. Освен това те уговорили помежду си да избият неприятелите си, както и това, че Лепид, който останал консул на мястото на Децим Брут, трябва да охранява Рим и цялата останала Италия, а Антоний и Октавиан да потеглят на поход против Брут и Касий. След като скрепили това с клетва, те свикали войниците, за да изслушат и засвидетелствуват и те спогодбата, и се обърнали към тях с реч, съдържаща онова, което могло да им се съобщи в една благовидна форма и без особен риск. Освен това бойците на Антоний без съмнение по негово внушение предложили брак между дъщерята на Фулвия, жена на Антоний, която тя имала от Клодий, и Октавиан, макар последният да бил сгоден за друга; Октавиан не се отказал от това, тъй като смятал, че то не ще бъде пречка за замислените от него действия против Антоний; толкова повече, че, както знаел, и баща му Юлий Цезар ни най-малко не бил възпрян от роднинските си връзки с Помпей, за да изпълни своите желания и да действува против последния.

РИМСКА ИМПЕРИЯ, ИЛИ Т. НАР. ПРИНЦИПАТ (I—III В. ОТ Н. Е.)

45. Развитие на селското стопанство

Варон, За селското стопанство, I, 6 сл.

6. А в Италия, напротив, коя земеделска култура, която е полезна за живота, не се ражда или пък не вирее великолепно? Кой ечемик да сравня с кампанския? Коя пшеница с онази, която се ражда в Апулия? Кое вино с фалернското? Кой зехтин със зехтина, който се произвежда във Венафър? При наличието на това множество плодни дървета, с които е засята Италия, не прилича ли тя в същност на плодна градина? Нима Фригия, която Омир нарича „изобилствуваща с лозя“, е покрита понагъсто с лозя? Или пък Аргос, който същият поет нарича „злачен“, „изобилствуващ с пшеница“? В коя страна от един югер[1] земя се получават десет и петнадесет меха вино, както в някои области на Италия? Нима Марк Катон в книгата си „За произхода [на римския народ]“, не пише така: „Галоримски се наричат земите, включени между Аримин [дн. Римини] и отсамната страна на територията на Пицентий и които бяха разпределени поголовно на галската войска. На тези земи на

---

[1] Югер — римска мярка за землена площ около $^1/_4$ хектар

места един югер дава 10 меха вино." Нима не е също така и във фавентийската[2] земя, където затова лозаро-винарите носят името „тристотници" [треценарии], защото югерът дава 300 амфори вино?

13. На вилата [селскостопанското имение] трябва да се предвиди място, на което да пребивава [робската] фамилия, когато тя е изморена от работа, глад или горещина, и където тя ще може най-удобно да възстанови силите си, като си отдъхне. Колибата на вилика трябва да се намира колкото е възможно по-близо до вратата на стопанството, за да може той да знае кой влиза и кой излиза и какво носи; това е особено важно там, където няма никакъв вратар.

16. Остава ни сега да разгледаме онази част, която се намира вън от стопанското имение, защото близката околност в съседство с имението е от голямо значение за преуспяването на земеделието. Условията, съществуващи в околността, която е в близко съседство с имението, са [също] четири. [Следва изброяването на тези 4 условия, които са дадени в превод по-горе на стр. 78 — б. пр.]

18. За робската фамилия. Катон [пресмятайки колко роби е необходимо да има в селскостопанското имение] се ръководи при това от две съображения, а именно от точните размери на имението и от вида на отглежданите от него култури; при това той взема за основа маслинените горички и лозята. В единия случай той дава указания как следва да се съоръжава една маслинена горичка с площ от 240 югера. Катон казва, че за такава площ е необходимо да има 13 души роби: един вилик и неговата жена, петима работници, трима воловари, 1 магаретар, 1 свинепас и 1 овчар. Той дава писмена формула и за лозе с площ от 100 югера, за което трябвало да бъдат налице 15 души роби, а именно 1 вилик и неговата жена, 10 души работници, 1 воловар, 1 магаретар и 1 свинепас. А Сазерна пише, че за обработването на площ от 8 югера е достатъчен един човек, който е длъжен да я прекопае за 45 дни. Въпреки че един югер може да се прекопае за 4 дни, той предвижда още 13 дни в случай на заболяване, лошо дъждовно време, леност и нехайство. Тогава Лициний, като взема становище [спрямо тези схващания], пише: нито единият, нито пък другият от тези автори не ни е оставил достатъчно ясно предписание. Тъй като Катон искаше (както и би трябвало да се очаква) ние да увеличим или пък да намалим пропорционално [броя на робите] съобразно с едно по-голямо или по-малко имение, той не би трябвало да включва в числото на робите вилика и виликата. Понеже ако трябва да обработваш маслинено засаждение, което е под 240 югера, ти тъй или иначе не можеш да имаш по-малко от един вилик; ако ли пък трябва да обработваш едно двойно или тройно по-обширно имение, то за тебе не е необходимо да имаш двама или трима вилика. Следователно трябва да се увеличава или пък намалява само броят на работниците или на воловарите пропорционално с намаляването или увеличаването на размерите на имението. Но и последното важи при условие, че почвата е еднородна. Ако обаче тя е до такава степен нееднородна, твърда и планинска, че не може да се обработва навред, в такъв случай са нужни много по-малък брой волове, а следователно и воловари. При това аз оставям настрана факта, че Катон е предложил една такава неудобна и нееднинна мярка, като е взел 240 югера. Общоприетата единица-мярка е центурията, съдържаща 200 югера. Следователно от 240 югера би трябвало да се извади една шеста част от тях, т. е. 40 югера. Не виждам обаче как, ако следваме предписанията [на Катон], ще можем да извадим $^1/_6$ част от 13 или от 11 роби, ако не прибавим към тях вилика и виликата. Що се касае обаче до онова, което той казва за петнадесетте роби, които са необходими за обработването на лозе от 100 югера, то от неговите думи излиза, че ако някой има една центурия земя, половината от която се засява с лозя, а другата половина с маслини, то той би трябвало да държи двама вилика и две вилики, което обаче е смешно. Поради това е необходимо да прибегнем към друг способ за пропорционално изчисляване на робите от разни категории. И тъкмо Сазерна ни препоръчва такъв способ, който е за предпочитане [пред онзи на Катон]. Според Сазерна за обработването на един югер са достатъчни 44 работни дни на един работник. Ако обаче за имението на Сазерна в Галия това време е било достатъчно, същата сметка не може да се приложи [успешно] към планинския терен на Лигурия. По такъв начин ти ще можеш да съдиш много по-лесно за броя на робите, който е нужен, пък и за размера на останалия инвентар от земеделски сечива, необходими за обработването [на земята], като обърнеш внимание на три съществени неща: по какъв начин са устроени съседните имения, какви са техните размери и от какъв брой роби се обработва всяко едно от тях и най-сетне доколко ще се подобри или пък влоши обработването посредством прибавянето или пък намаляване на едно или друго количество работна сила. Самата природа пък ни предлага два способа за обработване на земята — опита и подражанието. Земеделците в най-старинни времена са се добирали в повечето случаи до някакви изводи по пътя на опитващото налучкване. Техните деца са постигали същите неща, като най-често им подражавали. Ние трябва да вършим и двете неща: и да подражаваме на другите, и да се стремим да провеждаме опити, за да следваме не сляпата случайност, а за да се ръководим от известни рационални съображения. Тъй напр., ако при повторното прекопаване на нашите

---

[2] Т. е. територията на гр. Фавенция (дн. Фаенца) в северната част на Средна Италия (по-точно Емилия) на р. Анемон.

лозя ние копаем по-надълбоко или по-плитко, отколкото някои други хора, то това трябва да бъде продиктувано от рационални съображения, а не да бъде обикновена прищявка. От такива рационални съображения са се ръководели и онези хора, които започнали да присаждат [ашладисват] смоковниците през лятото, а не, както преди това — през пролетта.

19. Относно останалия селскостопански инвентар, който се именува „издаващ нечленоразделни звукове", Сазерна пише, че за обработването на орна площ от 200 югера са достатъчни два чифта волове, а Катон смята, че за 240 югера маслинени насаждения са необходими 3 чифта волове. Ако Сазерна има право, то за обработването на 100 югера е необходим 1 чифт волове. Ако ли пък Катон е прав — един чифт волове стига за обработването на 80 югера. Аз обаче съм на мнение, че нито едно от тези две числа не може да се прилага успешно към всякакъв вид почва, но че всяко едно от тях подхожда за известна почва. Известно е впрочем, че една почва се обработва по-лесно, а друга по-трудно. Тъй воловете смогват да разорат някои почви само с голямо напрежение на своите сили, като при това плугът често се счупва и палешникът остава в оранта. Ето защо в отделните имения, докато сме новаци, трябва да следваме правилата, установени от по-ранишните стопани и от съседите, както и известен опит. Катон казва по-нататък, че за една маслинена плантация с площ 240 югера са необходими три магарета за пренасянето на тора и едно четвърто — за въртене на камъка на пресата за зехтин. Той добавя, че в едно лозе от 100 югера е нужен един чифт волове, един чифт магарета и най-сетне едно магаре, което да върти тарапаната. Говорейки за тези сечива, издаващи нечленоразделни звуци, Катон не би трябвало, като засяга въпроса за броя на добитъка, да добавя, че неговият брой трябва да бъде сведен до най-необходимото, за да опрости службата на онези оръдия на труда, които се грижат сами за себе си, т. е. на робите. В това число [на различни видове домашни животни] овцете във всички случаи са за предпочитане пред свинете, и то не само за онези стопанства, които разполагат с паша, но и за онези, които не разполагат с такава, защото, като развъжда овце, човек мисли не само за известни изгоди при набавянето на фуража, но си прави и сметка, че по този начин може да се сдобие още и с тор.

53. След като жетвата се завърши, трябва да се продаде правото на събирането на останалите класове от урожая по стърнищата или пък сламата да се прибере у дома. Ако останалите по стърнищата класове са редки, а работната ръка скъпа, по-добре е да се пусне добитъкът, за да ги опасе. Понеже главното, за което трябва да се държи сметка, е разходите да не надминават приходите.

Луций Юний Модерат Колумела

Писателят Л. Ю. Колумела живял и работил през I в. от н. е. Той се родил в Испания, но прекарал по-голямата част от живота си в Италия и изучил отблизо селското стопанство на тази страна по времето на императора Нерон и на философа Сенека, който подобно на Колумела бил родом от Испания. Колумела написал труд под наслов „За селското стопанство" в 12 книги, които са оцелели до наши дни.

Колумела, За селското стопанство, I. (из увода)

Аз често слушам първите хора в нашата държава да винят ту земята в неплодородие, ту климата в продължителна и гибелна за добивите неравномерност. Други пък, за да смекчат по някакъв начин остротата на изразените от тях оплаквания, приписват тези последици на определени причини; почвата според тях била изморена и изтощена от огромното изобилие на урожаите през предишните векове и не била повече в състояние да доставя на хората прехрана със своята някогашна щедрост. Според мене обаче, драги Публий Силвине,[1] тези хора, твърдейки подобни неща, се намират твърде далеч от истината. И наистина, как да си представим това, че природата, която онзи изначален творец на света е дарил с вечно плодородие, е поразена сякаш от някакво заболяване от безплодие. Защото действително разумният човек няма да повярва, че земята, на която е отредена съдбата да притежава божествена и вечна младост, че тази земя, която ние наричаме обща майка на всички неща, затова, че тя е раждала винаги, а ще ражда и занапред всичко, отведнъж подобно на човека се е състарила. Аз мисля, че причините за това се коренят не в неравномерността на климата, а че по-скоро те са последица от нашата собствена вина. Ние сме изоставяли обработването на земята в ръцете на най-негодния и най-лошия от нашите роби, който се отнася към нея като същински палач. А във времената на нашите деди със земеделие са се занимавали най-добрите хора, и то по най-добрия начин.

... И така, ако добрите граждани трябва да отбягват всички споменати по-горе средства, като изисканото кулинарно изкуство, фризьорството, професията на адвокатите, обществените игри, завоевателните, т. е. несправедливите войни, морската търговия, лихварството, за да увеличават своето благосъстояние, не остава никакво друго занятие, което може да се смята за благородно и почтено, освен обработването на земята. И ако колебанията, заблужденията и лутанията на нашите предци в това отношение биха били следвани даже от хора, слабо посветени в теоретично отношение, стига те да биха били владелци на обработваемата земя по старому, именията щяха да претърпяват по-малко загуба, тъй като усърдното прилежание на стопаните щеше да компенсира в много отношения загубите, причинени от невежеството. Освен това онези хора, чиито интереси биха били засегнати в случая, не биха желали да бъдат смятани през целия си живот за нехайни по отношение на своите собствени дела и с още по-голямо усърдие и вникване в работата биха се стремили да усвоят същината на селското стопанство. Сега ние самите пренебрегваме да разработваме самостоятелно своите селски имоти и не отдаваме никакво значение на това да поставим за вилик някой опитен човек, който, макар и да е несведущ, да бъде поне много енергичен, за да получи онова, което липсва в неговите познания. Обикновено, ако някой богат човек купи имение, той изпраща на него някой от множеството свои слуги и носачи, който е най-стар и най-изтощен, когато в същност една такава работа изисква не само познания, но и младост, пък и физическа сила, за да може да понася напрежението, произтичащо от усилния труд. Ако ли пък стане дума за някой средно заможен стопанин, то той нарежда на някой от своите надничари да стане вилик, който е пълен невежа по отношение на работата, която ще възглавява и ръководи; ето защо той вече не е в състояние да плаща ежедневен данък в натура и не ще може да реализира никакъв доход. Наблюдавайки внимателно тези неща, размишлявайки и разсъждавайки многократно върху тях, с какво срамно единодушие е запуснато и оставено да затъне в забрава и израждане селското стопанство, аз започвам да се боя, че хората са стигнали дотам да гледат на обработването на земята като на някакво престъпно и позорящо благородния човек занятие, като нещо, което някак си го срами. Много съчинения от далечната древност обаче ми напомнят и ме убеждават, че нашите предци са смятали усърдните занимания със селското стопанство за нещо славно. . .

---

[1] Публий Силвин, близък на Колумела, комуто той е посветил своя трактат върху селското стопанство.

Но всички ние стопани (както ни упреква Варон) още по времето на нашите деди, като захвърлихме сърпа и ралото и се прибрахме в градове, предпочитаме да движим ръцете си в цирковете и театрите (за да жестикулираме и аплодираме), отколкото да работим с тях на нивите и лозята. . .

А също и нашето лошо здравословно състояние отговаря напълно на нашия разпуснат и изнежен начин на живот. И тялото на нашите младежи е тъй мекушаво и отпуснато, та ми се струва, че и самата смърт не ще може да намери нещо в него, което да промени и разруши. Боже мой! Това не са вече истинските потомци на Ромул, които се упражняваха непрекъснато посредством лов и работа на полето и се отличаваха със своето крепко здраве и сила. Те лесно понасяха трудностите във време на война, когато това беше необходимо, тъй като бяха предварително закалени чрез труда в мирно време и предпочитаха винаги селското население пред градското. По същата причина и робите, които обработваха земята, затворени зад оградите на именията, се смятаха за по-лениви, отколкото онези, които обработваха земята вън от тях; също така и онези, които се маеха под сенките на градовете, отколкото онези, които обработваха полята и ръководеха работите на селските стопани. Сборищата на всеки девет дни, както е известно, са били уредени само на пазарните дни [нундини], т. е. всеки девети ден. Този обичай е установен затова, за да могат хората от селата да се занимават със своите работи в града не повече от един ден на всеки девет дни, а останалото време да посвещават на грижи за селското стопанство. В ония далечни времена, както вече казахме по-горе, първите хора в държавата живееха по селата и когато ставало необходимо да се свика съвещание на обществените работи, те били поканвани в сената от селските си имения. Затова онези, които ги свиквали, се наричали виатори, т. е. бързоходни пътници, или куриери. . .

. . . А не бива впрочем да се учудваме, че в наши дни се е създало и утвърдило разпространеното навред мнение, че селското стопанство е „мръсна работа“ и че то е едно занимание, за което не са нужни учение, нито пък указанията на някакъв специален ръководител. Аз обаче, като разглеждам този предмет в неговия цялостен обхват като някакво огромно тяло, разчленявайки мислено различните части, от които то е съставено, както и като промислям броя на отделните по-малки негови части, винаги изпитвам страха, че смъртта ще ме изпревари, преди да съм смогнал да се запозная с всички клонове на универсалната наука за селското стопанство. Онзи човек, който желае да заяви, че е постигнал съвършенство в нея, трябва да вникне дълбоко в същината на природните явления и да се запознае със страните на света, т. е. да е наблюдавал климатичните различия, за да знае за коя местност каква култура подхожда да се сее. Той е длъжен винаги да помни дните, на които изгряват или залязват небесните светила, за да не започва тогава работа, когато заплашват проливни дъждове или пък ветрове, та по този начин трудът му да отиде напразно. Той трябва също така да следи внимателно състоянието на атмосферата и хода на годишните времена, тъй като те не винаги следват едно установено и неизменно правило. Не всякога лятото и зимата при своето настъпване имат един и същ облик; пролетта не всякога е дъждовна, а есента — не всякога влажна. Ето защо според мене никой не би могъл да предугажда всички тези обстоятелства, ако не притежава необходимия просветен ум и не е въоръжен с многостранни познания. На малцина е дадено да могат да съдят правилно относно качеството на дадена почва, да различават естеството на терена във всички негови разновидности, да определят различните видове култури, както и да могат да знаят онова, което ни обещава или пък което ни отказва [да роди] дадена почва съобразно със своите особености. Кой е впрочем този човек, комуто някога се е удало да обхване всички клонове на селското стопанство, да познава практически сеитбата и оранта и да разпознава различните видове най-разнообразни почви, когато едни от тях могат да заблудят посредством своя цвят, а други посредством своето качество? В някои области черната почва, която се нарича пула [т. е. чернозем], е най-доброкачествената, какъвто е напр. случаят в Кампания. Има обаче други области, в които почвата е червеникава и тлъста и отговаря по-добре на изискванията. В други страни, като напр. в африканска Нумидия, огнилата и рохкава почва превъзхожда по своята плодородност и най-силните почви, докато пък в Азия и Мизия, най-богатите страни, даряват твърдите и лепкави почви. При това трябва да се знае още при отглеждането на даден терен каква култура вирее и каква не вирее на хълм, какво вирее в равнината, какво на един обработен терен, какво на гориста почва, какво на влажните тревисти места и какво най-сетне на суха и замърсена почва. Освен това човек не бива да не знае всички онези неща, които се отнасят до засяването и поддържането на безкрайно големия брой сортове лозя и дървета. Той трябва да знае как да набавя и да наглежда добитъка, тъй като ние включваме животновъдството в рамките на селското стопанство, въпреки че науката за отглеждането на добитъка е отделна от науката за обработването на земята. Но и самото животновъдство, разгледано само за себе си, не представлява една единна и проста наука: за конете е необходимо едно, за едрия рогат добитък — друго, а за овцете — трето. Да вземем за пример само овцете: тарентските овце изискват грижи и наглеждане, различни от онези по отношение на овцете с груба вълна. Също така стоят нещата и с козите, при което за шутите [безрогите] и за козите с рядък косъм се грижат по друг начин, отколкото за рогатите и надарени с гъст косъм кози, които се въдят в Киликия. Свинепасите, от които един се грижи за свинете, а друг за прасетата, извършват различна работа и затова за тези животни се предвиждат и заделят различни пасбища. Голите и гъсточетинестите свине изискват различни климатични условия, различни начини на отглеждане и различни грижи. Като оставим настрана отглеждането на добитъка, тъй като в животновъдството се включва отчасти и развъждането на домашните птици и пчеларството, [аз бих запитал] кой е този толкова усърден човек, който освен всички онези неща, които изброихме, да познава още всички видове присаждане [ашладисване] и подрязване, да прилага на практика най-разнообразните способи на грижи за плодовете и зеленчуците? Кой е този човек, който може само да различава толкова голямото множество видове смоковници и рози и да отделя необходимите за тях грижи? Нали виждаме, че повечето хора пренебрегват даже и по-важни работи, макар че и само онова, което изброихме, е

започнало да става за мнозина източник за немалки доходи? Така напр. ливадите, върбалаците, храсталаците от прещип [гениста] и тръст изискват наистина малко внимание, но все пак те се нуждаят от внимание. . .

. . . И тъй, драги мой Публий Силвине, прибягвай усърдно до съвета на всички тези [гореизброени автори], преди да се заемеш с изучаването на селското стопанство. Не смятай обаче, че чрез съветите и мислите, които ще намериш у тези автори, ти ще станеш съвършен земеделец. . . Практиката и опитът са главните предварителни условия, които имат решаващо значение за усвояването на различните майсторства и няма нито една област в науката, в която човек да не се учи от собствените си грешки. Когато един наш опит, който е проведен погрешно, завърши безуспешно, ние избягваме онова, което е било погрешно в него, а указанията на учителя осветляват правилния път, който ученикът трябва да следва занапред. Затова ние не сме на мнение, че в нашия труд се намират единствените указания, които изчерпват науката в нейната цялост, но че тези указания могат да ни помогнат при нейното овладяване. Нито пък смятаме, че онзи, който прочете нашата работа, ще може отведнъж да стане съвършен майстор в селското стопанство, защото за това се изисква още воля, пък и необходимите за целта средства, които да влязат в работа. Ето защо ние предлагаме на онези, които изучават усърдно тези неща, само известна помощ, която обаче не може да бъде от полза сама за себе си, освен ако бъде съчетана с други неща. Трябва освен това да се намираме при условията, които посочихме вече. Но има и нещо повече: всички изброени условия, взети заедно, а именно нито усърдният труд, нито опитността на вилика, нито пък възможността и волята да се изразходват средства имат онова значение, каквато роля играе самото присъствие на стопанина. Смятам, че тъкмо това е имал пред вид картагенецът Магон[2], който е започнал своя труд със следното предисловие: „Онзи, който желае да купи земя — казвал Магон, — трябва да продаде къщата си, за да не би да предпочита своето жилище в града пред онова на село. Онзи, комуто градското жилище е по-близо до сърцето, няма нужда от имение на село.“ Аз не бих внесъл някакви изменения в това предписание, ако то би могло да бъде съблюдавано и във времето, в което живеем. Но тъй като сега повечето от нас са повикани [в града] и още по-често задържани там поради техните амбиции и обществено-политическо естество, то аз смятам, че най-удобно е онова имение, което се намира в близко съседство с града, докъдето и най-заетият човек лесно ще може да прескача всеки ден, след като привърши своята работа на форума. Онези хора, които купуват отдалечени имения, за да не говорим за именията в задморските страни, предоставят още приживе своите имущества на наследниците си и, което е още по-лошо — на своите роби. Намиращи се на такова далечно разстояние от своите господари, те се деморализират и след като извършат редица простъпки в очакване на своите приемници, те се грижат повече за грабеж, отколкото за работите на стопанството.

---

[2] Магон е името на няколко изтъкнати първенци в картагенската държава. В случая става дума за т. нар. Магон Велики (VI в. пр. н. е.), който се проявил като военачалник, но и като автор на един трактат върху земеделието. Това съчинение било преведено по решение на римския сенат и на латински език.

46. Анкирският паметник („Деяния на божествения Август“) — политически отчет на Октавиан Август

Следващите по-долу извадки представят по-голямата част от прочутия надпис Monumentum Ancyranum („Анкирски паметник“). Той се нарича тъй, защото е намерен в столицата на съвременна Турция — Анкара, който град в древността се наричал Анкира. Откриването на надписа станало през 1555 г. Той е издълбан на стената на един храм, посветен на император Август и на богинята Рома. Този важен документ обаче станал достъпен за науката едва през XIX в. Текстът отразява отчета на Август, който го допълвал лично на няколко пъти. След смъртта на Август император Тиберий се погрижил да изработи увод към текста и наредил той да бъде поставен в Мавзолея на Марсово поле. Преписи от текста били разпратени в много градове на Римската империя, какъвто бил случаят и с гр. Анкира, където надписът по понятни причини бил снабден с гръцки превод.

Гл. 1. На 19 години от рождението си събрах по частен начин и за своя сметка войска, която ми позволи да върна свободата на държавата, угнетена от господството на една партия. От благодарност за това сенатът със специален почетен декрет ме прие в своята среда през консулството на Гай Панза и Аул Хирций [43 г. пр. н. е.], като ми даде право да внасям предложения наред с бившите консули; освен това той ми предостави върховната власт в пълен размер. Той ми възложи да се грижа в званието на претор заедно с консулите държавата да не понесе някаква щета. Когато същата година двамата консули паднаха на война, народът ме избра за консул и триумвир, за да устроя държавното управление.

Гл. 2. Убийците на моя баща аз изпратих в изгнание, като им отмъстих за злодеянието по законен път, а сетне, когато те воюваха срещу държавата, на два пъти ги победих в редовна битка.

Гл. 3. Аз често водех войни по суша и по море с граждани и чужденци по целия свят и след победата пощадих всички оцелели граждани; колкото за чуждите племена, то ония, които можеха безопасно да бъдат простени, предпочетох да запазя, а не да ги изтребя. Около 500 хиляди римски граждани положиха пред мене военна клетва. От тях след свършване на службата малко повече от 300 хиляди бяха настанени в основани от мене колонии или върнати в родните им муниципии. На всички тях дадоха купена от мене земя или пък вместо имения — пари. Залових 600 кораба, като не се броят ония кораби, които бяха по-малки от триремите.

Гл. 4. Когато писах това, бях за тридесети път консул и тридесет и седма година се ползувах с трибунската власт [14 г. от н. е.].

Гл. 5. Народът и сенатът ми предлагаха задочно и в мое присъствие диктатура, но аз не я приех. През време на най-голямата липса от храни, при консулството на Марк Марцел и Луций Аруниций, не се отказах да се нагърбя с грижата за продоволствието и се справих с тази задача така, че в течение на малко дни освободих държавата за сметка на личната си хазна от страха и опасността, в която се намираше...

Гл. 8. През петото си консулство [29 г. пр. н. е.] съгласно със заповедта на сената и на народа увеличих броя на патрициите... През шестото си консулство [28 г. пр. н. е.] произведох преброяване на народа с моя колега Марк Агрипа. В продължение на 42 години не бе ставало извършването по този случай религиозно очистване на народа . . . Облечен за втори път с консулска власт, произведох преброяване сам през консулството на Гай Цензорин и Гай Азиний [8 г. пр. н. е.]. При това преброяване бяха наброени 4 233 000 души граждани. За трети път, облечен във властта на консул, произведох преброяване през консулството на Секст Помпей и Секст Апулей [14 г. от н. е.], като имах за колега осиновения си син Тиберий Цезар. При това преброяване бяха изброени 4 937 000 души граждани. Като предложих редица нови закони, аз възстанових голям брой от добрите нрави от времената на прадедите ни, които бяха достойни за подражаване, но които бяха излезли от употреба, и самият аз предадох на потомците в много отношения примери, заслужаващи подражание.

Гл. 10. С постановление на сената моето име бе включено в химна на жреците Салии и със закон бе потвърдено да остана неприкосновен и да запазя за цял живот трибунската власт...

Гл. 13. Храмът на бога Ян Квирин, който нашите прадеди постановили да заключват, когато из цялата държава на римския народ по суша и по море чрез победи бе установен мир, според преданието бил заключван преди моето раждане от основаването на града само два пъти; през време на моето управление сенатът на три пъти взе решение да го заключи.

Гл. 15. Ах изплатих на римския плебс по 300 сестерции на човек съгласно със завещанието на моя баща. През петото си консулство [29 г. пр. н. е.] аз изплатих от свое име по 500 сестерции от военната плячка; през десетото консулство [24 г. пр. н. е.] изплатих от родовото си имущество подаръци на стойност от по 400 сестерции на човек, през единадесетото консулство [23 г. пр. н. е.] дванадесет пъти раздавах на народа храни, купени за моя сметка, през дванадесетата година от трибуната си [12 г. пр. н. е.] за трети път раздадох на народа по 400 сестерции на човек. Тези мои подаръци никога не се получаваха от по-малко от 250 хиляди души. През 18-та година от трибуната и дванадесетото си консулство [5 г. от н. е.] раздадох по 60 денарии на човек на триста и двадесет хиляди души от столичния плебс. В колониите на своите бойци през петото консулство [29 г. пр. н. е.] раздадох от военната плячка по 1000 сестерции на човек, тоя подарък по случай моя триумф получиха в колониите около 120 хиляди души. През тринадесетото консулство [2 г. пр. н. е.] раздадох по 60 денарии на плебса, който получаваше тогава обществени храни, а такива имаше малко повече от 200 хиляди души.

Гл. 16. За заемите, които разпредели между войниците си през четвъртото си консулство и след консулството на Марк Крас и Гней Лентул — авгура [30 и 14 г. пр. н. е.], платих на муниципиите. Тази сума беше около 600 милиона за италийските имения и около 260 милиона за провинциалните земи. Аз пръв и едничък, доколкото помнят моите съвременници, бях постъпил така от всички ония, които уреждаха военни колонии в Италия или провинциите. И след това през консулствата на Тиберий Нерон и Гней Пизон, а също и на Гай Антистий и Децим Лелий, също на Гай Калвизий и Луций Пазиен, също на Луций Лентул и Марк Месала, а също тъй и на Луций Каниний и Квинт Фабриций [7, 6, 4, 3 и 2 г. пр. н. е.] раздавах парични подаръци на бойците, освободени след изтичане на срока на службата им; за тази цел драговолно изхарчих 4 милиона сестерции.

Гл. 17. На четири пъти помагах със свои пари на обществената хазна, като внесох на завеждащите тази хазна сто и петдесет милиона. През консулството на Марк Лепид и Луций Арунций [6 г. от н. е.] внесох във военната хазна, създадена по мой план, за раздаване на награди на бойците, които са служили 20 години и повече, 170 милиона сестерции от родовото си имущество.

Гл. 20. С големи разходи поднових Капитолий и театъра на Помпей, без да подпиша там своето име. Поправих водопроводите, разрушени от дълга употреба на много места, и удвоих силата на Марциевата вода, като вкарах в нейния водопровод нов извор. Довърших площада на Юлий и базиликата между храмовете на Кастор и Сатурн, започнати и почти доизкарани от моя баща.

Гл. 21. Върху мера, която ми принадлежеше, издигнах със средства, получени от военна плячка, храм на Марс Отмъстител и форум на Август. Построих до храма на Аполон върху земя, която купих в значителна степен от частни лица, театър, като му дадох името на зетя си Марк Марцел...

Гл. 22. Аз уредих гладиаторски игри три пъти от свое име и пет пъти от името на синовете или внуците си; на тези игри се бореха около 10 хиляди души... 26 пъти уреждах за народа и от свое име или от името на синовете или внуците си лов на африкански диви зверове в цирка или на площада или в амфитеатрите, при които бяха убити около 3500 животни.

Гл. 23. Дадох на народа отвъд Тибър зрелище на морска битка, като направих басейн 1800 стъпки дълъг и 1200 стъпки широк. В тая битка влязоха в бой тридесет кораба... На тези флоти се сражаваха освен гребците 3000 души...

Гл. 25. Очистих морето от разбойници. В тази война взех в плен почти тридесет хиляди роби, избягали от господарите си и вдигнали оръжие против държавата, и ги предадох на господарите им за наказание. Цяла Италия доброволно ми се закле във вярност и поиска да бъда вожд в победоносната за мене война при Акций. Същата клетва положиха пред мене провинциите на Галия, Испания, Африка, Сицилия, Сардиния...

Гл. 27. Аз присъединих към държавата на римския народ Египет.

Гл. 28. Аз пратих военни колонии в Африка, Сицилия, Македония, в двете Испании, в Ахайя, Азия, Сирия, Нарбонска Галия и Пизидия. В Италия има 28 колонии, които през моя живот станаха твърде известни и многолюдни. Те всички бяха основани под мое началство.

Гл. 29. Аз отнех от победените неприятели в Испания, Галия и Далмация твърде много знамена, които те бяха взели от други пълководци. Аз принудих партите да ми върнат плячката и знамената, отнети от римски армии, и покорно да молят за приятелството на римския народ...

Гл. 30. Панонските племена, които преди моето управление никога не бяха виждали войски на римския народ, бяха победени от мене с помощта на Тиберий Нерон, който бе тогава мой заварен син и легат; аз ги присъединих към държавата на римския народ и изместих границите на Илирик до брега на реката Дунав...

Гл. 31. При мене често пращаха пратеничества индийските царе, което по-рано не бе виждал никога нито един римски пълководец. За нашето приятелство молеха чрез пратеници бастарните, скитите и царете на сарматите, които живеят отсам и отвъд р. Танаида, царят на албаните, хиберите и медите.

Гл. 32. Към мене прибягнаха с молба партските царе — Тиридат и сетне Фрат, син на цар Фрат... Партският цар Фрат, син на Ород, изпрати при мене в Италия всички свои синове и внуци, непобеден с война, а домогвайки се до нашето приятелство чрез залагане на децата си. И твърде много други народи изпитваха покровителството на римския народ при моето върховно управление, а по-рано те нямаха с римския народ никаква размяна нито на пратеничества, нито на приятелство.

Гл. 33. Партите и медите чрез пратеници, най-знатни представители на тези народи, ме молеха да им дам царе и получиха такива.

Гл. 34. През шестото и седмото консулство [28—27 г. пр. н. е.], облечен по всеобщо съгласие с неограничена власт, аз потуших гражданската война и предадох държавата от своята власт в ръцете на сената и римския народ. За тази своя заслуга по постановление на сената бях наречен Август и рамките на вратите на моята къща бяха увенчани на държавни разноски с лаври. На моята врата бе закован дъбов венец заради спасението на гражданите, а в заседателната зала на сената бе поставен златен щит с надпис, свидетелствуващ, че сенатът и римският народ ми го поднасят в дар заради моята доблест, милосърдие, справедливост и благочестие. От това време насам аз стоях по-горе от всички по достойнство, а по власт не превишавах с нищо всеки един от колегите си по заеманите от мене длъжности.

Гл. 35. През годината на моето тринадесето консулство сенатът, конническото съсловие и целият римски народ ме нарече баща на отечеството и постанови това име да се издълбае в преддверието на моята къща, в заседателната зала на сената и на площада на Август под издигнатата в моя чест по постановление на сената колесница, запрегната с четири коня. Когато написах това, бях в седемдесет и шестата година от рождението си.

47. Въстанието на траките срещу римските завоеватели през 26 г. от н. е.

Публий Корнелий Тацит

Знаменитият римски историк Тацит, роден около 55 г. — умрял около 120 г. от н. е., се откроява със своето забележително творчество твърде ярко на фона на шаблонната и пропита с кухо декламаторство римска литература от края на I и първата половина на II в. от н. е. От своите съвременници Тацит се отличава както с редките си дарования на историк, така и със своя бляскав писателски талант. Тацит произхожда от конническо семейство. Още баща му, както изглежда, заемал отговорни постове в администрацията на римските провинции. Самият той през 97 г. бил консул, а от 111—112 г. — проконсул на Азия. След насилствената смърт на своя тъст Агрикола, комуто той дължал до голяма степен издигането си, Тацит се оттеглил от общественото поприще и се отдал на писателство. Плод на неговата книжовна дейност са прочути и до днес творби. Започвайки със своя „Диалог за ораторите“ и с „Животът и характерът на Агрикола“ (своя тъст), Тацит се прославил особено с трактата си „Германия“ и най-вече с двете свои чисто исторически съчинения „Истории“ и „Анали“ („Летописи“). От „Истории“, които били в 14 книги, са оцелели до наши дни книгите I—IV и началото на V книга, а от „Анали“, които обемали 16 книги, са се запазили I—IV, началото на V книга, както и книгите XI — XVI, но в тях има известни непълноти. В „Истории“ се разглежда голяма част от периода, на който бил съвременник самият Тацит (от падането на Нерон до възкачването на престола на Нерва), т. е. 69—96 г. „Аналите“ пък са посветени на римската държава от смъртта на Август до свалянето на Нерон. И малките по обем трактати „Германия“ и „Агрикола“ заслужават внимание не само поради политическите и идеологическите тенденции, които са намерили своето живо отражение в тях, но и поради извънредно ценните сведения, които те ни дават за бита и обществения строй на германските, британските и други племена.

Тацит не пише обективно, макар и да заявява, че се стреми към това. В неговите главни исторически съчинения са намерили своя талантлив израз огорчението, гневът и възмущението не само на самия автор, но и на голяма част от сенатската аристокрация срещу деспотизма на Домициан, пък и срещу режима на някои от неговите по-меки и по-„демократични“ приемници. В това отношение Тацит е действително типичен „староримлянин с патрицианска кройка и с патрициански начин на мислене“[1]. С други думи, политическите симпатии и предпочитания на Тацит са насочени към миналото. Той съзнава обаче ясно неизбежността на учредяването на принципат[1], като предпочита, разбира се, неговите по-способни и по-човечни представители, какъвто бил напр. Траян. През неговото управление Тацит могъл невъзпрепятствувано да завърши и обнародва своите трудове, нещо, което било немислимо при Домициан.

Тацит, Анали, IV, 46—51

46. По време на консулството на Лентул Гетулик и Гай Калвизий[2] триумфалните отличия били присъдени на Попей Сабин, загдето сломил съпротивата на племена, които, разположени по високите места на планините, живеели далеч от всякаква култура и затова толкова по-свирепо се бунтували. Причина за бунтовническото движение били освен нрава на тези племена, още и тяхното нежелание да търпят военните набори и да дават в редовете на нашата войска най-яките свои младежи. Те били привикнали да не се подчиняват дори и на своите царе, освен когато им скимнело, така и да не им изпращат помощни отряди, освен като поставят начело на тях командири от своята собствена среда, и да не воюват освен срещу своя съседи. Сега обаче се разпространил слухът, че ще ги разпръснат и ще ги смесят с други племена, като ги влачат по разни страни. Но преди да грабнат оръжие, те проводили пратеници, които да припомнят за тяхното приятелство и за подчинеността им и да заявят, че те ще запазят тези свои чувства, ако не се опитат да ги товарят с нови тежести; ако ли обаче ги третират като победени, като ги заплашват с робство, те имали желязно оръжие, младежи и дух, който бил твърдо решен на свобода или на смърт. Едновременно с това те сочели своите укрепени селища, съградени върху скалите, в които те били

---

[1] *Фр. Энгельс,* Бруно Бауер и раннее христианство, Соч., XV, 1935, стр. 606.

[2] Т. е. 26 г. от н. е.

прибрали своите родители и жени, като заплашвали с една мъчителна, трудна и кръвопролитна война.

47. Сабин пък, докато спечели време, за да концентрира войските си, им давал меки отговори. Когато обаче пристигнал от Мизия Помпоний Лабеон с един легион, както и цар Реметалк с помощни отряди, състоящи се от негови сънародници, които били останали верни, Сабин присъединил към тези войски силите, с които разполагал самият той, и потеглил срещу неприятеля, който бил заел вече позиции в гористите планински теснини. Някои от неприятелите, които били по смели, се показвали и по откритите места на планинските височини. Римският военачалник, като построил войските си в боен ред, ги атакувал и изтласквал без особени усилия оттам и без да пролее много варварска кръв поради това, че техните убежища били наблизо. След това Сабин окопал на това място своя стан и с един силен отряд завзел едно възвишение, чието тясно и равно било се простирало на еднакво ниво с близкото укрепено селище, което се пазело от голям брой въоръжени и невъоръжени бойци. Едновременно с това той изпратил отбрани стрелци срещу най-решителните бойци, които подскачали пред окопа с песни и бойни танци по обичая, присъщ на тази народност. Докато стрелците атакували отдалеч, те нанасяли големи загуби на неприятеля, без самите те да изпитат същото нещо. Когато обаче се приближили към укреплението, техните редици изпаднали в безредие, причинено от внезапния излаз на неприятеля, който ги принудил да се огънат и опрат върху поддръжката на една сугамбрийска кохорта[3], разположена от римския военачалник наблизо. Този отряд проявявал храброст във време на опасност и всявал не по-малък страх с песните си и с дрънкането на своите оръжия.

48. След това Сабин придвижил своя стан наблизо до противника, като оставил в предишните си окопи онези траки, за които казахме вече по-горе, че били дошли в наша подкрепа. На тях им било разрешено да опустошават, да опожаряват и да плячкосват при условие, че ще привършват своите грабежи през деня, а нощта ще прекарат в стана мирно и ще дават бдителна охрана. Тази заповед отначало била спазена, но впоследствие, когато им се усладило разсипничеството и се награбили с плячка, траките започнали да правят пропуски в поставянето на стражеви застави и да се отдават на разюздани гуляи, търкаляйки се по земята от сънливост и от препиване на вино. Като разбрал за тяхното нехайство, неприятелят потеглил два отряда. Единият от тях имал за задача да връхлети върху онези, които се били отдали на грабеж, а другият трябвало да атакува римския стан, и то не с надежда да го превземе, но с цел чрез шума и суматохата, причинени от виковете и градушка от стрели, всеки един, погълнат от опасността, която го заплашвала лично, да не може да чуе шума от другата битка. На всичко отгоре траките, за да увеличат уплахата [у своите противници], избрали тъмнината на нощта като време на действие. Онези от траките, които атакували укрепленията на легионите, били отблъснати без особени усилия. Що се отнася до тракийските помощни войски обаче, внезапната атака всяла ужас в техните редове, защото част от тях се изтягали край укрепленията, а повечето се скитали навън, заети с плячкосване. И те били избити с толкова по-голяма настървеност, колкото по-тежки обвинения отправяли срещу тях, че те били дигнали оръжие за своето собствено заробване и заробването на родината си.

49. На следния ден Сабин извел силите си на равнината, за да опита дали варварите, окрилени от своя успех през нощта, ще се осмелят да дадат сражение. И тъй като те не излезли от своята твърдина, нито пък се показвали от съседните с нея височини, той започнал да ги обкръжава, издигайки редути, които той снабдявал с подходящи вече за случая съоръжения. След това той свързал редутите посредством мрежа от окоп и палисада и по този начин обхванал едно пространство, което в окръжност имало 4 хиляди мили.[4] След това започнал малко по-малко да затяга обръча на обсадата, поставяйки противника все по-натясно, за да му отнеме водата и фуража за добитъка. Той издигнал също така терасовиден насип, от който могли да се хвърлят върху противника камъни, стрели и разпалени главни, тъй като той се намирал вече наблизо. Но нищо друго не изтощило повече силите на противника от жаждата, защото това огромно множество от бойци и невъоръжени хора разполагало само с един извор, който му останал. В същото време техният добитък, затворен заедно с тях, както това било обичайно у варварите, измирал поради липса на фураж. Непосредствено до добитъка лежали труповете на хората, загинали от рани или от жажда. Всичко било покрито със загнила кръв, смрад и зарази.

50. Към тази бъркотия и суматоха се прибавило скоро и най-голямото зло — раздорът. Едни се готвели да се предадат, а други — да умрат, като се избият, като си нанесат взаимно сетния удар. Имало и такива, които съветвали да не загиват, без

---

[3] Сугамбрите били многобройно и силно германско племе в западната част на т. нар. в античността независима Германия, което първоначално живеело по десния бряг на Рейн между марсите и тенктерите. Римските завоеватели начело с Цезар, Друз и Тиберий водили продължителна борба, докато сломят съпротивата им. Част от сугамбрите били преселени от римляните на левия бряг на Долния Рейн. За военното изкуство на траките и германците по онова време вж. *Хр. Данов,* Към сведенията на Тацит за Тракия. — ГНМ — София, 1942, стр. 45—53 и особено стр. 51 сл. Кохортата е боева единица в римската войска. След военната реформа на Марий в римския легион имало 10 кохорти от по 500—600 души. Всяка кохорта се състояла от по 3 манипули, които от своя страна се делили на 2 центурии.

[4] Т. е. около 6 км.

да отмъстят, а да извършат излаз. И не само обикновените бойци били на различни мнения, но даже и един предводител, Динис, който бил стар човек и познавал от дългия си жизнен опит и силата, но и милосърдието на римляните, повтарял непрекъснато, че те трябвало да сложат оръжие, че това е единственият лек за бедственото положение, в което те били изпаднали, и пръв заедно с жената и децата си се предал на победителя. Той бил последван от всички онези, които били отслабнали било поради своята възраст, било поради своя пол, а също и от онези, у които жаждата за живот била по-силна, отколкото жаждата за слава. Младежите обаче били разделени в своето решение: едни последвали Тарза, а други — Туресис. Те и двамата били решили да загинат заедно със свободата, но Тарза, като викал, настоявал да се ускори краят и да се пресече с един удар както надеждата, тъй и страхът, и дал личен пример, като забил меча в гърдите си. Не липсвали и други, които загинали по същия начин. Туресис пък със своя отряд изчаквал настъпването на нощта. За това обаче нашият командуващ бил предизвестен. Ето защо охраната на пунктовете за излаз била подсилена с повече войници. С настъпването на нощта се разразила страшна буря, а неприятелят предизвиквал смущение в редовете на обсаждащите ту с бойните си викове, ту с дълбокото си мълчание. Тогава Сабин обходил редовете на войниците и ги насърчавал да не се поддават на смущение нито от съмнителния шум, нито пък от привидното затишие, да не позволят на врага да ги заблуди, а всички да стоят неотлъчно по местата си и да не хабят напусто своите стрели.

51. През това време варварите, спускайки се на тълпи, обсипвали нашите укрепления с камъни, хвърлени с ръце с обгорени накрая колове и с огромни дънери от отсечени дървета. Други от тях запълвали рововете с храсталак, пръти и трупове. Някои пък, като приготвили от по-преди мостове и стълби, ги прикрепяли на издадената напред част на окопите и се сражавали, опрели гърди срещу гърди с онези, които ги отбранявали. Нашите войници ги прогонвали с град от стрели, отблъсквали ги с щитовете си, запращали срещу тях стенни копия или пък търкаляли върху им грамадни камъни. Римляните се окуражавали от надеждата за спечелената вече победа, и от мисълта, че ако отстъпят, техният позор ще бъде по-голям. Траките пък черпели кураж от мисълта, че това сражение е единственото средство за спасение, а също тъй и от жалните вопли на майките и жените им, които придружавали повечето от тях в боя. На едните нощта вдъхвала дързост, а на другите тя увеличавала уплахата от опасността. Нанасяните удари били твърде несигурни, а получаваните рани — неочаквани. Не било възможно да се разпознаят своите от противника. Планинското ехо, което връщало виковете на траките като че ли тези викове били нададени в тила на римляните, причинявало такава суматоха, че римляните изоставили някои свои укрепления, мислейки, че са превзети. И въпреки всичко противникът не успял да премине през нашите бойни линии освен на няколко места. Най-неустрашимите от противника били избити или ранени, а на разсъмване всички останали били изтласкани в най-високата част на укрепеното селище, където били принудени най-сетне да се предадат. Населението на съседните села капитулирало доброволно. Суровата и настъпила много рано зима в планината Хемус помогнала твърде много на останалите траки да не бъдат покорени със силата на оръжието или пък чрез блокада.

48. Грижите на един едър земевладелец

Плиний Млади

Гай Плиний Цецилий Секунд (Млади; 62—112 г. от н. е.) бил роден в градчето Комум (на дн. езеро Комо). Той бил племенник и осиновен син на прочутия римски естествоизпитател и енциклопедист Плиний Стари. През 100 г. той бил консул, а през 111—112 г. — наместник на провинцията Витиния. Издигането си на общественото поприще той дължал на своето богатство, на своята обширна за времето си образованост, но в не по-малка степен и на своите приятелски връзки с император Траян и с всички повлиятелни и културни среди в тогавашния Рим. Плиний отбелязал немалки успехи и като адвокат в редица шумни съдебни процеси. Свободното си време, което не било малко, Плиний запълвал с литературни и научни занятия. Той писал трагедии, стихове (хендекасилабични двустишия и ямби), които обаче не свидетелствуват за голяма поетична дарба. До наши дни са се запазили: 1) „Панегирик“ („Възхвала“) за Траян и 2) 10 книги писма с най-разнообразно, често пъти твърде интересно съдържание. Десетата книга на тези писма представя кореспонденцията на Плиний с император Траян от времето, когато Плиний бил наместник във Витиния. Като оставим тук настрана значителните чисто литературни качества на голяма част от „Писмата“ на Плиний, бихме желали да наблегнем по-специално на тяхното значение като първокласен исторически извор за епохата на зрелия вече принципат.

Плиний, Писма, IX, 37

Плиний приветствува своя приятел Павлин

Не е в твоя характер да създаваш мъчнотии на своите близки приятели, като изискваш те да спазват традиционната, и да се изразя тъй, официална вежливост, когато те са възпрепятствувани да сторят това. А аз от своя страна храня към тебе толкова близки и сърдечни чувства и не се боя затова, че ти като консул, ще изтълкуваш не така, както желая, отсъствието ми на първо число на януарските календи[1], понеже бях задържан от необходимостта да вкарам в ред дългогодишната аренда[2] на моите селски имоти, а при това ми е необходимо да взема и някои нови мерки. През изтеклия арендeн период[3] недоборите от неизплатената навреме арендна плата се увеличиха, въпреки че аз съм правил големи отбиви и отстъпки; затова повечето [от наемателите под аренда], отчитайки се по отношение на възможността да заплащат своите задължения, въобще не се грижат за тяхното намаляване. Ето защо те разграбват и разхищават добивите, като смятат, че за в бъдеще не биха могли да ги запазят за себе си. Необходимо е следователно да се помогне срещу растящото зло и да се потърси средство за неговото лекуване. Лекарството е едно; ще давам земите си под аренда не срещу заплащане в пари, а срещу част от добива и ще поставям свои хора, за да наглеждат работата и да пазят реколтата. Не съществува прочее изобщо посправедлив доход от онзи, който носят земята, небето и годишните времена. Но този ред изисква голяма добросъвестност, зорко и бдително око и много ръце. И все пак той трябва да се опита подобно на начина, по който се постъпва при застарелите болести [в организма на човека], а именно като се търси помощ чрез смяна на лекарствата. Виждаш следователно какви сложни и груби причини не ми позволяват да бъда при тебе на първия ден на твоето консулство. Аз впрочем и тук ще го отпразнувам също като че ли присъствувам там с моите пожелания, моята радост и моите честитки. Бъди здрав.

---

[1] На 1 януари всяка година римските консули встъпвали тържествено в длъжност.

Плиний, Писма, III, 19. Покупка на селско имение

Плиний приветствува своя приятел
Калвизий Руф

Обръщам се към тебе, както правя това по навик, за съвет по една лична работа. Продава се едно имение, което се намира в непосредствено съседство с моите земи и даже е долепено до тях. В тази работа има много обстоятелства, които ме съблазняват да направя въпросната покупка, но има и няколко съображения, които ме карат да се опасявам от нея. Към тази сделка ме привлича самата радост да закръгля хубаво своите владения, като присъединя към тях една долепена до тях земя. Освен това еднакво полезно и приятно е да имаш възможност да наобикаляш двете имения заедно без излишни усилия и разноски по пътуването, да държиш на служба само един прокуратор[4] и може би едни и същи надзиратели[5]; при

---

[2] Може би защото това дългогодишно арендуване на Плиниевите имоти съвпада по време със заеманите от него висши държавни длъжности.

[3] Земята се арендувала обикновено за срок от пет години.

[4] Прокуратор в случая е главният управител на едно робовладелско имение, обикновено роб или освободен роб, който замества своя господар и който бил нещо повече от вилика, управителя на по-дребни имения (вили).

[5] Превод на латинския термин áктор.

това ще можеш да разхубавяваш и устройваш едната вила [жилището в имението], а другата да държиш в запас. В тази сметка влизат разноските за покъщнината, за прислугата, за градинарите-декоратори, за работниците, а също тъй и за ловните съоръжения[6]. Съвсем не е безразлично да имаш всички тези удобства, събрани на едно място, а не те да бъдат разпръснати на различни места. От друга страна обаче, аз се безпокоя няма ли да бъде непредвидливост да притежаваш толкова обширни земи, които да излагаш на риска на едни и същи атмосферни условия и на едни и същи случайности. Струва ми се, че е по-сигурно да изпитваш капризите на съдбата, като имаш земи на различни места. Да променяш земята и климатичните условия е също тъй нещо твърде привлекателно, а също тъй и да пътуваш от едното си имение до другото.

Но ето най-сетне и моето главно съображение: почвата е плодородна, тучна и изобилствува с влага; в имението има ниви, лозя и гори, които дават строителен материал. Доходът от него наистина е умерен, но постоянен. Тази щастлива земя е изтощена обаче от отслабналите в материално отношение земеделци. Предишният собственик на имението твърде често продаваше техния инвентар, като по този начин той намаляваше за известно време недоборите на колоните, но ги лишаваше от техните средства за в бъдеще, слабост, която увеличаваше отново недоборите. Тези хора следователно трябва да ги снабдиш с честни и добри роби, а това увеличава разноските.[7] Понеже аз не държа никога оковани във вериги роби [за обработване на земята], а и никой друг в околностите.

Накрая остава да ти кажа на каква цена може да се купи това имение: за три милиона сестерции. Някога то струваше пет милиона, но обедняването на земеделците и общите през това време неурожаи понизиха до такава степен доходността на земите, както и тяхната цена. Ти ме питаш дали ще ми бъде лесно да събера и тези три милиона сестерции. Вярно е, че почти цялото ми богатство се състои в имоти. Все пак аз получавам известни суми от парите, които давам под лихва. Не ще бъде особено трудно да взема и в заем; аз получавам пари от тъща си, в чиято каса бъркам, както в своята собствена. Ето защо това нещо не бива да те тревожи, ако по отношение на останалите обстоятелства не би имало да възразиш, за което те моля да помислиш особено грижливо. Ти си впрочем човек опитен и предвидлив по всички въпроси, но особено по ония, които се отнасят до стопанисването на едно имущество.

---

[6] Т. е. оръжия, мрежи, кучета и др.

[7] Този пасаж от Плиниевото писмо е едно от най-важните доказателства за кризата в икономиката на Италия по онова време. От една страна, арендаторите гледали да „изкарат“ от земята всичко, което тя можела да даде, без обаче те да имат средствата за нейното торене и подсилване. От друга страна, „обезсилването“ на земеделците било последица не само от това, че средствата им намалявали, но и защото те не разполагали с достатъчно работна ръка. Арендаторът бил просто заставен да снабдява своите наематели с роби, а „добрите“ и „честни“ (т. е. квалифицирани работници) роби стрували по-скъпо.

Бъди здрав.

Плиний, Писма, VIII, 16. Смъртни случаи между робите на Плиний

Гай Плиний до своя приятел Патерн

Болестите на моите роби и смъртните случаи между тях, особено между по-младите, ме покрусиха до дън душа. Две неща обаче ме утешават за голямата загуба, макар и те далеч да не са достатъчни, но все пак ми служат за утеха. Едното е леснотата, с която аз съм готов винаги да им подаря свободата, като при това ми се струва, че не съм загубил съвсем преждевременно ония роби, които съм загубил вече като свободни. Другото е, че позволявам дори на робите да съставят завещание и признавам законността на такива документи. Те ми нареждат и молят каквото им се иска. Аз се подчинявам на техните желания като изпълнител на завещанието. Те делят имуществото си, продават го, оставят го комуто си искат, стига то да остава в пределите на дома, тъй като господарският дом е за робите един вид държава и град. Но колкото и да се мъча да се успокоя с тия утешения, скръбта ме угнетява и аз съм потиснат от същото човечно чувство, което ме подбужда към казаната по-горе отзивчивост.

Не бих искал поради това да стана суров. Знай, че някои други хора виждат в нещастия от този род само загуба на пари и вярват след това, че са велики и мъдри хора. Не зная дали са велики или мъдри, но зная едно, че те не са хора. Да се трогнеш от скръбта, да я почувстваш, да се бориш против нея, да прибягваш към утешения, но не да се гнусиш от тях, ето кое е достойно за човека.

49. Администрирането на провинция Витиния

Плиний, Писма, X, 33

Плиний до император Траян

Когато обикалях една отдалечена част от провинцията, в гр. Никомедия[1] избухна огромен пожар, който унищожи много къщи на много лица и две обществени сгради, макар и разделени от улица, а именно приюта за недъгави старци и храма на Изида. Пожарът взе особено големи размери, първо, поради силния вятър, и, второ, поради бездействието на зрителите, които, както е добре известно, гледаха спокойно и неподвижно на това огромно бедствие, а освен това никъде не бяха налице и на обществено ползуване нито едно пожарникарско черво, нито едно ведро и изобщо никакви пожарогасителни уреди. Впрочем това, което вече разпоредих, ще бъде набавено. Ти, господарю, обсъди дали не ще сметнеш за нужно да се създаде пожарна команда поне от 150 души. Аз ще се погрижа да не се приема никой друг освен занаятчия в нея и дадените им права да не бъдат използувани за други цели. Да се упражнява надзор над такъв малък брой хора не ще бъде много трудно.

Плиний, Писма, X, 34

Траян до Плиний

На тебе е хрумнало да се организира и уреди пожарна команда в Никомедия по примера на много други градове. Но нека не забравяме, че провинцията и особено тези градове са били често обезпокоявани от такива сдружения. Каквото и име и каквато и причина да даваме на ония, които бъдат събрани заедно, това в скоро време ще се превърне в тайно политическо общество. Ето защо ще бъде по-добре да набавим всичко, което може да послужи за обуздаване на огъня и да се внуши на собствениците на недвижимите имоти да помагат и те при пожар, а ако обстоятелствата наложат, да се прибягва до стеклия се на пожара народ.

Плиний, Писма, X, 43

Плиний до Траян

Когато преглеждах, царю и господарю, твърде значителните разходи на Бизантион, ми се съобщи, че въз основа на едно решение на съвета на бизантийците те изпращат до тебе един пратеник, за да ти поднесе своите почитания, и че за това същият пратеник получава 12 000 сестерции. Помнейки твоите указания, сметнах за по-добре да задържа пратеника и да препратя само постановлението на бизантийския съвет, за да могат гражданите на Бизантион едновременно да съкратят разходите си и да изпълнят своето обществено задължение. В същия град всяка година се даваха по 3000 сестерции за пътни разноски на пратеника, който отиваше с поздравления при наместника на Мизия. Аз реших за в бъдеще да се тури край на това. Моля те, царю, да ми пишеш какво мислиш и да ме удостоиш или с одобрението си, или с поправка на моята грешка.

---

[1] Никомедия (дн. Измид) в Мала Азия, столица на Витиния на Пропонтида (Мраморно море).

Плиний, Писма, X, 44

Траян до Плиний

Отлично си постъпил, драги Плиний Секунде, дето си спестил на бизантийците 12 000 сестерции, които са се харчили за моето поздравление. Изобщо достатъчно е, ако препращаш само постановлението. Наместникът на Мизия ще ги извини, ако те му изразят своите почитания с по-малко разходи.

50. Концентрацията на земята и гибелните последици от нея. Някои земеделски сечива

Плиний Стари

Плиний Стари (23—79 г. от н. е.) бил виден римски учен-енциклопедист, писател, който произхождал от богат и знатен род в Цизалпийска Галия. Благодарение на богатството на баща си и на своите лични дарби и трудолюбие Плиний Стари получил всестранно за времето си образование. Както повечето знатни и богати римски младежи по онова време и Плиний Стари започнал своята кариера с военна служба, в течение на която той прекарал известно време в Германия, сетне бил прокуратор на имперските доходи в Нарбонска Галия и Испания, а към края на живота си командувал флотската база в Мизен. Бидейки командир на Мизенската флота, Плиний станал жертва на своите научни интереси, като загинал при изригването на вулкана Везувий през 79 г., понеже се приближил непосредствено до мястото на еруптивната дейност. От многобройните трудове на Плиний Стари, чието разнообразно съдържание отразявало разностранните научни интереси на автора предимно в областта на природознанието, реториката, историята, военното изкуство и др., до наши дни е оцеляла само неговата прочута „Естествена история“ в 37 книги. Тя представлява истинска енциклопедия, отразяваща нагледно живота на тогавашните познания по въпросите на физиката, химията, астрономията, географията, зоологията и ботаниката, както и по редица важни въпроси на медицината, минералогията и др. При съставянето на своя монументален труд Плиний Стари използувал над 2000 други съчинения.

Плиний Стари, Естествена история, XVIII, 19 и 171

19. Някога се твърдяло, че преди всичко трябва да се ограничат размерите на поземлените имения, тъй като се смятало, че е по-добре по-малко да се засява и по-добре да се оре. Това схващане, както виждам, е поддържал и Вергилий. Защото, за да кажем истината, латифундиите погубиха Италия, а също тъй и провинциите: половината от земята на Африка[1] принадлежеше на шестима едри земевладелци по времето, когато Нерон ги екзекутира. . .

И тъй чрез какъв способ е най-целесъобразно да се обработва земята? Според известната фраза излиза, че земята може да се обработва „и зле, и добре“. Справедливостта изисква обаче да излезем в защита на нашите предци, които в своите наставления са предвидили различните положения, с които човек може да се сблъска в живота. Когато казвали „лошо“, те искали с това да кажат, че трябва да се подразбират най-евтините способи за обработване на земята, и тяхната най-голяма грижа при това била да се постигне възможното най-голямо намаляване на разноските.

XVIII, 171. Има много видове плугове: „голям нож“ се нарича онзи вид плуг, с който се нарязва най-напред особено твърдата почва, преди тя да бъде разорана. С въпросните нарези се набелязват линиите, по които ще бъдат теглени бъдещите бразди. Това са линиите, в които се забива извитият палешник. Друг вид плуг, това е обикновеният плуг, който се състои от прът, чийто край е извит подобно на клюн. Трети вид, към който спадат леките плугове, е устроен така, че палешникът не е надянат на цялата подметка, а представлява само малък заоблен край. Палешникът е по-широк и по-остър при четвъртия вид плугове, като завършва с острие, напомнящо острието на меч. Този палешник изпълнява едновременно две работи: той прерязва почвата и подрязва със своите заострени страни корените и тревите. Неотдавна в Реция[2] измислили да прибавят към плуга по един чифт колелца [колесари]; този вид плуг се нарича плауморат. Неговият палешник прилича по формата си на лопата. С такъв плуг се сее само след като земята се обработи добре, предимно новата земя, придобита от сечищата. Широкият палешник преобръща чимовете. Сега обикновено семето се хвърля и след това по него се минава със зъбчата брана. Посеви, които засяга този начин, не се нуждаят от затрупване, но така може да се оре само с два-три чифта волове. На чифт волове се пада да изорат на годината 40 югера лесна и 30 югера трудна земя.

51. Занаяти

Надпис от Рим — C. I. L. VI, 9404

На подземните богове. На Луций Требий Фид, на несменяемия квинквенал[1] на колегията на магистратите, които изработвали леки сандали, трите центурии, които се намират в помещението под Помпеевия театър на Август, а също тъй и оне-

---

[1] Плиний има пред вид в случая земята на римската провинция Африка, обемаща в най-едри линии земите в Северна Африка от Киренайка до Мавритания.

---

[2] Реция е онази област в древността, която отговаря приблизително на дн. Източна Швейцария, Северен Тирол в Австрия и Южна Бавария в Западна Германия. Като римска провинция Реция се простирала от Алпите до Дунава и от Рейн до р. Ин.

[1] Квинквеналите — длъжностни лица в занаятчийските колегии.

зи, които се ползуват от привилегиите в 14-я район на Рим. На себе си и на жена си Требия Амия, и на своите освободени роби, и на своите освободени робини и на всички техни потомци. Според обществения закон той предаде на колегията да охранява надгробния му паметник, дюкяните със сгради и водния резервоар, за да може там да има възможност да се отива, да има достъп и начин за обикаляне, както и възможност да се вземат дърва и вода.

52. Търговия

Латински надпис от гр. Антиохия в Пизидия — Южна Мала Азия. от 93 г. от н. е. — А. Е., 1925, № 126

Луций Антистий Рустик, легат, пропретор на императора Цезар Домициан Август Германски, нареди следното: дуумвирите[1] и декурионите[2] ми писаха, че вследствие на суровата зима се е повишила много цената на житото, и ме помолиха народът да бъде облагодетелствуван от възможността да купува продоволствие, то аз заповядвам следното: нека всички, които в колонията Антиохия са колонисти или преселници, в продължение на тридесет дни, след като моят едикт бъде изложен, да обявят в присъствието на дуумвирите колко жито и на кое място има всеки, и колко жито на зърно и колко на брашно оставя всеки един на годината за своето семейство, а всичкото останало жито да превърне в продоволствие за купувачите в колонията Антиохия; крайният срок за продажбата аз определям да бъде преди първите календри на месец август. Ако някой не се подчини в някое отношение на моите нареждания, нека да знае, че за всичко онова, което задържал в нарушение на моя едикт, ще бъде наказан с конфискация. Като награда за доносчиците се определя $^{1}/_{8}$ част. А тъй като мене ме увериха, че преди тази упорита по своята суровост зима 1 модий[3] жито е струвало 8 и 9 аса, и тъй като би било особено подло да се натрупва по грабителски начин богатство от гладуването на съгражданите си, то аз забранявам на когото и да било да повишава цената за 1 модий на повече от 1 денар.

---

[1] Дуумвирите били двете висши длъжностни лица в римските муниципии и колонии. Те били върховни съдии, председателствували градските сенати и отговаряли по всички важни въпроси, отнасящи се до реда и развитието на съответните муниципии. Те се избирали за по 1 година от муниципалните „народни събрания“ (комициите). През време на империята, особено през по-напредналия неин период, властта на дуумвирите била значително намалена.

[2] Декурионът бил член на муниципалния съвет. Декурионите били привилегирован слой в муниципиите и колониите, излъчван от местната богата и влиятелна върхушка, която се била приобщила към интересите на римските завоеватели.

[3] Един модий=6,75 литра.

Надпис за един търговец на роби. Произхожда от гр. Амфиполис (дн. Неохо́ри, по-рано Еникьой) на устието на р. Струма. Издаден е от J. Roger в Revue Archéologique, т. 24, 1945, стр. 49.

Аул Каприлий Тимотей, освободен роб на Аул, търговец на роби, [посвети?]...

53. Положението на селския плебс и на полузависимите селяни. Развитие на колонатните отношения

Отговорът на император Комод относно Бурунитанското имение в Северна Африка (около 181—189 г. от н. е.). C. I. L. VII, 10570.

Обстоятелствата, при които възникнал този интересен и важен документ, били приблизително следните. В Африка, която била от жизнена важност за снабдяването на Рим и Италия със зърнени храни, имало едно императорско имение на име Бурунитанска кория. Както и в други подобни случаи, тъй и тук имението се управлявало от специален императорски прокуратор, но било дадено под наем на един богат едър земевладелец на име Алий Максим. Според договора срокът на наемането бил пет години, след което той трябвало да бъде подновен, и то на публичен търг. Наемателят трябвало да плаща на императора определената по договора сума. Той обработвал имението за своя сметка и се ползувал от всички права на негов владелец, като под властта му се намирали и живеещите в това имение свободни хора. Алий обаче превишил правата си и започнал да малтретира тия хора. Те се видели принудени да подават жалба до императора, като едновременно с това се оплакали и от прокуратора, до когото били подали жалба по-напред, но той я оставил без последствие.

Този важен документ представя един значителен по размери латински надпис, чийто текст е разположен в няколко колони и е почти напълно запазен. Намерен е в Сук ел Кмис (в долината на р. Баграда), а се съхранява в Париж.

Втора колона

...Известно ти е злоупотреблението на твоя прокуратор с властта, което той допусна не само заедно с нашия противник Алий Максим, но с почти всички арендатори противозаконно и в ущърб на твоите доходи; в същото време, отправяме настоячение на толкова години ходатайствуваме, отправяме настоятелни прошения и се позоваваме на вашето божествено предписание, той не само че отклонява разглеждането на нашата жалба, но дори, подучен от същия този коварен и твърде влиятелен арендатор Алий Максим, си позволи да изпрати войници в същото това Бурунитанско имение, да арестува и подложи на мъчения някои от нас, други да хвърли в затвора. Той даже заповяда да бъдат бити с пръчки и тояги няколко римски граждани именно поради тази наша вина, че попадайки под гнета на една толкова тежка спрямо нашата нищожност и толкова явна неправда, сме се обърнали към твое величество с жалба, като сме ти написали едно твърде огорчено писмо. Неправдата спрямо нас, Цезарю, е очевидна и човек може да се увери лесно в това... [следва силно повреден текст].

Трета колона

. . . И това принуди нас, хора, които се намираме в най-бедствено положение, да се обърнем отново с молба към твоята божествена предвидливост, за да те молим, най-свещени императоре, за помощ. Според както следва по-горе писаната алинея от закона на Хадриан, нека да се отнеме правото на прокуратора — да не говорим за арендаторите — да се увеличават във вреда на колоните данъците върху земята, броят на работните дни за хората и за товарния добитък, и нека ние, както това е казано в писмените документи на прокураторите, които се съхраняват в твоята архива на Картагенската област, да не бъдем задължени всяка година да даваме повече от два дена за оран, два дена за плевене и два дена за жътва и това нека да бъде напълно безспорно, тъй като то е изрязано на медна плоча и е установено за всички като общо правило, навред по отношение на нашите съседи като постоянен ред досега и е потвърдено от горецитираните писма на прокураторите. Помогни ни и макар че ние, дребните селски хорица, които се прехранваме с труда на нашите ръце, не можем да се мерим с извънредно влиятелния и крайно щедрия спрямо твоите прокуратори арендатор, на които той е добре познат поради договорите за наемане на земята, които те сключват с него писмено. Смили се над нас и благоволи да разпоредиш със свещен рескрипт да не изисква от нас повече от дължимото съгласно със закона на Хадриан и писмените разпореждания на твоите прокуратори, т. е. на три пъти по два дена труд, за да можем по благоденнието на твое величество, ние селяните, твои аргати и храненици на твоите имения, да не бъдем тревожени повече от арендаторите на именията, принадлежащи на хазната. . .

Четвърта колона

Император Цезар Марк Аврелий Комод Антонин Август Сарматски Германски най-велик до Лурий Лукул и на вниманието на другите [до които се отнася]. Нека прокураторите, като съблюдават дисциплината и моето разпореждане, да не изискват повече противозаконно въпреки установения ред. И с друга ръка: написах и проверих.

Копие от писмото на превъзходния мъж прокуратора: Тусаний Аристон и Хрисант изпращат поздрав на своя приятел Андроник. Съгласно със свещената резолюция на нашия господар, пресветия император, която Лурий Лукул на подадената молба. . .

И с друга ръка: Пожелаваме ти, най-щастливи, да живееш добре. Бъди здрав. Дадено в навечерието на септемврийските иди [на 12 септември] в Картаген.

Благополучно завършено и осветено на майските иди [15 май] в консулството на Аврелиан и Корнелиан и при грижите на магистра Гай Юлий Пелоп Салапут.

54. Жалбата на скаптопаренските селяни до император Гордиан III (238 г. от н. е.)

Надписът е намерен през 1868 г. в местността „Грамада“ на около половин час от Благоевград (сега квартал на града). Немного след като е бил преписан, надписът е бил разчупен и по този начин изчезнал. За библиографията на надписа вж. *Г. И. Кацаров,* Приноси към историята на древността, стр. 135—144. За този надпис вж. още *Д. П. Димитров,* Революционни брожения в Мизия и Тракия. — Исторически преглед, III, 1946/47, кн. I, стр. 35—51.

I. На латински език:

На добро щастие! При консулството на Фулвий Пий и Понтий Прокул на 17 ден преди януарските календи [16 декември 238 г.]. Препис [на заповедта], свързана с оригиналната заповед от книгата на рескриптите на нашия господар и император Марк Антоний Гордиан, благочестивия и щастливия Август. Заповедта е изложена в Рим в портиката на Траяновите терми[1] със следващите по-долу думи. Преписът е даден [на селяните] чрез Аврелий Пир, техен съселянин и съвладелец, войник от благочестивата и вярна X преторианска кохорта на Гордиан и от центурията на Прокул.

II. Писмото на скаптопаренските селяни на гръцки език

До император Цезар Марк Антоний Гордиан — благочестивия, щастливия Август, молба от селяните, жители на Скаптопара, които се наричат още гресити. В твойта тъй щастлива епоха, която вечно ще продължава, селата, пишеш често в заповедта си, трябва да увеличават населението си и своето благополучие, а не селяните да се бунтуват и да напущат своите домове. Такова едно състояние е полезно и за спокойствието на жителите, и за пресвещеното ти съкровище. Ето защо ние самите представяме пред божествената ти личност справедлива просба с молба да се отнесеш благосклонно към нашите нужди, които са следните: Ние живеем и притежаваме имоти в споменатото село, което е на много привлекателно място, защото тук има топли извори и самото село се намира между два лагера, разположени в твоята Тракия. Жителите на това село, които живеят по тези места от много години, плащаха без остатък всички данъци и налози, докато си живееха необезпокоявани и незаплашвани от никого. След това обаче твърде често някои започнаха да произволничат и да вилнеят и тогава селото тръгна към упадък. На две мили [прибл. 2 км] става прочут народен събор. Тези, които идват на събора, който трае петнадесет дни, не остават на мястото, където става съборът, а като го напущат, идват в нашето село и ни принуждават да им даваме квартира и още много други неща за тяхното лекуване и всичко това, без да ни се заплаща. Освен това войници, пращани на друго място, се отбиват от пътя си, идват при нас и по същия начин ни принуждават да ги приемаме по къщите си, да им даваме храна, без да плащат нищо. Също така наместниците на провинцията, а даже и твоите прокуратори идват в нашето село главно заради използуването на водите... На представителите на властта ние оказваме по необходимост постоянно прием, но понеже не сме в състояние да понасяме другите, ние няколко пъти се оплакваме на наместниците на Тракия, които съгласно с божествените ти нареждания заповядаха никой да не ни безпокои. Ние заявихме, че не можем повече да търпим и че дори сме намислили да напуснем бащините си огнища поради насилието на тия, които идват при нас. И действително от много жители ние останахме твърде малко. За известно време нарежданията на наместниците бяха спазвани и никой не ни безпокоеше нито с искане да ги приемем на квартира, нито пък да им набавяме храна. Измина се известно време обаче и започнаха отново да ни притесняват, и то повечето такива, които ни презират, защото сме прости. И понеже не сме в състояние вече да понасяме тия тежести, действително има опасност както останалите, тъй и ние да напуснем бащините си огнища. Ето защо ние се обръщаме към тебе, непобедими Августе, с молба да заповядаш с божественото си повеление — всеки да върви по своя път, а не да отминават другите села и да идват при нас; да не ни принуждават да им даваме базплатно храна; да не даваме квартира на тия, които нямат право, тъй като наместниците често издаваха заповеди да не се дава квартира на всички, а само на тия, които са изпратени по служба от наместниците и прокураторите (ако продължават да ни притесняват, ще избягаме от нашите домове и това ще нанесе голяма вреда на държавното съкровище), за да можем, съжалени от божествената ти мисъл, да останем по нашите места и да плащаме свещените данъци и останалите налози. Това ще се постигне в твоето щастливо време, ако заповядаш текстът на божественото ти писмо да бъде издълбан на плоча и да бъде изложен той на публично място, та като постигнем това, да можем да благодарим на твоето щастие, както и сега ... правим.

---

[1] Терми — топли бани.

Втората част е съдържала делото на селото пред наместника на провинцията, което било водено чрез управителя на гр. Пауталия. До нас е дошла и част от речта на Диоген, лицето, което било натоварено да защищава интересите на Скаптопара пред наместника, т. е. техния адвокат.

55. Нашествията на готите към средата на III в. от н. е. в българските земи

Публий Херений Дексип

Дексип е един от най-видните историци, пишещи на гръцки език през втората половина на III столетие от н. е. Той се родил в началото на същия век в Атина и произхождал от богатите и ръководни среди на атинското общество, които били прегърнали напълно интересите на ръководещите среди в Рим. Благодарение на своя произход, на обширната си образованост и на своя рядък по онова време писателски талант Дексип заемал ред ръководни длъжности в родния си град. Тук ще споменем само неговата длъжност на командир на въоръжените сили, които атиняните трябвало да дигнат на крак по време на император Галиен (по-точно през 269—270 г.), за да отбраняват своя град от нахлулото в Гърция германско племе херули. Командуваният от Дексип атински отряд успял да отблъсне херулите и да спаси Атина от надвисналата опасност. Когато Дексип обнародвал своя труд, озаглавен „Хроника", неговите деца се погрижили да овековечат успехите на своя баща, като му издигнали статуя с надпис, който е оцелял до наши дни. Изглежда, че съчиненията на Дексип с историческа тематика били главно три: „Хроника", „Събитията след Александър Македонски" и „История на скитите" (т. е. готите). Най-значителен от историческите трудове на Дексип е т. нар. „Хроника" в 12 книги. Историческата материя, която Дексип включил в този свой труд, била твърде обширна. В него били изложени събитията от най-далечното минало до началото на управлението на император Клавдий (Готски), т. е. до 269—270 г. от н. е. В последното поред съчинение на Дексип (т. нар. „Скитска история") се излагало нахлуването на германските, главно готските племена от Северното Причерноморие в земите на Римската империя, особено в областите на юг от долното течение на Дунава. От трите произведения на Дексип са оцелели до наши дни само отделни откъси. Тези остатъци от обемистите трудове на Дексип дават възможност да се съди за техния характер, за техните предимства и слабости. Авторът се е стремял да подражава в езиково и стилово отношение на великия гръцки историк Тукидид. Вследствие на това неговият език е изпълнен с множество заемки на архаичния вече за онова време език на Тукидид. В изложението изобилстват обширни и не всякога особено увлекателни и убедителни речи на главните действуващи лица от римска страна.

Дексип, Хроника, фрг. 20. Начало на готските нахлувания отсам Дунава

През времето на императорите Максим и Балбин [238 г.] карпите[1] воювали срещу мизите[2]. По онова време била разрушена и Истрия, или, както Дексип я нарича, Истрийският град.

Дексип, Хроника, фрг. 22. Нахлуването на готите
по време на управлението на Деций

По времето на [император] Деций скитите, т. нар. готи, преминали[3] на огромни пълчища реката Истър[4] и опустошили

---

[1] Карпите били дакийско племе, което живеело първоначално по реките Прут и Серет.

[2] В случая трябва да се разбира населението на римската провинция Долна Мизия, т. е., най-общо казано, дн. Северна България.

[3] От 238 до 241 г. от н. е.

[4] Дн. р. Дунав.

Римската империя. Те обсадили онези мизи, които били намерили убежище в Никополис[5]. Както разказва обаче Дексип, Деций нападнал готите и избил тридесет хиляди души от тях, но претърпял поражение в битката, като загубил дори Филипопол[6], който бил превзет от готите и при това загинали голям брой траки[7]. Същият Деций нападнал готите, когато те се завръщали в своите земи, но през нощта богоборецът[8] бил убит заедно със сина си[9] при Абритус[10] в така наречения Фо́рум Темseason[11]. Скитите [готите] пък се завърнали с много голяма плячка и огромен брой пленници, а войската провъзгласила за император някой си Гал[12], бивш консул, заедно с Волузиан[13], сина на Деций. Според Дексип те управлявали осемнадесет месеца, без да могат да извършат нещо, което е достойно за отбелязване, според други — 3 години, а според трети — 2 години.

Дексип, Скитска история, фрг. 27. Обсадата на Филипопол (Пловдив) от готите (около 250 г. от н. е.)

Град Филипопол е разположен в пограничната област, която е включена между земите на траките и македонците[14] и лежи на реката Хебър[15]. Казват, че негов основател бил Филип, синът на Аминта, царят на македонците, от когото и градът получил своето име. Този именно твърде старинен и голям град скитите[16] нападнали и започнали да го обсаждат. Те водели военните действия по следния начин. Държейки щитовете над главите си, за да се прикриват от хвърлените срещу тях стрели, те обикаляли около града и гледали къде стените са тънки, за да могат да бъдат пробити, или пък ниски и достъпни, за да се изкачат по тях, като опрат на тях стълби. Най-напред те атакували, хвърляйки копия и стрели. Но защитниците отгоре се отбранявали здраво навред, където неприятелите се приближавали. След това скитите се опитвали да превземат града, като поставяли стълби и стенобитни машини. Тези машини представлявали дървени греди, сглобени в четириъгълна форма, и били така устроени, че наподобявали на къщички. Върху тях те опъвали кожи, за да ги запазят невредими от всичко онова, което се хвърляло отгоре и било насочено срещу тях. Готите извършвали нападения срещу градските порти, като се прикривали зад щитовете си, а бойните машини придвижвали върху колелета и с помощта на лостове. Едни от нападателите издигали нависоко дълги греди, обковани с желязо, за да не могат да бъдат строшавани от ударите, когато се опитвали да извършват с тяхна помощ пробив в стените, а други поставяли стълби. Част от тези стълби били прикрепяни направо към стените, а други били придвижвани от едната страна върху колелата и когато се приближавали към стените, нападателите ги развивали с помощта на въжета, които били привързани към горния им край, за да могат да прилепнат към стените напълно изправени. Имало измежду нападателите и такива, които придвижвали към стените дървени кули, качени на колелета, за да могат обсаждащите, като се приближат до стените, да хвърлят от кулите мостове и да могат да се прехвърлят върху градските стени като по равно. С такива изобилни бойни машини разполагали обсадителите. Но и траките успявали да противостоят на всичко това. С помощта на огромни камъни те разрушавали едни от стенобойните машини, като заедно с тях загивали и обслужващите ги хора, а други подпалвали и изгаряли с помощта на факли, сяра и смола. Защитниците на града търкаляли надолу насочени косо към стълбите греди и камънаци, за да могат чрез тяхната огромна пробивна сила да разрушат както щитовете на нападателите, които придвижвали стълбите, тъй и самите стълби в момента на поставянето им. И понеже нападателите не успели да придобият нищо повече посредством машините, те се обезкуражили и започнали да се съветват как да водят военните действия занапрд. Накрай те решили да насипят висок ров около града, за да могат да се сражават от еднаква височина с противника. Ето какво правели те: събирали и надонасяли дървета от околните постройки и като държели щитовете пред себе си, нахвърляли тези дървета косо и успоредно, както попаднело. След това натрупвали пръст и всякакви други материали между двата бряга на окопа. Така те бързо успели да издигнат рова на височина. Траките пък, виждайки това, което се върши, и като схванали, че срещу тях се издига насип, забили колове и заковали помежду тях дъски, като по тоя начин издигнали върху стената висока палисада. Освен това те измислили още следното. През нощта, когато настъпила пълна тишина, те спуснали с въже един смел и храбър мъж, като му дали да носи със себе си запалена факла и съд, в който имало смола, сяра и други такива неща. Той хвърлил огъня върху дърветата, които поддържали насипа, и когато те изгорели, насипът се срутил веднага. След като и сега скитите претърпели неуспех, на тях им хрумнало да избият негодния впрегатен добитък и всички пленници, които били болни или пък били грохнали от старост, хвърлили ги в окопа и натрупали върху тях всевъзможни материали. На третия ден труповете подпухнали и придавали по този начин твърде голяма височина на насипа. Траките обаче, като пробили в стената отвор на големина колкото една тясна вратичка, започнали да внасят през нощта през нея пръстта от насипа. Тогава скитите, бидейки в пълна безизходица какво да правят, решили да се оттеглят. Такъв бил краят на скитската обсада.

---

[5] Никополис ад Иструм отговаря на местоположение на днешното с. Никюп на горното течение на р. Росица.

[6] Дн. Пловдив.

[7] В случая населението на римската провинция Тракия.

[8] Дексип има пред вид голямото гонение на християните, подето по времето на Деций в Римската империя.

[9] Синът на Деций се казвал Херений.

[10] Абритус при дн. Разград. Истинското местоположение на Абритус може да бъде установено благодарение на намирането in situ на един латински надпис в развалините на античното селище при Разград, открито преди няколко години при строежа на Пеницилиновия завод.

[11] Точната форма на това име е Форум Семпро́нии.

[12] Въпросният Гал е наместникът на Мизия Вибий Требониан Гал.

[13] Волузиан не е никой друг освен Вибий Афиний Велдумний Волузиан, синът на Гал, а не на Деций, както погрешно предава това византийският писател, когато правел своите извадки от съчинението на Дексип.

[14] Т. е. между провинциите Тракия и Македония; в същност въпросното „локализиране“ на Пловдив е доста неточно.

[15] Дн. Марица.

[16] Т. е. готите.

КРИЗАТА В РИМСКАТА ИМПЕРИЯ ПРЕЗ III В. ОТ Н. Е. РАЗПАДАНЕ НА РОБОВЛАДЕЛСКИЯ СТРОЙ

56. Управлението на Диоклециан — начало на т. нар. доминат

Павел Орозий

Павел Орозий бил свещеник в Испания. Живял през IV и началото на V в. от н. е. Той е автор на една обща история, която започвала със „сътворението на света" и достигала до 417 г. от н. е. Това произведение се състои от 7 книги и е написано с цел да служи за апология на раннохристиянския възглед върху историята. Оттам и неговото заглавие „Срещу езичниците 7 книги". Трудът не се отличава с някаква особена оригиналност, но съдържа редица сведения, които не се намират у други антични автори. Останалото творчество на Орозий не заслужава да бъде споменато тук. То има полемичен характер и е насочено срещу някои раннохристиянски секти.

Орозий, Против езичниците, VII, 25

25. През 1041 г.[1] от основаването на град Рим Диоклециан бил избран от войската за тридесет и пети император и управлявал в продължение на двадесет години. Веднага след като взел властта, той убил със собствените си ръце Апер[2], убиеца на Нумериан[3]. Сетне подир една твърде трудна и свързана с огромно напрежение война Диоклециан сразил водещия разгулен живот Карин, когото баща му [Кар] бил оставил за цезар в Далмация. После, когато Аманд и Елиан, като набрали въоръжена сбирщина от селяни, които се наричали бакауди[4], предизвикали избухването на гибелни метежи, Диоклециан назначил за цезар Максимиан с прозвището Херкулий и го изпратил в галските провинции. Този последният усмирил лесно благодарение на войнишката си доблест необучената и безредна сбирщина от селяни. А пък някой си Караузий, който произхождал от низините, но бил разумен и енергичен човек, като бил поставен да охранява крайбрежието на океана, което тогава било опустошавано от франките и саксонците, действувал повече във вреда, отколкото в полза на държавата. Тъй той съвсем не връщал плячката, която отнемал от разбойниците, на нейните собственици, а я задържал единствено за себе си. По този начин той събудил подозрението, че със своето изкусно представено безгрижие позволявал на враговете да нахлуват в пределите [на империята]. Поради тази причина, когато той получил от Максимиан заповед да се самоубие, надянал пурпурната мантия и завзел Британия. По този начин граничните области на целокупната Римска империя се тресели от гръмотевиците на внезапно избухнали вълнения; империята била разтърсена из основи от разбунтувалия се в Британия Караузий, от Ахилей в Египет, докато пък Африка била опустошавана от квингенцианците[5]. Нарес пък, царят на персите, заплашвал с война източната част на империята. Разтревожен от всички тези опасности, Диоклециан повишил Максимиан Херкулий от цезар в август, а Констанций и Максимиан Галерий избрал за цезари. Констанций взел за жена Теодора, заварената дъщеря на Херкулий Максимиан, от която имал шестима синове, братя на Константин. В продължение на 6 години Караузий най-храбро отстоявал и запазвал своята власт над Британия, докато най-подир бил коварно убит от своя съюзник Алект. Този последният успял да задържи в свои ръце острова[6], който той отнел от Караузий. Алект обаче бил убит от преторианския префект Асклепиодот[7], който успял да отвоюва Британия [за целокупната империя] след десет години. Войските, предвождани от цезаря Констанций, претърпели в първата битка поражение от аламаните, при което самият цезар едва успял да се изскубне. Подир втората битка последвала доста успешна победа, защото, както се разказва, в продължение на малко часове били избити 60 000 аламани. От своя страна пък августът Максимиан успял да

---

[1] Т. е. 248 г. от н. е.

[2] Апер бил префект на императорската гвардия.

[3] Нумериан бил син на преторианския префект Марк Аврелий Кар, който бил провъзгласен за император от войската, а той от своя страна назначил двамата си синове Карин и Нумериан за цезари. Кар загинал през 283 г., а синът му Нумериан паднал един месец по-късно от ръката на Апер.

[4] По-правилната форма на това име е багауди.

[5] Квингенцианците, или по-правилно квинквегенцианците, били многобройни планински племена, които населявали планинските области на Мавритания (днес Мароко и днешните области Оран и Алжир) и които се споменават доста често и у други автори, пък и в надписите от същата епоха.

[6] Т. е. Британия.

[7] Асклепиодот командувал едната флота, насочена срещу силите на Караузий, докато начело на другата бил самият цезар Констанций.

обуздае квингенцианците в Африка. По-сетне обаче Диоклециан след осеммесечна обсада взел в плен Ахилей в Александрия и го убил. Използувайки обаче неумерено своята победа, той предоставил Александрия на ограбване, а самия Египет осквернил с проскрипции и избивания. Освен това Максимиан, който водил две сражения с Нарсес, влязъл между Галиник[8] и Кари[9] в трета битка с него и претърпял поражение. След като бил победен и изгубил войските си, той побягнал при Диоклециан. Този последният го приел до такава степен надменно, щото се разказва, че Галерий, облечен в пурпурна мантия, тичал няколко мили пред колата на Диоклециан. Тази тежка гавра му послужила един вид като точило за военната му доблест, тъй като, отстранявайки ръждата на царския разкош, той си възвърнал остротата на ума. Ето защо наскоро след това той набрал войски в Илирик, Мизия и отвред другаде и като се насочил бързо срещу неприятеля, нанесъл поражение на Нерсес благодарение на своите добре обмислени планове и многобройните си сили. След като войските на персите били унищожени и самият Нарсес обърнат в бягство, Галерий атакувал неговия лагер, като взел в плен жените, сестрите и децата му, заграбил огромно количество персийски съкровища и отвел в плен голям брой знатни персийци. Когато се завърнал в Месопотамия, той бил посрещнат от Диоклециан с преголеми почести. По-късно същите тези двама предводители воювали енергично срещу карпите[10] и бастрарните[11], а сетне те сразили сарматите и разселили огромни пленени пълчища от тях из гарнизоните в пограничните райони на Римската империя. В същото време Диоклециан на Изток, а Максимиан Херкулий на Запад чрез специален едикт наредили за десети път поред след Нерон да се опустошават църквите и да се измъчват и избиват християните. Това гонение било едва ли не по-продължително и по-безчовечно от всички предишни гонения. То именно се съпровождало непрекъснато в продължение на десет години с опожаряване на църквите, с проскрипции на невинни хора и с избиване на мъченици. Подир това последвало земетресението в Сирия, вследствие на което се срутили навред покривите и били избити много хиляди хора. На втората година от преследването на християните Диоклециан поискал Максимиан против волята му да свалят едновременно пурпурните си мантии и да се откажат от върховната

---

[8] Т. е. Калиник на левия бряг на р. Ефрат.

[9] Град на Месопотамия на левия бряг на р. Билехас (приток на Ефрат).

[10] Многобройно дакийско племе, което по-късно населявало горното течение на Тиса и съседните области. Карпите били през III в. от н. е. едни от най-опасните съседи на долнодунавските провинции.

[11] Многобройни племена от келтско-германски произход, които по-късно се установили в простора между горното течение на Висла и устието на Дунава. Още през късноелинистическата епоха бастарните извършвали опустошителни нападения и в днешните български земи.

власт, като предоставят на по-младите [т. е. на цезарите] ръководството на държавата, а те самите прекарват старостта си в почивка като частни лица. Тъй в един и същи ден Диоклециан в Никомидия,[12] а Максимиан в Медиолан[13] се отказали от върховната си власт, а заедно с това и от [произтичащите от нея] почести.

Августите Галерий и Констанций първи разделили римската империя на две части. Галерий Максимиан получил Илирик, Азия и Изтока, Констанций — Италия, Африка и галските провинции. Констанций обаче, който бил извънредно кротък човек, се задоволил само с Галия (и Испания), като отстъпил останалите части от империята на Галерий. Този последният избрал двама цезари: Максимин, комуто той предоставил Изтока и Севера, а му поверил и Италия. Самият той се установил в Илирик. Август Констанций пък умрял при най-скромна обстановка и смирено в Британия. Той оставил сина си Константин, роден от неговата наложница Елена, за император на галските провинции.

57. Закрепостяване на колоните

Кодексът на Теодосий представлява сборник от укази и рескрипти на римските императори в 16 книги. Той е съставен през 435—438 г. по нареждане на император Теодосий II.

1. Из кодекса на Теодосий, V, 9

Ще може също така да се окован във вериги като роби ония колони, които имат намерението да бягат.

Дигестите са основната част от сборниците по римско гражданско право. Те са съставени по времето на император Юстиниан и са обнародвани през 533 г.

2. Дигести, XIII, 29 (Венулей)

[Колоните] по-малко се различават от робите, тъй като не им е дадено правото да напускат [земята].

58. Масови нахлувания на готите в Балканския полуостров

Амиан Марцелин

Амиан Марцелин е поримчен грък, роден в сирийска Антиохия и живял и работил приблизително от 330 до 400 г. от н. е. Той получил обширно образование и грижливо възпитание, понеже произхождал от знатните и

---

[12] Никомедия (дн. Измид), столица на някогашното Витинско царство, а по времето на Диоклециан — една от столиците на империята.

[13] Дн. гр. Милано.

богати среди на своя роден град, среди, които се били изцяло приобщили към интересите на ръководещата римска върхушка. Амиан е служил като офицер във войските на император Юлиан Отстъпник. На зряла възраст той оставил една история в 31 книги, озаглавена „Res gestae“ („Деяния“, „Събития“), в която той изложил развитието на Римската империя от управлението на Нерва (96 г.) до смъртта на Валент (378 г.). Характерно за творчеството на този неримлянин по произход е неговото своеобразно дръзновение да пише римска история на латински, която той замислил като пряко продължение на делото на Тацит. Необходимо е да се отбележи, че това съчинение (от него са запазени за жалост само последните 18 книги) е последната зелена и яка издънка на пресъхналия вече корен, какъвто представлявала гръцката историография. По време на своите обширни пътувания, след като напуснал военната служба, Амиан Марцелин посетил и Тракия, а това обстоятелство придава на неговите сведения за нашите земи значителна свежест и непосредственост.

Амиан Марцелин, XXXI, 3—5

XXXI, 3, 8. По-голямата част от готите — тервинги, които поради липса на храна били изоставили Атанарих, решили да не търсят убежище в отдалечено и съвсем непознато за варварите място. След дълго обмисляне къде да се заселят решили, че Тракия е най-подходящото убежище по две съображения, първо, понеже почвата ѝ е твърде плодородна и, второ, понеже е отделена с широкото течение на Истър [Дунав] от полетата, по които се разнасяли вече пламъците на нашественическата войска. Всички единодушно решили, че това е единствената възможност.

XXXI, 4, 1—13. И тъй под водителството на Алавив те заели левия бряг на р. Истър и изпратили при Валент пратеници, като го молели коленопреклонно да ги приеме, обещавайки му, че ще живеят в мир и че ще му помагат в случай на нужда. Докато това ставало извън империята, разнесли се страшни слухове, че северните народи са предприели нови и по-големи от обикновените им придвижвания и че през цялото пространство, което се простира от маркоманите и квадите до Понта, скитали край реката Истър множество варвари от отдалечените племена заедно със своите семейства, прогонени от селищата си поради внезапно нападение. Тези слухове били посрещнати от нашите първоначално пренебрежително, понеже били свикнали да се научават за войните, които се водят в тези далечни страни, или когато са вече завършени, или пък когато са вече на заглъхване. Обаче слуховете ставали все по-настойчиви и по-настойчиви, докато пристигането на варварските пратеници потвърдило тяхната истинност. Пратениците молели настойчиво да бъде прието отсам реката отдалото се на бягство население. Това нещо предизвикало повече радост, отколкото страх, понеже опитните ласкатели превъзнасяли пред императора изгодите, които щял да има от тяхното пускане: той да получи толкова много военни подкрепления от далечни страни, така че щял да има непобедима войска, ако събере в едно своите и чуждестранните сили; при това съкровището щяло да се обогати извънредно много със злато, ако провинциите, вместо да дават военни подкрепления, плащат годишен данък. С тази надежда разпратили на различни страни хора, които да преведат с плавателни съдове тази свирепа и дива сган. Полагали голямо старание да не би някой от тези бъдещи разрушители на римската държава да остане отвъд реката, даже и ако е покосен от смъртоносна болест. Ето защо, щом получил чрез императорското позволение възможността да преминат Дунава и да се заселят в някои части на Тракия, дене и ноще преминавали реката, накачени по много на кораби, салове и лодки, издълбани от дървета. Преминаването през Дунава е далеч по-мъчно от това през коя и да е друга река, а тогава и водите му били набъбнали от честите дъждове. Поради липса на място в плавателните съдове някои се опитали да преплуват реката въпреки силното ѝ течение и мнозина намерили смъртта си, като били погълнати от водите.

Така се подготвяла гибелта на Римската империя с неудържимо усърдие и настойчивост. Известно е и не е тайна, че служителите, на които била възложена нещастната задача да преведат варварския народ, се опитвали често, но напразно да пресметнат броя му и че накрая се отказали от този опит. Този, който би пожелал да го узнае, както казва най-големият ни поет, „сякаш би пожелал да научи колко песъчинки гони зефирът из Либийската пустиня.“ Но нека съживим най-сетне и старото предание за отвеждането на персийската войска до Гърция. Докато там ни се разказва за мостове над Хелеспонт, за някакво изкуствено отделяне на планината Атон, за да се отвори път на морето за преброяване на войската по отделения при Дориск, ние четем всичко това като приказка, ако и сведенията на всички по-сетнешни писатели да са единодушни в това. Но когато безбройно множество от племена наводни нашите провинции и изпълни просторните поля, както и всички области и всички планински висоти, достоверността на древното предание се потвърди и от настоящата действителност. Пръв с Алавив бил приет Фритигерн. На тях императорът решил да даде храна за известно време и земя за обработване.

По това време се били отворили преградите на нашата граница и както Етна изригва пепел, така и варварската земя изливала въоръжени пълчища. Моментът изисквал военното ръководство да бъде поверено на хора, прославени със своите военни подвизи. Но то било в ръцете на опетнени хора и като че ли някакво враждебно божество правело избора. Между тях предно място заемали Лупицин и Максим, единият комес на Тракия, другият пагубен дукс, които си съперничели до безразсъдство. Тяхната коварна алчност била първоизточникът на всички злини. Като оставим настрана другите престъпления, които споменатите лица и други с тяхно позволение вършили в своята поквара спрямо преминаващите още невинни чужденци, ще спомена онова тяхно ужасно и нечувано престъпление, което не би могло да оправдае никаква снизходителност, нито дори ако сами биха били съдии на собствената си вина. Понеже преведените отсам реката варвари страдали от липса на храни, тези ненавистни вождове намислили срамна търговия: откъдето и колкото кучета могли да съберат в своята ненаситност, продавали им ги срещу един роб едното. Така в техните ръце попаднали и синове на знатни.

Между това през същите тези дни и Витерик, вождът на греутунгите, заедно с Алатей и Сафрик, чиито съвети слушал във всичко, а също и с Фарнобий се доближил до брега на Дунав, изпратил бързо пратеници при императора и го молел да ги приеме и да прояви към тях същото човеколюбие. Тъй като молбата им била отблъсната, както изглежда, в интерес на държавата, те били в затруднение какво да предприемат. Атанарих, страхувайки се от подобен отговор, се оттеглил, понеже помнел, че неотдавна при сключването на договора се бил отнесъл пренебрежително към Валент, като му заявил, че е обвързан чрез клетва да не стъпва никога на римска земя, и под този предлог принудил императора да потвърди мирния договор в средата на реката.[1] Страхувайки се, че враждата на императора трае още, той се насочил с всичките си сънародници към Каукаланд,[2] недостъпна местност поради високите си планини и гори, като изтикал оттам сарматите.

XXXI, 5, 1—3. Тервингите пък, които отдавна вече получили разрешение да преминат реката, дори и тогава продължавали да скитат по брега ѝ, възпирани от двоякото препятствие, че не били подпомогнати с нужната храна поради гибелното лицемерие на вождовете и че нарочно били задържани поради скверни търговски сделки. Когато разбрали това, те негодували и заплашвали да се защитят срещу проявеното спрямо тях вероломство в сегашното им бедствено положение. А Лупицин, страхувайки се да не въстанат, докарал войски и ги принуждавал да заминават по-бързо навътре в страната. Греутунгите сметнали този момент за удобен, понеже виждали, че войниците са заети другаде и че корабите им, които обикновено минавали оттатък и отсам реката, за да възпират преминаването им, сега били в бездействие. Те преминали реката със зле сглобени салове и построили стана си твърде далеч от Фритигерн.

---

[1] Сключването на този договор между Атанарих и Валент станало на един кораб сред Дунава през 369 г.

[2] Дн. Трансилвания.

59. Готите нападат Одрин, но биват отблъснати. Фритигерн опустошава Тракия

Амиан Марцелин, XXXI, 6

XXXI, 6, 1—8. Когато вестта за тези събития се разнесла навред, Сверид и Колия, готски първенци, които много преди това били приети отсам Дунава заедно със съплеменниците си и били настанени да зимуват при Адрианопол, смятайки собствената си сигурност за по-важна от всичко друго, наблюдавали всички тези събития спокойно. Но когато неочаквано дошло писмо от императора, с което им се заповядвало да преминат Хелеспонт, те поискали, и то твърде смирено, да им се дадат средства за път и храна и да се отложи заминаването им с два дни. Това тяхно искане било посрещнато зле от първия магистрат на града, понеже бил разгневен, загдето разграбили имота му край града. Той въоръжил и извел цялото простолюдие заедно с работниците от императорската оръжейна фабрика, чийто брой там бил твърде голям, за да избие готите, и заповядал да тръгнат за бой, като ги заплашил всички със смърт, ако не тръгнат по-бързо, както гласяла заповедта. Поразени от това неочаквано зло и изплашени от бързото и толкова необмислено нападение на гражданите, готите застанали първоначално неподвижни. Най-после, раздразнени до крайност от виковете и хулите и нападани с хвърляни тук-таме копия, те открито се разбунтували и като избили мнозина, които се били увлекли повече в своята дързост, обърнали в бягство останалите и ги пронизали със своите най-различни оръжия. След това те смъкнали от убитите оръжието и се въоръжили като римляни. А щом видели, че Фритигерн е наблизо до тях, те се присъединили към него, поставили се под заповедите му, обсадили града, за да го изморят чрез неволите на обсадата. Изпаднали обаче по-дълго време в трудностите на обсадата, варварите безразборно и напразно нападали отвред стените, като загивали неотмъстени най-смелите от тях, а и мнозина други падали от стрели или от хвърлени с прашка камъни. Тогава Фритигерн, като видял, че неговите хора, незапознати с обсадното изкуство, напразно се борят и дават толкова много жертви, посъветвал готите, като оставят там достатъчно войски, да се оттеглят, без да постигнат целта си. Заявявайки, че не желае да воюва срещу градските стени, той посъветвал съплеменниците си, без да се излагат на каквато и да е опасност, да нападнат и опустошат богатите и плодородни области, тъй като те били незащитени. Те одобрили предложението на вожда си, понеже знаели, че той ще бъде деен съюзник при изпълнението на техните планове. Пръснати по цялата тракийска земя, те се движели предпазливо и предалите се местни жители или пленници им посочвали богатите села, и то предимно тези, гдето по думите им се намирали храни в голямо количество. Към това ги подтиквало освен тяхната вродена смелост и обстоятелството, че всеки ден при тях се стичали множество техни съплеменници, продадени някога на търговци. Към тях се присъединили и мнозина, които били сменени от близките си срещу малко вино или късче хляб, когато веднага след преминаването им отсам Дунава били измъчвани от глад. Към тях се присъединили мнозина работници от златните мини, които не могли да понасят тежестите на данъците. Приети на драго сърце от всички, те били много полезни на готите, когато минавали през непознати места, понеже им показвали скритите складове с храни, скривалищата на хората и тайните убежища. Вървейки напред, те не оставили нещо недокоснато освен онова, което било недостъпно или се намирало далеч от пътищата. Без да правят разлика на възраст и пол, те убивали и опожарявали всичко...

60. Хуните

През първата третина на IV в. от н. е. според *Амиан Марцелин*

Откъсът от „Историята“ на Амиан Марцелин, чийто текст е даден в превод по-долу, е особено поучителен като извор не само за историята на хуните, но изобщо за историята на източната част от късноримската империя през началните десетилетия на IV в. от н. е. В този откъс, който е излязъл изпод перото на най-талантливия и образован историк на късната античност, какъвто безспорно е Амиан Марцелин, са обрисувани картинно и някои от най-ярките аспекти на кризата, която не пощадила и населената с траки половина на Балканския полуостров.

„Предсказанията“ за бедствията, които застрашавали източните области на Римската империя от страна на хуните, които предхождат описанието на бита на хуните в „Историята“ на Амиан, са твърде характерни за суеверията, които владеели духовете на хората през тази епоха. Тези „предсказания“ са поместени у Амиан Марцелин непосредствено преди неговия очерк върху хуните и донякъде имат връзка с него. Една част от тези „предсказания“ заслужава да се предадат в превод и тук, защото тяхното съдържание отразява нагледно не само политическата криза, но и кризата в икономическия и духовния живот на късноантичното общество през това време.

Амиан Марцелин, XXXI, 1 сл.

Най-сетне, когато бяха съборени старите крепостни стени на Халкедон, за да се построи от тях една нова баня в Константинопол, всред рушевините бе открит един четвъртит каменен блок, на който бе издълбан гръцки надпис в стихове, които разкриваха напълно бъдещето:

„Но когато росните нимфи се наслаждават на кръшен танц из добре укрепените улици и когато стената, ограждаща банята, ще бъде защитна преграда, изпълнена със скръбни ридания, тогава десетки хиляди многолюдни племена, дошли от далечни краища, ще се прехвърлят с оръжие в ръка през красиво течащия Истър (Дунав) и ще причинят гибелни опустошения в земята на скитите и в мизийската равнина. Когато те навлязат в пеонска земя с налудничави надежди [за плячкосване], там ще настъпи краят на техния живот и военната стихия ще ги погълне.“

II. Нека сега възлезем обаче към началото на злото и да покажем какви различни причини са породили избухването на тази ужасна война, която донесе толкова отчаяние и толкова страдания. Племето хуни е слабо отбелязано в старите извори. То населява земите отвъд Меотидското езеро (Азовско море) на бреговете на Ледовития океан и тяхната варварска свирепост надхвърля всякакви граници. Понеже там още със самото раждане на бебетата от мъжки пол хуните набраздяват дълбоко с нож техните бузи, за да прекъснат чрез набръчкването на наранената кожа растежа на космите в техния зародиш. Така тези деца израстват и застаряват голобради, без каквато и да било привлекателност на своите лица, и стават подобни на евнуси. Всички те са обаче набити, имат яки крайници и едри глави с дебели вратове. А извънредно широките им и извити плещи придават на целия техен облик някаква неестественост и безформеност. Човек би казал, че това са диви животни, изправени на два крака, или пък някои от онези чудновати и груби фигури, които капризите на изобразителното изкуство поставят да стърчат като украса по парапетите на мостове. На тази тяхна отблъскваща, ако и човешка външност отговаря и техният примитивен начин на живот. Хуните не приготовляват своите яденета върху огън и не им прибавят подправки, за да ги направят по-вкусни. Тяхната храна се състои от корени на диви растения и от полусурово месо на едно или друго животно. Те правят месото по-крехко, като го слагат за малко между бедрата си и гърба на коня. Хуните никога не живеят в къщи, които те избягват като да са гробници, от които те не се нуждаят. При тях не може да се намери даже колиба с тръстиков покрив. Те сноват и скитат из планините и горите и още от своята люлка са привикнали да понасят студ, глад и жажда. Хуните никога не стъпват в чужди къщи, освен ако не бъдат принудени от крайна необходимост да сторят това, понеже не се чувстват сигурни под покрив.

Те са облечени в дрехи, изработени от лен или от съшити самурени кожи.

Една и съща дреха им служи както за у дома, така и вън от къщи. Щом веднаж са облекли една дреха, те не я свалят от гърба си, докато тя не стане на дрипи от постоянното носене. На главите си носят кръгли кожени шапки, а косматите си нозе увиват в кози кожи. Обувките им са изработени без калъпи и им пречат да се движат свободно, като ги правят неспособни да се сражават пеша.

Човек би казал обаче, че те са просто заковани за конете си, които на външен вид не са красиви, но са много яки. На гърба на конете си хуните извършват всички свои работи, като понякога яздат по женски. Като живеят денонощно на гърба на коня си, те оттам и купуват, и продават, както и ядат, и пият. Така наклонени над тесните шии на конете си, те спят. [На тези „възглавници“] те заспиват дълбоко и сънуват на воля най-различни сънища. Възседнали на конете си, хуните се съвещават и тогава, когато възникне някакъв важен въпрос, засягащ жизнени интереси на тяхната общност.

Хуните не действуват във време на боя по заповедите на някаква царска строгост, която да ги приучи към дисциплина, а се сражават възбудени и стихийно по заповедите на племенни вождове, като при това помитат всичко, което се изпречи на пътя им. Когато бъдат предизвикани, те влизат в бой, като се построяват във вид на клин и като надават различни ужасяващи викове. Хуните са леко въоръжени с цел да постигнат бързина и изненада и също така ненадейно се разпръсват, за да предприемат атака. И макар и да не са подредени в стройни редици, те се втурват и препускайки, сеят смърт навред. Вие обаче никога няма да ги видите когато връхлитат върху вала или когато ограбват неприятелския стан поради тяхната невероятна бързина. Те лесно биха могли да спечелят славата на най-страшни бойци в света поради това, че хвърлят отдалеч своите метателни оръжия, използувайки за върхове на копията си заострени кости, които те прикрепват извънредно умело [към ствола на копието]... След това те препускат в най-бърз галоп в пространството, което ги отделя от противника, и без да се страхуват за собствения си живот, те употребяват мечовете си, като се сражават в близък бой (гърди срещу гърди). И докато техните противници се боят и пазят от ударите на мечовете им, те мятат своите примки върху тях така, че връзват противника и омотават ръцете и нозете му до такава степен, че го лишават от възможността да язди или пък да върви.

Никой у хуните не оре, нито пък се докосва някога до ралото, защото цялото това племе се скита и шета навред, без да има постоянни селища, без домашно огнище, без закони и без установени обичаи. Хуните винаги наподобяват на бежанци, тъй като се движат постоянно с колите си, в които живеят. В тези коли съпругите тъчат техните грозни облекла, сношават се със съпрузите си, раждат децата си и се грижат за момчетата, докато те пораснат. Никой от тях, ако бъде запитан, не е в състояние да ви каже откъде е, защото е бил заченат на едно място, роден е бил надалеч от това място, а пък е отгледан на трето място, което е още по-отдалечено.

Когато сключат примирие, те са вероломни и непостоянни. Склонни са да се отметнат при най-малкия проблясък от надежда за някаква изгода и клонят към най-големи насилия и най-бурна ярост. Подобно на безразсъдни животни те не познават напълно разликата между онова, което е почтено и безчестно, и когато говорят, се изразяват двусмислено и измамно, защото не се чувствуват обвързани от каквато и да била религия или пък суеверие.

Към златото те горят от безмерна жажда и са толкова непостоянни и толкова лесно се гневят, че често в един и същи ден се разсърдват на другарите си, без да бъдат предизвикани, и също така се помиряват с тях, без никой да ги е сдобрявал.

61. Готите заедно с хуни и алани завладяват старопланинските проходи и отново опустошават цяла Тракия

Амиан Марцелин, XXXI, 8

XXXI, 8, 3—4 . . . Между това Валент, като се научил за печалния изход на сраженията и за оплячкосванията, изпратил Сатурнин, комуто възложил за известно време командуването на конните войски, да отиде на помощ на Траян и Профутур. Но през тези дни варварите, еднакво подтиквани от дивашките си нагони, и от глада, тъй като в областите на Скития и Мизия било унищожено всичко, което можело да се яде, горели вече от желание да пробият яките прегради и да излязат от тях. След като се опитали много пъти да сторят това и били отблъсквани от храбростта на нашите, които се съпротивявали упорито по недостъпните скали, доведени до крайна нужда, те привлекли като съюзници с надежда за голяма плячка някои от хуните и аланите.

XXXI, 8, 5—8. Като узнал това, Сатурнин, който бил вече пристигнал и разположил предните си застави и постове, прибрал постепенно своите войници и съвсем основателно се готвел да се оттегли. Той се опасявал да не би внезапно струпаното множество, подобно на придошла река, която е скъсала преградите си със силния напор на водите си, да отнесе лесно всички, които биха продължили да пазят зорко опасните места. След като проходите били освободени и нашите войски се оттеглили навреме, затворените дотогава варвари без ред, през където всеки могъл, се втурнали да сеят смут и разорение, без някой да им пречи. Техните опустошения обхванали цяла Тракия надлъж и нашир. От самите области, покрай които тече река Дунав, чак до Родопите и протока, който отделя големите морета, те най-позорно подложили всичко на грабежи, убийства, кърви, пожари и безчестия над свободни хора. С дълбока въздишка могли да се наблюдават тогава страшни и неописуеми издевателства: поразени от страх жени да бъдат карани под плющенето на бичовете, също бременни, на които времето за раждане още не е настъпило, да излагат на скверни безчестия своите деца, преди да са ги родили, а други деца, прегърнали здраво майките си, плачели. Чували се хълцания на знатни момчета и момичета, чиито ръце вече сковавали вериги. След тях водели девойки и непорочни невести, които с отчаяни лица оплаквали участта си и предпочитали да изпреварят дори с мъченическа смърт очакващото ги безчестие. Между това не един благороден гражданин, който малко преди това е бил богат и свободен, докато бил влачен подобно на диво животно, се е оплаквал от тебе, безмилостна и сляпа съдба, задето съвсем набързо си го лишила от богатство, от скъпи близки и си го изгонила от дома му, който е видял да рухва в пепел и развалини, пък и да си го обрекъл или да бъде разкъсан на части, или да робува под ударите и мъченията на коравосърдечния победител.

62. Битката при Одрин. Смъртта на император Валент

Амиан Марцелин, XXXI, 11—13

XXXI, 11, 1—5. През тези дни Валент бил принуден да напусне най-после Антиохия и след продължително пътуване се озовал в Константинопол. Там той престоял само няколко дни и трябвало да напусне града вследствие на едно слабо вълнение, което се появило сред масите. Малко преди това по негово искане бил изпратен от Италия Себастиян, военачалник, всеобщо признат със своята активност, комуто той възложил командуването на пехотната войска — длъжност, която по-рано заемал Траян. Сам Валент заминал за императорската вила Мелантида[1], като се стараел да спечели благоразположението на войниците посредством увеличаване на заплатите им, с добра храна и чести и любезни разговори с тях. Оттам той дал заповед да се потегли и когато стигнал до станцията, която носи името Нике[2], научил от донесенията на разузнавачите, че претоварени с богата плячка варвари (т. е. готи) са се насочили от Родопската област към Адрианопол. Като узнали, че императорът се движи също с голяма войска, те побързали да се съединят с еднопламенниците си, които се били окопали около Берое и Никопол. Веднага, както се налагало от създалото се положение, било заповядано на Себастиян да избърза напред с по 300 отбрани от всяка част войници, за да извърши, както бил обещавал, нещо полезно за държавата. Той бързо стигнал близо до Адрианопол, но бил възпрепятствуван да влезе в самия град, тъй като заварил вратите му яко затворени. Защитниците на града му затворили отначало своите порти, като го смятали за пленник, изпратен със зли намерения от варварите. Те се боели именно, че може и в този случай да се случи същата измама, каквато извършил комитетът Ает, който, бидейки пленник на Магненций и подкупен от него, му бе отворил проходите на

---

[1] На брега на Мраморно море между Цариград и Селимврия.
[2] На юг от Одрин.

Юлийските Алпи. Но Себастиан, ако и късно познат, бил пуснат да влезе в града и там, като била дадена според възможностите храна на войниците, които той водел със себе си, на следната сутрин незабелязано и бързо излязъл от града. При настъпването на вечерта внезапно били забелязани при реката Хебър, готските рояци, които опустошавали страната. Скрит зад възвишения и храсти, с предпазливо движение той нападнал през тъмната нощ неподготвените готи. Избиването им било толкова масово, че освен малцината, които се спасили от смърт благодарение на бързите си крака, всички останали загинали. А плячката, която им отнел, била толкова голяма, че нито градът, нито обширната равнина наоколо могла да я побере. Фритигерн, стреснат от това и уплашен да не би неуморимият пълководец, за какъвто минавал Себастиан, с неочаквани нападения да унищожи пръснатите своеволно и отдадени на грабеж части, повикал всички при себе си и се оттеглили бързо към града Кабиле[3], за да действува на открити места и да не бъде застрашен нито от глад, нито от ненадейни засади.

XXXI, 12, 1—7. През същите тези дни, подтикнат поради две причини, понеже научил, че лентийците били победени, и понеже Себастиан тутакси след неуспеха си му описал в доклад подвизите си, като ги преувеличил. Валент потеглил от Мелантиада с войската си, бързайки да се изравни чрез някакво успешно дело с младия си братов син[4], чиито подвизи предизвикали у него ревност. Той водел многобройни войски, които не били нито за пренебрегване, нито пък бездейни, тъй като към тях били прибавени също и голям брой ветерани. Между тях се намирали и други видни личности. Също бил повикан на служба и Траян, който малко преди това командувал войската. И понеже след грижливо разузнаване научил, че неприятелите замислят да преградят със силни части пътищата, по които са подвозвали необходимите припаси, Валент взел съответните мерки срещу този опит. За да задържи изгодните теснини, които се намирали наблизо, той изпратил бързо пехотни стрелци и едно отделение конници. На третия ден, когато варварите поради страх от флангово нападение настъпвали бавно и на 22 км и 200 м от Адрианопол достигнали Нике, неизвестно поради каква заблуда, предните римски постове съобщили, че цялата тази част от варварското множество, което видели, била на брой десет хиляди. Обхванат от някакво пламенно чувство, императорът побързал да им излезе насреща. Затова той настъпил с войската си в каре и достигнал предградията на Адрианопол. Там се укрепил с вал, снабден с колове и ров, очаквайки нетърпеливо Грациан, приел Рихомер, началника на доместиците, изпратен от същия император с писмо, в което се съобщавало, че сам той щял да дойде наскоро. Грациан го молел също да почака малко, за да вземе и той участие в сражението и да не се излага сам безразсъдно на внезапни опасности. Валент свикал на съвет различните висши длъжностни лица и с тях обсъдил какво трябва да се прави. Няколко души начело със Себастиан настоявали да се влезе веднага в сражение, докато Виктор, началникът на конницата, ако и сармат но все пак съобразителен и предпазлив, бил на мнение, споделяно и от много други, да се дочака другият император, та с помощта на галската войска по-лесно да бъде потушена разпалената варварска дързост. Надделява обаче гибелната упоритост на императора и ласкателното държане на някои от царедворците. Те съветвали Валент да побърза, за да не стане Грациан съучастник в почти спечелената, както предполагали те, победа.

---

[3] При Таушан тепе (дн. Зайчи връх) на завоя на р. Тунджа, североизточно от Ямбол.
[4] Грациан, който победил лентийците.

XXXI, 12, 10—17. На зазоряване на 9 август бързо бил даден знак за тръгване, като обозът и багажът били настанени наблизо до стените на Адрианопол под съответната охрана на легионите. Съкровищата и останалите отличия на императорското достойнство останали заедно с префекта и членовете на императорския съвет в града. И така, като изминали пътя през неравни местности, към 2 ч. следобед настанала около пладне знойна горещина. Най-сетне се показали неприятелските коли, които по сведенията на разузнавачите били извърнати и наредени в кръг. Както е обичаят им, варварските пълчища надали див и яростен вой, докато римските пълководци построявали войската. Най-напред било разположено дясното крило на конниците, като по-голямата част от пехотата му била оставена в подкрепа. Лявото пък крило на конниците, от които мнозина до този момент били разпръснати по пътищата, се събирало много трудно и се движело в ускорен ход. И докато това крило се разгъвало, без да го смути дори и тогава някой, варварите, изплашени от страшния шум, който издавали дрънкащите оръжия, и от заплашителното удряне на щитовете, изпратили пратеници да молят за мир, понеже част от тях, която действувала недалеч под водителството на Алатей и Сафрак и била повикана, още не се била завърнала. Императорът се отнесъл към пратениците пренебрежително поради долния им произход и поискал да бъдат изпратени подходящи знатни, за да бъде сигурно това, което щели да уговорят. А те нарочно се бавели, та докато траело това лъжливо примирие, да се завърнат конниците им, чието пристигане вече очаквали. Измъчвани от лятната горещина, с пресъхнали уста, войниците изнемогвали от жажда, понеже навред полетата били осветени от пожарите, които неприятелите предизвикали нарочно, като струпали дърва и сухи материали. Към това се прибавило и друго гибелно зло: хора и добитък били измъчвани от страшен глад.

Между това, страхувайки се от риска на войната, хитрият и предвидлив Фритигерн изпратил като парламентьор един от народа си с пълномощно, който да иска да бъдат изпратени на следния ден при него заложници няколко избрани знатни, за да може сам без страх да преговаря с императора. Предложението на страшния пълководец било прието с похвала и одобрение и бързо било наредено, при общо съгласие, да отиде като заложник трибунът Еквиций, родственик на Валент, комуто тогава било поверене управлението на двореца. Но той се възпротивил, тъй като веднъж бил пленяван от неприятелите и едва се бил изплъзнал от ръцете им при Дибалт и затова се страхувал от тяхната неразумна отмъстителност. Тогава Рихомер предложил сам услугите си и обещал на драго сърце да отиде, смятайки, че и това дело е също красиво и подхожда на храбър мъж. И вече тръгнал, давайки доказателства за своето достойнство и благороден произход. Но тъкмо когато се насочвал към неприятелския стан, нашите стрелци и скутарии, които тогава били под командите на някой ибериец Бакурий и на Касион, били вече напреднали с голямо увлечение и влезли в бой с противника. Но както с ненавременното си настъпление, така и с бавното си оттегляне те опорочили началото на битката. Поради този ненавременен опит била напълно възпряна готовността на Рихомер да продължи пътя си и завърналата се конница на готите под водителството на Алатей и Сафрак, подсилена с множество алани, се втурнала като мълния край високите хълмове и предизвикала смут с безогледната сеч над всички, които могла да достигне в бързото си настъпление.

XXXI, 13, 1—16. Когато от вси страни започнали да дрънкат оръжия и да се сипят стрели и Белона, озверена повече от когато и да е, надула злокобните тръби за гибел на римляните, нашите, отстъпили, но при ободрителния дружен вик те се спрели. Подобно на пожар боят се засилил и изпълнил със страх душите на войниците, а и някои от другарите им лежали вече пронизани от запращаните копия и стрели. След това бойните редици се вплели като носовете на военни кораби и блъскайки се взаимно, се люшкали ту напред, ту назад, подобно на вълни. Лявото крило се приближавало чак до самите коли и щяло да напредне и отвъд тях, ако някой би му дошъл на помощ, но изоставено от останалата конница, под напора на неприятелското множество то било притиснато и отхвърлено като че ли от срутването на огромен насип. Тогава пехотните войски се озовали незащитени в такъв сгъстен строй, че едва могъл някой да извади меча си или да дръпне ръката си назад. Небето било вече закрито за погледа от облаци прах и ечало от страхотни викове. Ето защо стрелите и копията, които отвред изпращали смърт, попадали в целта, като не било възможно нито да бъдат забелязани предварително, нито пък да бъдат избягнати. Но когато огромните маси на варварите се втурнали да унищожават и конете, и хората и не могло да се открие място, за да се оттеглят наблъсканите една до друга кохорти, пък и струпването ги лишавало от възможността да излязат извън сражението, нашите войници с презрение към смъртта поели мечовете си в ръце и убивали всички, които им заставали насреща, а ударите със секири от едната и другата страна разбивали шлемове и ризници. Могло да се види как горд и разярен варварин с прерязани подколенни жили или с отрязана от меч десница, или пък с пронизани гърди свивал бузите си, за да нададе последен вик, и как пред прага на смъртта той превъртвал заплашително свирепия си поглед. От взаимното унищожение на бойците, които се поваляли на земята, полетата се изпълнили с трупове и ужас навявал стонът на умиращите и тежко ранените. В тази толкова голяма бъркотия пехотниците, изтощени от умора и опасност, не разполагали вече нито с телесни, нито с душевни сили, за да обмислят какво трябва да сторят. При това и копията на повечето от тях били изпочупени от постоянните удари. Ето защо, задоволявайки се само с извадените си мечове, те се втурнали сред найгъстите неприятелски групировки, без да се грижат за живота си, понеже виждали, че им е отнета всякаква друга възможност да излязат от това положение. И понеже краката им се плъзгали по покритата с кървави потоци почва, полагали всички усилия да не дадат живота си неотмъстен: толкова силни духом, те отивали срещу нападащите неприятели, че някои загивали от оръжието на собствените си другари. Най-сетне всичко придобило мрачното зрелище на кръвта и накъдето и да се обърнел погледът, виждали се купища убити и се тъпчели безпощадно бездушни трупове. И слънцето, което било вече надвишило съзвездието на Лъва и отивало към жилището на небесната Девица, жарело римляните, които били твърде изтощени от глад и изнемогвали от жажда, пък и били обременени от тежките си оръжия. Под неудържимия натиск на варварските маси нашите редици се огънали безредно кой накъдето могъл и се обърнали в бягство — единствената възможност за спасение, която имали в крайното си бедствие.

И докато всички се оттегляли, пръснати по непознати пътеки, императорът, обкръжен от ужасните страхотии на сражението и скачайки по купищата трупове, избягал при ланцеарите и матиариите[5], които, докато могли да задържат напора на неприятелското множество, стояли на своите позиции здраво и непоколебимо. Когато го видял Траян, извикал, че всяка надежда е изгубена, ако изоставеният от своите телохранители император не бъде защитен поне от чуждоплеменните помощни войски. Като чул това, комесът Виктор побързал да събере батавите, които били разположени недалеч като резерв, за защита на императора, но понеже там не могъл да намери никого, отдалечавайки се, излязъл [от боя]. По същия начин се отскубнали от опасностите и Рихомер и Сатурнин.

С искрящи от ярост очи варварите преследвали нашите, които вече не могли да се движат, понеже кръвта им застивала в жилите. Някои от тях падали, без да знаят откъде иде ударът, някои се сгромолясвали само от тежестта на напиращите неприятели, а някои били убити и от ударите на своите другари. Напразна била вече всяка съпротива и никой не щадял отстъпващите. Освен това пътищата били заприщени от лежащи там полумъртви, които били грохнали от болките на своите рани. При това и купища от трупове на паднали коне изпълвали полетата. Безлунната и тъмна нощ турила край на това непоправимо поражение, което струвало скъпо на Римската империя.

На мръкване императорът паднал смъртно ранен от стрела между простите войници, както могло да се предполага, понеже никой не твърдял, че е видял това или че е бил там наблизо. Наскоро след това той издъхнал и никъде по-сетне не било намерено тялото му, защото неприятели, ако и немного на брой, се навъртали дълго време по тези места, за да ограбват мъртвите, и никой от разбитата войска или от местните жители не се осмелявал да иде там... Други казват, че Валент не умрял веднага, но съпроводен от малцина кандидати[6] и евнуси, бил занесен в една близка съседна къща, която имала добре изграден втори етаж, и докато там бил под грижите на неопитни ръце, бил обкръжен от неприятелите, които не знаели кой е, и благодарение на това избягнал поне безчестието да бъде взет в плен. Когато именно преследващите го неприятели се опитвали да разбият затворената отвътре врата, те били нападнати със стрели откъм издадената част на горния етаж и за да не се забавят и изгубят възможността да грабят, натрупали вързопи слама и дърва, запалили ги и така опожарили сградата заедно с хората. Един от кандидатите успял да се спаси през прозореца и пленен от варварите, им съобщил за станалото. Те много се наскърбили, понеже се лишили от голямата слава да хванат жив ръководителя на Римската империя. Същият този младеж се завърнал тайно след това при нашите и им разказал, че това се е случило така.

XXXI, 13, 19 ... Известно е, че едва една трета от войската оцеляла от сражението. В историческите съчинения не се съобщава за никое друго толкова унищожително сражение освен битката при Кана...

---

[5] **Отделения от императорската гвардия, които придружавали императора в сраженията.**

[6] **Принадлежащи вероятно към личната гвардия на императора и били наречени така поради бялата си униформа.**

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 5

ДРЕВНИЯТ ИЗТОК

Египет

1. Описание на Нилската долина 10
2. Из школските поучения на древните египтяни 13
3. Строежът на пирамидите 15
4. Поученията на Ипувер 17
5. Трудови песни от Египет 22

Месопотамия

6. Реформите на Цар Урукагина 23
7. Законите на вавилонския цар Хамурапи 26
8. Вавилон 53

Хетско царство

9. Робството и други обществени отношения според законите на хетите 55

Финикия

10. Културата на финикийците 58
11. Финикийските моряци извършват обиколката на Африка по море 59
12. Писмото на финикийците 60

Древна Персия (Иран)

13. Началото на царуването на Дарий I 61
14. Организация на Персийската държава 62
15. Служебно писмо от канцеларията на Дарий I (около 500 г. пр. н. е.) 63

Древен Китай

16. Из трактата „За военното изкуство“ 64
17. Откъси от древнокитайския политико-икономически трактат „Гуанцзи“ 66
18. Проект за реформи на император Пинди за ограничаване на концентрацията на земята и робите (5—1 г. пр. н. е.) 70
19. Въстания на робите в Китай (края на I в. пр. н. е.) 70

20. Реформите на Ван Ман (началото на I в. пр. н. е.) 71
21. Въстанието на червеновеждите (18—27 г. от н. е.) 73
22. Въстанието на „Жълтите кърпи“ (184—205 г. от н. е.) 75

Индия

23. Из законите на Ману 76

ДРЕВНА ГЪРЦИЯ

Възгледите върху политиката и икономиката на старогръцките историци и техните похвати

Херодот 83
24. Целта, която преследвал Херодот чрез своето съчинение 85
25. Херодот и неговите извори 85
26. Вярата на Херодот в предзнаменования и в намесата на божеството в човешките дела 86
27. Херодот проявява критичност към фантастични измислици 87
28. Из политическите възгледи на Херодот 87
Тукидид 88
29. Историческата критика у Тукидид 90
30. Олигархическите симпатии на Тукидид 91
31. Критичното отношение на Тукидид към данните на Омировия епос. 91
Ксенофонт 95
32. Ролята на оракулите и предсказанията 96
33. Ксенофонт — явен поклонник на спартанската олигархия 96
Аристотел 97
34. Умерено олигархическите възгледи на Аристотел 98
35. Теорията на Аристотел за трите нормални и трите неправилни форми на държавно управление 99
36. За царската власт 101
37. Робовладелската идеология на Аристотел 103
38. Значението на историята според Полибий 103
39. Поуките от историята 103
40 Възгледите на Полибий върху различните форми на държавния строй. Теорията за смесения държавен строй 104
41. Предпочитанията на Полибий към политическата история 106
Диодор 106
42. За ползата от общата история 108
43. Плутарх като исторически извор 109
44. Плутарх и неговото отношение към римската власт 109

Географски сведения за древна Гърция

45. Общи географски сведения за Гърция 110
46. Описание на Атина и Атика (по-специално пристанищата на Атина) 112
47. Кратко описание на Атина и на нейните забележителности 112
48. Атина и Средна Гърция през III в. пр. н. е. 113
49. Описание на някои градове и на социално-аграрните отношения в Беотия и на о. Евбея през III в. пр. н. е. 114

Критско-микенска епоха

I. Според някои документи от Пилос

50. Списък на занаятчии 118
51. Списък на гребци 118
52. Жертвоприношения, предназначени за култа на бога Посейдон. . 118

II. Според основните антични извори

53. Сведения за о. Крит в Омировия епос 119
54. Завоеванията на критския цар Минос 120

Омирово общество

55. Изостаналите в своето обществено-икономическо развитие области в Гърция, отразени в разказите за киклопите 121
56. Походите на „микенските“ базилевси срещу Троя като обединяване на общините от Балканска Гърция, от островите в Егейско и Адриатическо море, както и от Йонийска Гърция и Мала Азия. 122
57. Вождовете на троянците и техните помощни войски 125
58. Остатъци от родовия строй в Микенска Гърция, отразени в *Омировия епос* 127
59. Разлагане на гръцкия род. Натрупване на земя и други богатства в ръцете на базилевсите и зараждане на военно-земевладелска аристокрация 128
60. Стопанството (ойкосът) на един базилевс 128
61. Робството в Омирова Гърция 129
62. Занаятите в Омирова Гърция 132
63. Наемният труд на свободните и тяхното продаване в робство . 133
64. Положението на тетите в Омирова Гърция 134
65. Външният вид на роба 134
66. Съдът между свободни 135
67. Развитието на морското дяло у феаките и устройството на техния полис 135

Морето в живота на гърците

68. Опасностите от морето 136
69. Морето в живота на гърците към края на V в. пр. н. е. . . . 138
70. Морското разбойничество и търговските сделки на някои базилевси 139
71. Финикийците като съперници на гърците в търговията по море. Търговия с роби 140
72. Финикийските търговци-пирати като конкуренти на гърците . . 141
73. Продаване на просеците в робство 142
74. Противопоставяне на „простия“ народ в лицето на Терзит срещу знатната върхушка 142
75. Съветът на племенните старейшини 143
76. Народното събрание 143
77. Военният съвет на родовата аристокрация 145
78. Микенско въоръжение и микенски съдове 147
79. Цената на победата на гърците над троянците 147

Архаичният период в Гърция

Хезиод 149
80. Произволите на аристокрацията, отразени в баснята за ястреба и славея 149
81. Прослава на земеделския труд 149
82. Гърция и Атика през архаичния период 152
83. Едно сравнително ранно известие за прилагане масово на робски труд на о. Хиос 153

84. Гръцката колонизация и развитието на стопанството в гръцкия свят 153
85. Ранни писмени сведения за гръцки наемници на служба в Египет и Вавилон 156
86. Ранни договори между гръцките полиси 157
87. Закон за колонистите от Локри Хипокнемидски в Навпакт . . 158
88. Предразсъдъците и омразата на поета Теогнид към демоса, страхът му от тирания и победата на демоса 160
89. Ранната гръцка тирания според Аристотел 161
90. Гортинските закони 164

Спарта през архаичния и класическия период

91. Разкази за предците на митичния спартански законодател Ликург, отразяващи ранните завоевателни набези на спартанците 172
92. Отношенията на крайно недоверие между спартиати и илоти . . 174
93. Конституцията, която Ликург дал на Спарта 174
94. Спартанската герузия 175
95. Спартанското възпитание 176
96. Спартанското общество 178
97. Военното дело у спартанците 179
98. Бойните песни на поета Тиртей като извор на спартанския бит 181

Атинската държава в най-ранния период

99. Гръцките фратрии 184
100. Най-старото държавно устройство на Атина 185
101. Законодателството на Дракон. Драконтовият закон за убийство 186
102. Положението на бедното селячество в навечерието на Солоновите реформи 188
103. Законодателството на Солон 188
104. Изостряне на класовата борба след заминаването на Солон . 195
105. Солоновият закон за завещанията 96
106. Възникване на тиранията в Атина 196
107. Управлението на Пизистрат в Атина 197
108. Борбата на Клистен срещу тираните и неговите реформи . . . 201

Периодът на Гръко-персийските войни и атинското надмощие

109. Начало на Гръко-персийските войни. Битката при Маратон . . 205
110. Походът на Ксеркс 211
111. Битката при Термопилите 219
112. Битката при Саламин (според Диодор) 223
113. Битката при Саламин (според Есхил) 226
114. Образуване на първия Атински морски съюз 231
115. Голямото въстание на илотите в 464—454 г. пр. н. е. 234
116. Намесата на атиняните във войната на Спарта срещу месенците и илотите 236
117. Калиевият мир. 237

Засилване на Атина след Гръко-персийските войни —

118. Положението на атинските съюзници в началния стадий на Атинско-делоския морски съюз. Декрет на атинското народно събрание за гр. Еритре 238
119. Превръщането на Атинско-делоския морски съюз в атинско архе (великодържавие) 239
120. Укрепване на атинската държава и възнагражденията на длъжностните лица в нея 241
121. Борбата на Перикъл срещу олигархите и неговите социални мероприятия 242

122. Колонизационната политика на Перикъл. Атинска експанзия по бреговете на Егейска Тракия 245
123. Избрани места от т. нар. Псевдоксенофонтова „Атинска държава“ 247
124. Словото на Перикъл, произнесено в началото на зимата на 429 г. пр. н. е. на погребението на падналите атински бойци — идеализация на атинската робовладелска демокрация 251

Пелопонеската война

125. Обсегът на Пелопонеската война, както и причините и поводите за нея 257
126. Конфликтът заради Епидамн и Керкира 258
127. Избухването на Пелопонеската война 263
128. Атиняните спечелват за свой съюзник Ситалк, владетеля на Одриското царство в Тракия 266
129. Чумната епидемия в Атина 267
130. Намесата на одриския цар Ситалк и на Македония в Пелопонеската война 268
131. Класова борба на о. Керкира 271
132. Град Пилос и о. Сфактерия на югозападния бряг на Пелопонес падат в ръцете на атиняните 275
133. Спартанците отмъщават на илотите за загубата на Пилос, като ги избиват 277
134. Военните действия на спартанския пълководец Бразида срещу атинските владения по бреговете на Егейска Тракия. Обсадата на гр. Амфиполис 278
135. Никиевият мир 281
136. Нарушаване и обезсилване на Никиевия мир и от лакедемонци, и от атиняни 284
137. Атиняните подготвят и предприемат експедиция до о. Сицилия 284
138. Поражението на атиняните на о. Сицилия 285
139. Конфискация на имуществото на земесените в т. нар. процес на Хермокопидите в Атина през 414—413 г. пр. н. е. 289
    А. Имуществото на Полистрат от Анкиле 289
    Б. Имуществото на Кефисодор, чужд гражданин (резидент в Пирей) 289
    В. Конфискуваното имущество на Алкивиад 290
140. Борбата за мир в комедиите на Аристофан 290
141. Ярки моменти от класовата борба в Елада към края на V в. пр. н. е. Бягството на робите 294
142. Робският труд в рудниците 295
143. Занаятчийското производство в Атина, почиващо на робския труд 295
144. Превратът на олигархите и режимът на четиристотинте в Атина 296
145. Краят на Пелопонеската война 300
146. Капитулацията на Атина към края на Пелопонеската война 301
147. Гърция и Атина под спартанско господство 303
148. Управление на тридесетте тирани в Атина 305
149. Гърция през първата половина на IV в. пр. н. е. 308
150. Демостен, бащата на оратора Демостен, като собственик на големи работилници (ергастерии) за оръжие 309
151. Атинските търговци — спекуланти на жито 311
152. Спекулата със земя и със зърнени храни в древна Гърция към края на V и началото на IV в. пр. н. е. 314
153. Приходите на атинските робовладелци от разработването на сребърните мини в Лаврион чрез експлоатация на робския труд 316
154. Изменения в икономиката на Спарта към края на V в. пр. н. е. вследствие на въвеждането в употреба на златни и сребърни пари 319
155. Развитието на наемничеството в древна Гърция. Ксенофонт и голям брой гръцки наемници на служба у тракийския династ Севт 321

156. Заговорът в Спарта, ръководен от Кинадон в началото на IV в. пр. н. е. 324
157. Сваляне от власт на тридесетте тирани и възстановяване на демокрацията в Атина 326
158. Персия и Атина срещу Спарта. Разгромът на спартанската флота 329
в източната част на Средиземно море 330
159. Анталкидовият, или т. нар. „царски мир“ 334
160. Вторият Атински морски съюз 336
161. Съюзен договор на Атина с Македония по времето на Аминта III
162. Временното издигане на Тива на мястото на Спарта, която след битката при Левктра в Беотия (371 г.), изгубва хегемонията в 337
Гърция 338
163. Гърция и Македония след битката при Херонея (338 г. пр. н. е.) 340
164. Гърция под македонска власт. Свикването на Коринтския конгрес 341
Ариан 342
165. Походът на Александър Македонски към Дунав 345
166. Александър в Азия 348
167. Битката при Гавгамела в 331 г. пр. н. е.

ЕЛИНИСТИЧЕСКА ЕПОХА

168. Събитията в царския двор след смъртта на Александър и постепенното разпадане на неговата държава 355
359
169. Раздаване на земи при елинистическите владетели 361
170. Пела, столицата на Македония при Антигонидите 361
171. Градът на Александър в Египет
172. Сведения за концентрация на големи богатства в ръцете на елинистическите владетели през последните десетилетия на III в. пр. н. е. 365
173. Богатствата на Филип V Македонски преди започването на III 366
македонска война 366
174. Инструкция от III в. пр. н. е. в Птолемеевия Египет
175. Опитът на Агис IV да премахне дълговете и да преразпредели земята в Спарта 368
176. Клеомен, приемникът на Агис, извършва преврат и провежда значителни социални реформи в Спарта 376

ТРАКИЯ, МАКЕДОНИЯ И ЗАПАДНИЯТ И СЕВЕРНИЯТ БРЯГ НА ЧЕРНО МОРЕ В ДРЕВНОСТТА

382
177. Географски сведения за Тракия в Омировия епос
178. Траки, които населявали Северна Гърция и участвували в похода срещу Троя 383
179. Тракийски и други балкански племена участвуват в Троянската война като съюзници на Троя 384
180. Смъртта на тракийския вожд Пейрой при Троя. Бягството на етолеца Тоант под напора на траките 384
181. Одисей и Диомед нахлуват в стана на тракийския цар Рез и 385
убиват него и много негови другари 386
182. Скъпоценна тракийска чаша между даровете на Приам 386
183. Ранните представи на гърците за черноморските области 387
184. Кратък преглед на Източна Европа северно и южно от р. Истър 387
185. Земите в Източна Европа
186. Други сведения за отсамдунавските части на Балканския полу- 388
остров 389
187. Сведения за Югоизточна Тракия
188. Класови борби в гръцките колонии по западния бряг на Черно 391
море през VI или V в. пр. н. е. 392
189. Атина чествува Менелай Пелагонийски

190. Филип II Македонски превзема гр. Амфиполис и взема най-сурови мерки срещу привържениците на Атина в този град . . . 393
191. Съюзен договор между Атина и тракийските царе Берисад, Амадок и Керсеблепт . . . 393
192. Атински почетен декрет за Спарток, Перисад и Аполоний, владетели на Боспорското царство и синове на Левкон I . . . 394
193. Антимакедонското въстание през 330 г. пр. н. е. в Тракия — сигнал за въстание на гърците срещу хегемонията на македонците в Гърция . . . 396
194. Съпротивата на тракийското население срещу установяването на македонското владичество в Тракия . . . 396
195. Въстанието на гр. Калатис срещу Лизимах и помощта, която боспорският цар Евмен оказал на неговото население . . . 397
196. Връзките между гръцките полиси от северния и западния бряг на Евксинския Понт . . . 399
197. Отношенията между Милет и основаните от него градове по северния и западния бряг на Черно море . . . 399
198. Нахлуване на келтите (галатите) в днешните български земи . . . 400
199. Засилване на отделни тракийски княжества след изчезването на Келтското царство в Тракия . . . 401
200. Описание на Византион и на Черноморските протоци . . . 402
201. Житната търговия между Боспорското царство и Атина към средата на IV в. пр. н. е. . . . 404
202. Атиняните чествуват одриския цар Ребулас . . . 407
203. Клетвата на херсонеските граждани . . . 407
204. Връзките на северния и западния бряг на Черно море с Понтийското царство . . . 409
205. Взаимоотношенията между гръцките полиси и западния бряг на Черно море и Понтийското царство по времето на Митридат VI Евпатор. Аполония и Митридат VI . . . 410
206. Отношенията между тракийското население и Истрия в края на III и началото на II в. пр. н. е. . . . 410
207. Политическите отношения между западнопонтийските градове и по-специално между Истрия и Аполония през елинистическата епоха . . . 412
208. Взаимоотношенията между Месемврия и римските окупационни власти след поражението на Митридат . . . 413

ВТОРА ЧАСТ

РИМ

Възникване на римската робовладелска държава. Царски и раннореспубликански период

1. Природно-географски условия и население на Италия в древността . . . 417
    Полибий . . . 417
    Страбон . . . 422
2. За произхода на етруските . . . 424
    Дионисий Халикарнаски . . . 425
3. Описание на Рим . . . 427
4. Легенда за основаването на Рим . . . 430
    Тит Ливий . . . 430
5. Общественият строй на Рим през „царския“ период . . . 434

6. Реформата на Сервий Тулий . . . 436
7. Падане на царската власт в Рим . . . 439
8. Възникване на трибуната . . . 441
9. Законите на дванадесетте таблици . . . 446
10. Отменяване на дълговото робство в Рим . . . 455
11. Римският държавно-политически строй . . . 456
12. Римската експанзия в Италия. Подчиняване на съседните племена от римляните . . . 459
13. Подчиняване на Южна Италия от Рим . . . 460
14. Организация на римската войска . . . 461
15. Отбранителните съоръжения на римския военен стан . . . 463

Римските завоевания вън от Италия

    Пунически войни . . . 465
16. Описание на Картаген . . . 465
    Апиан . . . 465
17. Държавният строй на Картаген . . . 467
18. Договори на Рим с Картаген преди Пуническите войни . . . 469
19. Причини за Първата пуническа война и нейното начало (264—241 пр. н. е.) . . . 473
20. Надписът върху колоната на Дуилий . . . 475
21. Мирният договор, сключен между Рим и Картеген след I пуническа война (241 г. пр. н. е.) . . . 476
22. Началото на II пуническа война (218—201 г. пр. н. е.) . . . 477
    Преминаването на картагенците през Алпите . . . 477
    Сражението при Кана (216 г. пр. н. е.) . . . 480
23. Договорът за мир между Рим и Картаген. (Краят на II пуническа война) . . . 483

Римската експанзия на Балканите

24. Условията на мирния договор, сключен между Рим и Македония след края на II македонска война (197 г. пр. н. е.) . . . 484
25. Гърция става римска провинция . . . 485
26. Подчиняване и ликвидиране на Македонската държава (168 г. пр. н. е.) . . . 487
27. Бруталната експлоатация на провинциите от римските наместници, лихвари и др. . . . 489
    Марк Тулий Цицерон . . . 489
    Престъпленията на Верес в Сицилия . . . 490
    Безчинствата на Пизон в Македония . . . 491
    Римските лихвари в провинциите . . . 493
    Корупцията в римските провинции през къснорепубликанско време . . . 494

Развитие на римското робовладелско общество през II и I в. пр. н. е.

28. Развитие на селското стопанство в Италия . . . 494
    Марк Порций Катон . . . 494
    Най-доброто стопанство . . . 495
    Задълженията на вилика . . . 495
    Издръжката на робите . . . 497
    Марк Теренций Варон . . . 498
30. Колегии (сдружения) на роби и занаятчии . . . 502
31. Ранни революционни движения на робите в Италия . . . 503
    Зонарас . . . 503

32. Първото сицилийско въстание на робите (137—132 г. пр. н. е.) 505
Диодор Сицилийски 505
33. Селското демократично движение в Италия в края на II в. пр. н. е. 510
Плутарх 511
33. Тежкото положение на италийците през II в. пр. н. е. 520
Аул Гелий 520

Кризата в Рим в края на II и началото на I в. пр. н. е.

Салустий 521
34. Речта на Г. Мемий в народното събрание 522
35. Подготовка на кървавата разпра между Марий и Сула и техните привърженици 524
36. Диктатурата на Сула 525
37. Голямото въстание на Спартак (74—71 г. пр. н. е.) 526
38. Заговорът на Катилина 533

Залез и пропадане на Римската република

39. Съюзът между Цезар, Помпей и Крас (I триумвират — 60 г. пр. н. е.) 555
Дион Касий 558
40. Аграрният закон на Гай Юлий Цезар 560
41. Цезар като пълководец 562
Светоний 562
42. Борбата между Цезар и Помпей. Силите на Помпей 562
Гай Юлий Цезар 562
43. Диктатура на Цезар и неговата смърт 564
44. Вторият триумвират — 43 г. пр. н. е. (Октавиан, Антоний и Лепид) 566

Римската империя, или т. нар. принципат
(I—III в. от н. е.)

45. Развитие на селското стопанство 569
Луций Юний Модерат Колумела 573
46. Анкирският паметник („Деяния на божествения Август“) — политически отчет на Октавиан Август 578
47. Въстанието на траките срещу римските завоеватели през 26 г. от н. е. 582
Публий Корнелий Тацит 582
48. Грижите на един едър земевладелец 587
Плиний Млади 587
49. Администрирането на провинция Витиния 590
50. Концентрацията на земята и гибелните последици от нея. Някои земеделски сечива 592
Плиний Стари 592
51. Занаяти 593
52. Търговия 594

53. Положението на селския плебс и на полузависимите селяни. Развитие на колонатните отношения 595
54. Жалбата на скаптопаренските селяни до император Гордиан III (238 г. от н. е.) 597
55. Нашествията на готите към средата на III в. от н. е. в българските земи 599
Публий Херений Дексип 599

Кризата в римската империя през III в. от н. е.
Разпадане на робовладелския строй

56. Управлението на Диоклециан — начало на т. нар. доминат 602
Павел Орозий 602
57. Закрепостяване на колоните 605
58. Масови нахлувания на готите в Балканския полуостров 605
Амиан Марцелин 605
59. Готите нападат Одрин, но биват отблъснати. Фритигерн опустошава Тракия 609
60. Хуните 610
61. Готите заедно с хуни и алани завладяват старопланинските проходи и отново опустошават цяла Тракия 613
62. Битката при Одрин. Смъртта на император Валент 614

ПЕЧАТНИ ГРЕШКИ

Стр.	Ред	Напечатано	Да се чете	По вина на
5	2 отгоре	свят ново	свят е ново	печ.
139	7 отдолу	δτατῆς	δτατῆς	авт.
184	26 отгоре	Dittebnberger	Dittenberger	»
211	20 отгоре	Киносарт	Киносарг	»
305	13 отдолу	τριοκοντα	τριάκοντα	печ.
305	12 отдолу	Εταιρικι	'Εταιρῖαι	»
461	5 отдолу	Калабрио	Калабрия	авт.
521	14 отгоре	Крипс	Крисп	кор.
521	14 отгоре	Румидийския	Нумидийския	авт.
629	7 отгоре	Делсип	Дексип	печ.

Христоматия по история на стария свят

ХРИСТОМАТИЯ ПО ИСТОРИЯ
НА СТАРИЯ СВЯТ

Пето издание

Христо Милошев Данов

Художник *Светлозар Писаров*
Технически редактор *Надежда Минчева*
Коректор *Пенка Атанасова*

Дадена за набор на 25. 1976 г. Подписана за печат на 25. VII. 1976 г. Излязла от печат на 29. VIII. Издателски № 23327 Лит. група I-4. Издателски коли 39,50
Печатни коли 39,50 Формат 60/90/16 Тираж 15 074 Цена 2,14 лв.

Държавно издателство „Наука и изкуство“ — София
Държавна печатница „Александър Пъшев“ — Плевен